

A
CSIKSOMLYÓI
RÓM. KATH. FÖGYMNASIUM
ÉRTESITŐJE
AZ 1901—902. TANÉVRŐL.

KÖZLI:
PÁL GÁBOR,
IGAZGATÓ.

NYOMATOTT SZVOBODA JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
CSIK-SZEREDÁBAN 1902

A
CSIKSOMLYÓI
RÓM. KATH. FÖGYMNASIUM
ÉRTESITŐJE
AZ 1901 902. TANÉVRŐL.

KÖZLI:
PÁL GÁBOR,
IGAZGATÓ.

NYOMATOTT SZVOBODA JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
CSIK-SZEREDÁBAN 1902.

TELEKI MIHÁLY

(1634—1690.)

IRTA

Dr. BALLÓ ISTVÁN.

Az ifju évek.

(1634—1657.)

I.

Alig van bérczes Erdélyországunk családai között egy is, mely rohamosabban emelkedett fel, mint épen a Teleki család, a mely azután is megtartotta állását s egészen mostanig több jeles hazafit adott és ad nemcsak Erdélynek, hanem Magyarországnak is.

A család alapítójának tujajdonképen hősünket, a nagy-nak nevezett Teleki Mihályt tekintik, mert annak eddig egy kimagasló alakja sem volt; de az ő érdemei a fényes grófi czimmel s a gazdag uradalmakkal a főuri családok egyikévé tették az egyszerű nemesi családot.

A Telekiek ősei a mecsenicsi Garázdák voltak, kiknek birtokai leginkább Dalmáciában, Boszniában terültek el. Innen van, hogy némelyek a Garázdákat Dalmáciából,¹⁾ mások Bolgárországból (mert itt is volt pár falujok) származtatják;²⁾ valószínű azonban, hogy tőszyökeres magyarok és nem idegenek.³⁾ De tagadhatlan, hogy Drina melletti Garázda nevű boszniai vár ezen valószínűség ellen bizonyít.

Elég az hozzá, — akár magyarok, akár pedig indigenák a Garázdák — hogy maga a család a XIII. vagy XIV. száz folyamán ketté vált; egyik ága azután is megtartotta a nevét néhány százon át, míg a másik Szilágyi nevet vett fel, de azért a hátulsó lábain ágaskodó vadkecskét, mint a Garázdák ősi czimerét, ezután is megtartotta czimerében.

1) Kövály László, Erdély nevezetesebb családai 232. l.

2) Kazinczy Ferencz. A hajdan Garázda, ma már széki gróf Teleki ház elágazása. Kassa 1831. — 1. l.

3) Nagy Iván, Magyarország családai. Pest, 1865. — XI. kötet 78, 79. ll.

A XV. száz elején Garázda István és fia Miklós tün-
tek ki, midőn rokonukkal Szilágyi Lászlóval négy évig védel-
mezték Zebernik várát Hervoja ellen. Természetes, hogy
Zsigmond több faluval ajándékozta meg őket hűségük jutal-
mául. Miután utóbb Szilágyi László Erzsébet nevű leányát
Hunyadi János vette el, a Garázdák a Hunyadi házzal jöt-
tek rokonságba. De már ekkor régen ide haza voltak, mi-
vel Boszniának 1414-i feldulása után kénytelenek voltak
Bihar, Békés. Arad és Zaránd megyékben levő birtokaikon
telepedni meg. Itt voltak Zágorhid, Szék és Telek helysé-
gek, melyek szerint csakhamar három ágra vált külön a
család.

A széki Garázdák hamar kihaltak; az utolsó széki
Garázda leányt teleki Garázda vette el, a kinek utódai már
a XVI. százban egyszerűen széki Teleki nevet kezdetek
használni. Csak a zágorhidi Garázdák egyesülése volt még
hátra, de ez sem sokáig késett. Ezen ág utolsó férfi sarja
János volt, a ki Báthory Griseldist Zamojszky Lengyel kan-
cellárhoz kísérte, majd Báthory István alatt, mint két lovas-
ezred parancsnoka, vett részt a muszkák elleni háborukban
Dicséretekkel, kitüntetésekkel elhalmozva jött haza s nőül
vette Fejér Judithot, kitől Anna nevű leánya született. Ezt
széki Teleki Mihály vette el, Báthory Zsigmond, utóbb
Bocskay testőrkapitánya, ki ipjának Goroszlónál történt el-
este után a zágorhidi Garázdák összes birtokait örökölte.
Most tehát egyesült a három ág, hogy rövid idő alatt roha-
mosan emelkedjék.

Teleki Mihálynak és Garázda Annának két gyermeke
volt, István, ki azonban korán elhalt, és János, ki a hatal-
mas család megalapítójának lett az apja. Tekintélyes állást
foglalt el, a mennyiben zarándi főispán, jenői várnagy s a
hajduk alkapitánya volt. 1630-ban vette nőül berhidai és
petriliai Bornemissza László leányát, Annát. E házassága
által tekintélyes családokkal jött rokonságba, mert Borne-
missza László testvérének, Pálnak egyik leányát (Anna)
Apafi Mihály, a későbbi erdélyi fejedelem, a másikat (Kata)
Bánffy Dénes vette nőül.

Teleki Jánosnak és Bornemissza Annának gyermekei :

Kata Szépán Ferenczné, Mihály és Anna, előbb Vass László, utóbb Keresztury János felesége.¹⁾

II.

Teleki Mihály, Teleki János és Bornemissza Anna fia, 1634-ben született Nagyváradon.²⁾ Gyermekeveit részint itt, részint Jenőn tölthette s mind a két város elégséges alkalmat nyújtott arra, hogy fogékony lelkére maradandó benyomásokat tegyen.

Nagyvárad Erdély védbástyája volt; sorsa Erdély sorsával volt egybeforrvva. Mig ez hatalmas és virágzó volt, addig az erdélyi fejedelemség hatalma sem csökkent, de mihelyt elárvult, mihelyt török kézbe került, az ország fennállása is csak évek kérdése volt.

De ha e várost féltették fejedelmeink, erre nem kisebb okuk volt Jenőt illetőleg is. Jórészt e városban töltötte gyermekeveit Teleki Mihály, mert Jenő lévén Zaránd megye székhelye, Teleki Jánost, mint zarándi főispánt, hivatalos kötelességei e városhoz csatolták.³⁾ Élénken lüktegett itt nemcsak a megyei élet, hanem a vallási is, Tudjuk ugyanis, hogy az erdélyi katolikus püspökség elárvulása miatt már a XVI. száz folyamán nagyon hamar elterjedt itt a protestantismus, melynek egyik góczpontja a XVII. százban épen Jenő volt. Itt székelt a vidék seniora.⁴⁾ Mint végvárat több kiváltságban részesítették a Rákóczyak,⁵⁾ s így nem csoda, ha számos iparág, föld- és szőlőmívelés hatalmasan felvirágzott.⁶⁾

A mozgalmas megyei és kereskedői élet azonban nem háborította meg a város nyugalmát, de annál inkább azon forrongó elemek, melyek forradalmi törekvéseinek ellen-

1) Kazinczy F. 1—4. ll. — Benkő József, Transsylvaniae. Bécs, 1774. II. k. 412—416. ll. — Mikola László. Historia genealogica Transylvaniae 35. l. — Lehoczky. Stemmatographia. Pozsony, 1798. Pars II. Sectio II. 389, 390. ll. — Nagy Iván XI. k. 78—81. ll.

2) Kazinczy F. 1. l. — Nagy I. XI. k. 81. l.

3) Történelmi Adattár. Temesvár II. k. 173. l.

4) U. o. 176. l.

5) U. o. 170. l.

6) U. o. 171. l.

sulyozására s egyuttal a város békéjének helyreállítására kénytelen volt egy 10 pontból álló szabályzatot adni ki I. Rákóczy György.¹⁾

Ő ült ugyanis ezen időben Erdély fejedelmi trónján és uralkodása a mennyire dicsőséges volt Erdélyre nézve, annyira nem kedvezett a házi, magán nevelésnek. A folytonos számtalan diadallal folytatott harczok közepette, midőn a szerény erdélyi fejedelem kegyét és szövetségét hatalmas államok keresték, a szülők természetesen elszoktak a szelidebb foglalkozástól s a tudományt harmad- vagy negyed-rangu dolognak tartották. De hiszen ezt az idő természete hozta magával.

A XVII. száz története eddig kevés megszakítással a szabadságharczok sorozata. Azt a zászlót, melyre a nemzeti és vallási szabadság szt. igéi voltak kitörülhetlen betűkkel írva, e száz elején először Bocskay bontá ki, majd Bethlen Gábor lobogtatta, míg most ismét egy, bár tehetségben kevésbbé, de jóakarásban valóban méltó utóda vette kezébe. S újra fenlobogott a zászló diadalmasan, győzedelmesen. A szabadságharcz foglalta el nemcsak a fejedelem, hanem a nemesség figyelmét is. A kedélyek forrongásában sietett mindenki a fejedelem táborába s ha a csatasíkról haza tért, a főgondot ifjainak inkább testi, mint szellemi nevelésre fordította.

Teleki Mihály sem részesülhetett a családnál valami kitünő nevelésben a tudományokat illetőleg. Apját hivatala béke idején a megye, háboruban a fejedelem számára kötötte le. Ezért, ha fel is tehetjük, hogy legalább az elemi ismeretekre nem mulasztotta el fiát megtanítani, de el kell ismernünk, hogy a 10—14 éves gyermek kiképzésében épen a harczias kor természeténél fogva nagyobb szerepet játszott a kópjadobás, czéllövés, lovaglás stb., mint a grammatika. Az előbbiekkal való foglalkozásban telhetett el Teleki Mihály gyermek és serdülő kora.

Ezalatt lezajlott I. Rákóczy háboruja. Az eredmény, az 1645. december 15-én aláírt linczi béke, biztosította a magyar nemzet alkotmányának és vallásának szabadságát s

1) Történelmi Adattár. II. k. 167. L. 2. jegy.

nagyban emelte Erdély hatalmát és tekintélyét.¹⁾ De az öreg fejedelem nem sokáig élvezhette a béke vívmányait, mert nagy tervei közepette, melyekről II. Rákóczy György alatt emlékezünk meg, hamar elhunyt,²⁾ gazdag és boldog országot hagyván fiának örökségül.

Az új fejedelem szerencsésen kezdette meg uralkodását; megnyerte mind a török, mind a német elismerését s apja nagyszerű eredményei után sok jót ígérhetett alattvalóinak. Az a fény, az a pompa, melyet kifejtett, az a szivélyes előzékenység, melyet mindenki irányában tanusított, udvarába csalta az erdélyi előkelők öregeit és ifjait egyaránt. Örömmel ragadta meg mindenki az alkalmat, hogy a fiát a fejedelmi udvarba vigye annyival inkább, mert épen a fejedelmi udvar volt az, mely a családi nevelés hiányait hivatásszerűleg pótolta s ennek eredményeit fejlesztette, tökéletesítette. Az a XVII. százbeli nemes ifju, ki külföldi egyetemekre nem mehetett, ha családjában nem volt, felsőbb kiképzés végett a fejedelmi udvart kereste fel. A Teleki család eddigi szereplése elég biztosítékot nyújtott arra, hogy Teleki János a fejedelem mellé adhassa fiát, a mi valószínűleg a negyvenes évek vége felé, körülbelül az öreg Rákóczy halála után, történthetett meg. Annyi tény, hogy Teleki Jánost, midőn fiát a Rákóczy udvarába bevitte, két ok vezette e lépésre: egyik, hogy fia hiányos szellemi ismereteket pótoltassanak, a másik, hogy fia a fejedelem szolgálatában rakhassa le emelkedése alapjait. Az udvar csakugyan mindkettőről gondoskodott: módot nyújtott az ismeretek szerzésére, ugyancsak az egyéni túljádonok kitüntetésére is. A mi különösen az elsőt illeti, igaz, hogy nem felelt meg teljesen a követelményeknek, de hát elvégre is a hiányt úgy, a hogy pótolta.

Teleki Mihály, ki alig ment több ismerettel II. Rákóczy udvarába, mint a huszas években Kemény János a Bethlen Gáboréhoz.³⁾ két új intézetet talált Gyulafehérvárt, melyek-

1) Szalárdi János *Siralmas magyar krónikája*. Kiadja Kemény Zs. b. újabb Nemzeti Könyvtár. Pest. 1853. 214—217. ll.

2) 1648. október 11-én. Szalárdi 235. l

3) Kemény János *Önéletírása* (Kiadta Szalay László. Magyar Történeti Emlékek I. k.) 43, 44. ll.

ben szellemi kiképzéséről gondoskodhatott. Ezek egyike volt a Keresztury Pál magán iskolája, az u. n. „aulica collegium”, melynek azonban nem volt tanítványa Teleki, a mint ez Bethlen Miklósnak egy éles, de mindenesetre igazságtalan célzásából kitünik.¹⁾ A másik tanintézet a Bethlen Gábertól pazar bőkezűséggel alapított „collegium Bethlenianum” volt, a hol minden valószínűség szerint Teleki Mihály is tanulhatott. Ezen iskola nyilván ellentétben állott a Kereszturyéval, ez világias szellemű, az pedig szigorú, zárkózott s némileg népszerűtlen, bár híres férfiak tanítanak is benne. A tanulók száma sem volt annyi, mint a Kereszturyéban, hol — úgy látszik — a gazdag főurak gyermekei tanultak, míg amott a kevésbé vagyonosokéi.

A Bethlenféle collegium népszerűtlenségét jórészt az idegen tanárok okozták, részint idegen nyelvök, részint saját szerű viseletök miatt. Pedig a negyvenes években ugyan csak tudós tanárok tanítottak itt s bár a tanítványok leginkább egyháziak lőnek, feltehetjük, hogy Teleki is legalább pár évig itt tanult. A nagynevű tanárok elsője Bisterfeld, a híres természettudós, ki a matematikát és természettant tanította. Megemlítést érdemel még Piscator hittanár, továbbá 1648. utáni utóda Crispin János, azután 1653. óta Basire Izsák és Apáczai Cseri János²⁾ A mennyire Altstedtnek 1620-ban kiadott „Cursus philosophici encyclopaedia” cz. műve mutatja, ebben a collegiumban több-kevesebb mértékben a tudomány minden ágát tanították.³⁾ Nem célunk e helyen az egyes tudományszakok akkori tanítás módjáról szólni, de megengedve, hogy újabb kutatások nem döntenek meg azon feltevést, hogy Teleki csakugyan itt tanult, legalább pár szóban meg kell említeniünk a főbb tantárgyakat. A theologia most is a Melanchtonféle exegesis alapján állott, csupán a vitázó részszel (polemica) bővült meg. Ezenkívül tanították a bölcsészet három részét: a bölcsészeti előismer-

1) Bethlen Miklós Önéletirása (Szalay L. Magy. Tört. Eml. II. k.) 225. l.

2) Bethlen M. 238., 239. ll. — P. Szathmáry Károly, A gyulafehérvár—nagyenyedi Bethlen-főtanoda története Nagy-Enyed, 1868. 38., 39., 47. ll.

3) P. Szathmáry K. 38. l.

retekét, az elméleti és gyakorlati bölcsészettudományt.¹⁾ Ami a szorosán vett bölcsészetet illeti, a peripathetikusok és Aristoteles iránya volt általános. Cartesius és Cocceius csak most kezdettek elterjedni. Olvasták Keckermann logikáját és Aristoteles excoptáit.²⁾ Az astronomia mellett astrologiával s a physikán kívül a mágiával is nagy előszeretettel foglalkoztak.³⁾ Bármily sokféle ismeretet is szolgáltatott ezen iskola, az udvarnál levő ifjak s így a Teleki kiképzésében is a főhelyet az udvar nyújtotta testi nevelés foglalta el, mely az ügyesség s a finomság iskolája volt.

Teleki a Rákóczy udvarába kerülvén, először inas volt, kinek állása a legalsó fokot képezte. Az erdélyi fejedelmi inas ugyanegy a francia és a német udvarok garçonai, illetve pageival. Kötelességek mindenütt ugyanaz: teljesen eszközeik uraiknak és urnőiknek, lesik mozdulataikat, hogy még a legcsekélyebb és leghatalmasabb dologban is szolgálatukra legyenek; lépten-nyomon követik uraikat még utazásaikban is, segédkeznek öltözködésben, levetkezésben, evésnél, ivásnál, lovaglásnál stb., szóval mindenben, a mi csak a mindennapi életben előfordulhat. Figyelmök mindenre kiterjed, gondozzák uraik lovait, agarait, mihez hozzá szokni nem valami könnyű volt a kényes ifjaknak.⁴⁾

Hiába, de hát a kor megkívánta, hogy az ifju mindenhez hozzászokjék. Hiszen különben is régi igazság, hogy csak az tudja megbecsülni a maga állását, a ki már a nyomoruságos munkának olykor bizony keserű gyümölcsét is megízlelte. Erre pedig bő alkalmat szolgáltatott az inaskodás.

Ha az inas jól viselte magát, hamar jutott a következő fokra, melyen étekgó nevet viselt. De ezen állás sem mentette fel mindenféle szolgálat alól, hanem mintegy folytatását képezte az inaskodásnak. Most már nem kellett annyi mindenféle aprólékos bajt végezni, hanem némileg fontosabb ügyek elintézésére is nyert megbízást. Testőre és titkára urának egy személyben; örködik ura felett nemcsak nappal, hanem még éjjel is, be lesz avatva ura titkaiba s

1) U. o. 39., 40. ll.

2) Bethlen M. I. 227., 228. ll.

3) P. Szathmáry K. 10. l.

4) Nem ok nélkül pauzaskodik Kemény I. 49., 50. ll.

bizalmas meghagyást kap egyik-másik urnál ura nevében intézni el valamit. Kötelessége egyik másik inasra szigoruan felügyelni, továbbá a vallásban, erkölcsben jó példával járni elől. Erre az utóbbira nemcsak nálunk, hanem másutt is nagy figyelmet fordítottak, mi kétségtelen jele volt annak, hogy a lovagi szellem még a XVII. századra is erősen rányomta a maga bélyegét.¹⁾ Valljuk meg, hogy ez a szellem megnemesítette a XVII. százat s megtanította az ifjút, hogy a harczok vad viharai között is, midőn a személyes küzdelemben a hősi bátorság értékét is csökkenti a létfenntartás kérdése, őrizze meg s hiven ápolja szívében a vallás és erkölcs eszméit. Ebben az állásban nyílt legtöbb alkalom, hogy a hét szabad művészet mellett — mert a tudományokban is megfelelőleg haladt előre — a hét nemes szenvedélynek (lovaglás, uszás, vivás, vadászat, sakkjáték, zene és verselés) is áldozzon.²⁾ Ily módon mintegy tetőpontját érte el a karöltve haladó testi és szellemi nevelés. Nem adtak nagyon sokat a szellemiből, de a kor szükségeihez képest annál többet a testi nevelést illető tananyagból s e két különböző tanulmányág összekapcsolója volt a vallás és erkölcs eszméjének ápolása és fejlesztése. Ismerjük el, hogy a kor, mely ilyen nevelést tudott adni, igazán tudott jó hazafiákat is nevelni, olyanokat, kiknek sorából jelesebbnél jelesebbeket látunk a történet színpadára lépni.

Még csupán egy fokozat volt hátra, hogy az ifju kiképzése betetőzést nyerjen, mielőtt a nyilvános életbe kilép. Ennek elnyeréséért valami jeles tettet kellett véghezvinni, vagy hékében, vagy háboruban, mivel ezen állás igen diszes volt. A kitüntetés e fokán másutt lovagnak, nálunk főember szolgájának nevezték az ifjút.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a főember szolgájának kötelességeit és hivatali állását egykoru forrásból tudjuk megállapítani. Fenmaradt ugyanis az I. Rákóczy szabályozta udvari rendtartás „Aulica ex instructio-nibus summis aulae Rákóczianae officialibus datis constantia“ czim alatt.³⁾ Innen látjuk, hogy a főember szolgálai az

1) P. Szathmáry K, 15, 16. l.

2) U. o, 16. l.

3) Runy Károly Gy -Mommenta Hungarica. Pest 1807. I.k 815. sk-II.

inasokkal, étekgókkal együtt az udvari kapitány hatalma alá rendeltettek,¹⁾ Ez a rendtartás jámbor és józan életet, tiszta és csinos magatartást, mindenkivel szemben nyájasságot kíván a főember szolgálaitól. Sőt megköveteli, hogy viselők mindenben példás legyen. „Ugy viseljék mind magok böcsületit — mondja e rendelet —²⁾ mind a mi méltóságunkat előttök, hogy az udvarunkban levő s nevelkedő ifjúságunk tüköri és példái lehessenek“. Továbbá kötelességökké teszi, hogy mindennap reggel és este ketten-hárman a fejedelmi belső, audienciás házba menjenek s rend szerint ott tartózkodjanak „a bejáróktól illendő respectusok lévén“. A fejedelem udvarába menő főurakat fogadják, velük beszédbe bocsátkozzanak s mindig készen legyenek a fejedelem bármintó parancsainak a teljesítésére. Ők kísérik figyelemmel az inasokat és étekgókat s még a legcsekélyebb kihágásokról is pontos jelentést tesznek. Ugy látszik, hogy már nagy bizalomnak örvendenek, mert a fejedelem asztalánál is helyet foglalhatnak.³⁾ Így a főember szolgálja bő alkalmat talál arra, hogy — mint mondani szokás — társadalmi csiszoltságot nyerjen. Eddig csak a fejedelemmel tudta magát minden oldalról megismertetni, most pedig a békés tanácsosoknak és hadi tiszteknek megmutathatta képzettségét. Ez a leghatalmasabb ösztönzés volt a tehetségek kifejtésére, a gyengébbeket fejlesztette, az immár csaknem tökéletes kiképzést tökéletesítette. Ha az ifju, mielőtt az életbe kilépett, kifogástalan magaviseletével és előhaladásával most megtudta nyerni a fejedelem és a főurak kegyét, akkor haladása már jó eleve biztosítva volt.

Az inas, étekgó és főember szolgáljának állása voltak a fokok, melyeken a fejedelmi udvarban nevelkedő ifjunak egymás után haladnia kellett.⁴⁾ Az elsőben a nyomoruság s mindenféle apró-cseprő baj türelmes elviselése, a másodikban a testi és szellemi ügyesség, a harmadikban a főrendekkel való helyes társalgás elsajátítása voltak a legfőbb eredmények.

1) Rummy K. Gy. I. K. 185, 186. II.

2) U. o. 191. I.

3) Rummy I. K. 190., 192. II.

4) Hasonlóképen haladt Kemény János Péter nevű bátyja is. Önéletírása 8. l. —

É fokozatokon haladt Teleki is és valószínű, hogy későbbi összeköttetései alapjait jórészt ekkor vetette meg. Erre annál nagyobb szüksége volt, mert — a mint adataink mutatják — apját 1649. vagy 1650-ben elveszítvén,¹⁾ teljesen saját erejére kellett támaszkodnia. Ő valóban pusztán saját erejével küzdötte fel magát arra a polczra, melyet elfoglalt. Sajnálattal kell azonban kijelentenünk, hogy az adatok hiánya miatt ekkori szerepléséről keveset mondhatunk positive, hanem e helyett a szórványos kevés adatból kell következtetnünk.

Ilyen adat pl. az is, hogy Teleki II. Rákóczy György testőr kapitánya volt. Valószínű, hogy e diszes hivatalt a lengyelországi hadjárat előtt nyerte el s hogy 23—24 éves ifju ily hamar és ily korán felemelkedett, arra magyarázatul a moldvai és havasalföldi hadjáratok szolgálnak, melyek közül legalább egyikben, ha nem is mind a kettőben, okvetlenül részt kellett vennie.

Rákóczy mind a két hadjáratba mintegy akaratlanul vonatott be. A moldvai hadakozás oka Chmielniczky Bogdán kozák hetman volt, a ki már régóta háboruban állott a lengyelekkel. De a hosszú harczok is kevés reménnyel biztatták, hogy a független Kozákország eszméjét megvalósíthassa. A ravasz hetman diplomacziával akarta megnyerni, mit fegyverrel kivívnia nem sikerült. Szabadulni akart a lengyel fenhatóság alól minden áron. Azonban hiába járatta követeit a fejedelelemnél, be kellett látnia, hogy ezt nem tudja belevonni a játékba. Egyet fordított tehát a dolgon: végig pusztította Moldovát s erőszakosan kényszeríté Lupul vajdáját, hogy leányát Timus fiának eljegyezze s midőn 1652. szept. 1-én a mennyekző is megtartatott, a vajdával kezdett terveket kovácsolni. Terveik ugyan messzire mentek; nem elégedtek meg, hogy Máté elűzésével Timust akarták a havaselvi vajdaságra emelni, hanem mind a portán, mind Magyarországon a Rákóczy megbuktatásán kezdettek dolgozni.²⁾ De mindez nem maradt titokban a fejedelme

1) II. Rákóczy György ezen időben nevezte ki Gyulai Ferenczet zarándi főispánná. Szalárdi 253. l.

2) Részletesen erről Szilágyi Sándor, II. Rákóczy György (Tört. Életrajzok, Budapest 1891. 61—68. 88., 91. ll.

előtt, ki ezután nem nézhette összedugott kézzel. Már korábban megnyerte a beleegyezést a Lupul elűzésére, de ezt Lengyelországra való tekintetből, mely t. i. Moldva felett felsőbbbségi jogot szeretett gyakorolni, mind eddig nem érvényesítette. Most azonban eljött erre az idő. Igazolta előre eljárását a lengyeleknél s a menekülő Lupul helyébe Stefán Görgiczét emeltette Kemény János által a vajdai székre. A szerencsétlen, de sorsára méltó vajda tragoediájának csak utolsó felvonása volt még hátra. Kozák segélyhadakkal kísérté meg trónja visszafoglalását, de Szucsava elfoglalása 1653. októberben véglegesen eldöntötte sorsát.¹⁾

Ha e hadjáratban nem is vett részt Teleki, nagy a valószínűség, hogy ott volt a másikban. A moldvai háboru sikere nagyon emelte Rákóczy ambícióját. Nem nagy áldozattal sikerült oly eredményt elérnie, mely terveiben nem jelentéktelen szerepet játszott. Erdély története ez ideig akkor szokott kiemelkedni, midőn fejedelme, bár vele szemben úgy a török, mint a német szerették néha-néha fenhatóságukat éreztetni, elég erélyes volt arra, hogy a két oláh vajda felett fensőbbbségi jogát gyakorolja. A szerencse kedvezéséből sikerült is ez Rákóczynak. Talán a sors akarta úgy, hogy a sikerei miatt elbizakodottat annál mélyebben taszítsa a lengyel háboru által megásott sirba.

Máté havaselvi vajda még az öreg Rákóczyval jó viszonyban állott. Természetes, hogy a fiatal Rákóczy e viszonyt még szorosabbá akarta tenni, a mibe Máténak 1654. április 19-én bekövetkezett halála sem akadályozta meg. A véletlen úgy akarta, hogy az új vajda neki köszönje trónját. Serbán Konstantin, Radul vajda fia, alig foglalta el székét, már is erős megpróbáltatásnak lett kitéve. A szemények, kik a vajda hadainak a zömét képezték, midőn az új vajda elbocsátó rendeletét vették, megtámadták a városokat s pusztítva, rabolva kóboroltak szerte-széjjel, sőt hogy kicsapongásukat fokozzák, Heriza Voruikot tették meg vajdának. Rákóczy maga vezetett hadat ellenök s 1655. június 26-án

1) Szilágyi S. 91—92. II. — Trausch. Chronicon Fuchsio — Lupino — oltardinum. II. K. 52. 1.

szétverte táborukat Ploest mellett, Konstantint pedig visszahelyezte.¹⁾

III.

Már az öreg Rákóczy aspirált a lengyel trónra s annak idején meg is tette volt ebben az ügyben a kellő lépéseket IV. Ulászló lengyel király uralkodásának utolsó éveiben dühösen folyt a lengyel—kozák háboru. A hatalmas kozák hetman Chmielniczky Bogdán egyenesen az öreg Rákóczyval szövetekezett a végett, hogy együtt küzdjenek a lengyel republica ellen. De nem közös cél vezette őket; Rákóczy a lengyel trónt, a hetman pedig országa függetlenségét akarta megnyerni. A terv az volt, hogy Ulászló halála után a lengyel dissidensek szövetségében törjenek be hadaikkal s valósítsák meg céljaikat. Jó formán meg sem állottak Lengyelországban a dissidensek megnyerésére küldött erdélyi követek, a fejedelem már haldokolt s Chmielniczky emberei, kik a támadásra hoztak felszólítást, már a ravatalon találták. A fejedelem korai halála miatt minden terv dugába dült. Az új király János Kázmér már 1649. január 17-én megkoronáztatott minden nehézség nélkül s úgy látszott, hogy ezzel minden további kombinációnak vége szakadt.²⁾

Pedig most jött a java. Az új király alig ült a trónra, tiltakozott az ellen, hogy Krisztina svéd királynő utóda Károly Gusztáv legyen. Ez volt forrása annak a nagy háborunak, melybe a fiatal Rákóczy is belekeveredett. Károly ugyanis hadüzenettel felelt, 1655. júniusában megindítá harczedzett hadait, s egyuttal Vellinget küldötte Rákóczyhoz, hogy egyelőre ennek semlegességét biztosítsa. A mikorra a követ Erdélybe megérkezett, már földönfutó volt a lengyel király, országa rövid idő alatt Károly hatalmába került. Ugy látszott, hogy a svéd király egyedül akarja folytatni a harczot, mert mindeddig nem szólította fel Rákóczyt a szövetségre. Annál többet tett a szerencsétlen lengyel republica,

1) Bethlen János, *Rerum Transylvanicarum libri IV. continens resgestas principum eiusdem ab anno 1629. usque ad annum 1663.* 1663. kiadás. 33., 34. ll.

2) Szilágyi S. 44—46. ll.

melynek ez idő szerint csak a tatárok voltak nyílt barátai. Egyre-másra küldözgette követeit az erdélyi fejedelmi udvarba segítségért, de a fejedelem csak huzta-halasztotta a dolgot s hadi erejét készítette, mintha arra számított volna, hogy a svéd király előbb-utóbb szövetségre szólítja fel. Ettől várta fényes ábrándjai megvalósulását.

Némi kilátást hozott erre az 1656. év. Károly szerencse-csillaga hanyatló félben volt; a lengyelek kezdettek magokhoz térni, az orosz, holland, dán hatalmak magatartása egyre fenyegetőbb szint öltött. De ő célját, mi Lengyelország felosztásából állott, el akarta érni s azért megfejtethető, hogy Rákóczynak a szövetség fejében némely területekkel együtt a királyságot is felajánlotta. Ez perczig sem habozott az ajánlatot elfogadni; 1656. november 20-án Kolozs-Monoszoron aláírta a szövetségszerződést úgy a svédde, mint a kozákkal.¹⁾ Mindezt a porta és a bécsi udvar tudta és beleegyezése nélkül tette s így csak önmagát okozhatta e meggondolatlan lépése következményeiért. Elvakították eddigi nagy sikerei, el családja nagy gazdagsága, de mindez nem tudta megakadályozni, hogy Erdélyre azután be ne következzenek a siralmas napok.

Teleki Mihály, mint testörkapitány, maga is ott volt abban a hadban, mely a mármarosí Visken egybegyűlvén, 1657. január 18-án Lengyelországba indult. Bár mindnyájan nagyon vonzódtak fejedelmökhöz, szívüket önkénytelen borzalom fogta el, midőn a magas hó borította hegyeket látták magok előtt. Az erdélyi hadsereg színe-virága indult el, hogy nagy része a mostoha időjárásnak és a harcznak esvén áldozatul, csak gyenge töredékek jussanak haza. Mindjárt a kezdet kimondhatlan bajt és nyomoruságot hozott a fejökre. Az idő hirtelen meglágyult, a nagy mennyiségű hótömeg olvadozni kezdett, a patakok és a folyók kiáradtak. De pár nap múlva szörnyű hideg lett, megfagyott minden; százával hullott el ember, állat, mielőtt az ellenség földjét meglátta voln. A nyomoruság még fokozódott. Nagy hó esett; egész csapatokat kellett kiküldeni, hogy a seregnek utat csináljanak. A nehéz társzekereket, ágyukat mind úgy kellett

¹⁾ Szilágyi S. 156. s. köv. II. — Szalárdi 290—297. II.

csigán kötéllel felvonni a szegény katonáknak.¹⁾ Mennyi szenvedést kellett kiállani mindenkinek; jutott belőle bőven a fejedelemtől elkezdve egészen az utolsó székely pixidariusig. Rákóczy is úgy tett, mint hajdan Hannibal, ember nem járta utakon, zord időben vezetvén hadait, csakhogy a kettőjük által elért eredmény össze sem hasonlítható.

Kimerülve, elcsüggedve ért a had a havasok lábához a lengyel földre. A lengyel had nem mutatkozott, a főerő — mintegy 30.000 ember — Danczig mellett táborozott, csak Krakkó alatt volt mintegy 5–6 ezernyi had. Eddig tehát semmi ellenállás, de a lengyel dissidensek csatlakozása is, mit Rákóczy remélt, elmaradt, miután köztudomásu lett, hogy a fejedelem a királyság elnyeréséért fogott fegyvert. Február 2-án érkezett meg az erdélyi had Strybe, 7-én Podolinba, hol a kozákokkal egyesült, s mintegy 10,000 főre növekedvén, Krakkó felmentésére sietett; útközben meghódoltak Lemberg, Przemysl városok. A fejedelmet hiába akarták feltartóztatni Szelepcsényiek, mint a császár követei; de ha nem végezhetek nála, végeztek azokkal a lengyelekkel, a kik titokban vagy nyíltan az erdélyi fejedelemmel rokonszenveztek. Elidegenítették valamennyit Rákóczytól s ez egyelőre elégséges eredmény volt. Az erdélyi had a kozák és oláh csapatok kíséretében márczius 28-án ért Krakkó alá. Eddig jó formán semmi ellenállás nem mutatkozott, legfeljebb itt-ott ha volt némi csete-paté. De a lengyelek sem jöttek meghódolásra, hanem erélyes ellenállásra készültek.

Rákóczy pár nap mulva páratlan fényvel tartotta meg bevonulását a fővárosba s csupán ennek elfoglalásában találjuk meg az okot, a miért télviz idején vállalkozott a roppant terhekkal járó hadjáratra. A fejedelem birtokába vevén a fővárost, azt hitte, hogy tul esett minden bajon, pedig feje felett más terhes fellegek kezdettek tornyosulni. A porta rettentő dühös lett, a mint a Rákóczy elmeneteléről értesült, mely tudta és engedélye nélkül történt. Fenyegető levelet iratott Rákóczynak s ezzel Török János lóhalálában sietett a fejedelem után, mert a porta kimondotta a döntő szót, hogy ha az a hadjáratról vissza nem tér, trónját veszíti.²⁾

1) Szalárdi 298., 299. II.

2) U. o. 300—302. II. — Szilágyi S. 178–181. II.

Felindulását mutatta az is, hogy alig érkezett meg Konstantinápolyba Rákóczynak Krakóból küldött követe, azonnal a szomorú emlékezetű Jediculába záratta az erdélyi kapitálával együtt.¹⁾

Török János már nem találta Krakóban a fejedelmet, mert ez alig pár napi időzés után, miután Bethlen János alatt őrséget hagyott hátra, tovább sietett, hogy a svéd királylyal egyesüljön. Ez meg is történt Moidlbosicz mellett. Az erdélyi és a svéd uralkodók ismét megújítják tényleg is a szövetséget, mint elődeik tették 10—13 évvel ezelőtt, de jóval más körülmények között. Egy I Rákóczy György, ragaszkodva a halhatatlan Bethlen Gábor politikájához, nem mulasztotta el a török szándékai felől tisztában lenni akkor, midőn nagy vállalathoz fogott; fia pedig azt hitte, hogy apja sikerei, valamint az ő általa eddig kivivott eredmények elég biztosítékot nyújtanak arra, hogy a lengyel hadjáratot a svédvel szövetségben megkezdhesse. Ezzel magára, de nemcsak magára, hanem szerencsétlen hazájára hitta fel a török boszuállítását.

A fejedelem Chmielovnál táborozott hadaival. Egymást érték az ünnepélyek az erdélyi-svéd barátság jelcül s az egyszerű testőrkapitánynak Telekinek bő alkalmá volt látni, mennyi mind ebben a valóság, mennyi a színlelés. A lengyelek óvatosan kerültek minden összecsapást; mintegy előre várták a döntő pillanatot, midőn a szövetségesekre csapást mérhetnek. S ez idő nem is sokáig késett.

Az egyesült erdélyi és svéd hadak április közepén átkeltek Zavichostnál a Visztulán s a lengyelek üldözésére indultak, de ezek annyira visszahuzodtak, hogy amazok jó formán azt sem tudták, merre van az ellenség. Azt hitték, hogy Brzest alatt találják, pedig bent az országban Kamenicz és Sandomir alatt táborozott. A szövetséges fejedelmek azt a hibát követték el, hogy már előre megosztzkodtak azon az országon, mely csupán látszólag volt az övék. Rákóczy pedig még abba a nagyobb hibába is beleesett, hogy nem igyekezett Károlyt szorosabban csatolni magához. Javában ostromolták az erdélyi és svéd hadak Brzest városát,

¹⁾ Szalárdi 303. l.

midőn Károly azt a hirt vette, hogy III. Fridrik dán király beütött országába. Ügyes sakkhuzása volt ez a német császárnak: megosztotta a szövetség erejét, hogy így közvetve sujtsa ennek egyik tagját, a jobb sorsra érdemes Rákóczyt. Mert a midőn a dán beütés megtörtént, Rákóczy sorsa már el volt határozva; a szövetségesek együttes működésének a napjai már csak rövid időre terjedtek. A svéd király csakhamar elvált s Rákóczy mellett visszamaradt hadai is Varsó elfoglalása után elhagyták a fejedelmet.¹⁾

A boldogtalan fejedelem egymagára maradt. Idegen ország közepében, minden nagyobb segítség nélkül, nem sok jót remélhetett attól az ellenségtől, mely azalatt, míg ő foglaltatott, saját elhagyott, védtelen országába ütött s az ország java részét iszonyu dúlás és pusztítás között járván bc, a békés hajlékok elpusztult, kormos falaira írta fel: „Vicem pro vice reddam tibi princeps inique! Superbos sequitur ultor et ipse Deus.”²⁾ Egy ideig még előre haladt, de midőn a kozák hadak is lassankint elszakadoztak tőle, kénytelen volt belátni, hogy önvédelméről kell gondoskodnia. De már késő volt minden. Teljesen el volt hagyatva kifáradt, csüggedt népével, míg a lengyelek friss erővel nyomultak előre négy hadoszlopon Potoczki, Lubomirszki, Wisniowieczki és Sapielha vezérlete alatt, másfelől pedig a tatár khán is közeledett töméntelen hadaival. E végszükség kényszerítő hatalma alatt nem tehetett mást, mint hogy alkudozásba bocsátkozzék a lengyel vezérekkel s elfogadják a július 27-én megkötött czarni-ostrowi súlyos békét, kötelezván magát, hogy a lengyel királyt és a respublicát követséggel kérleli meg, felbontja a svédekkel és kozákokkal kötött szövetséget, szükség esetén segedelmet ad a lengyeleknek, a tatár khának és a vezéreknek ajándékot küld, hadi kárpótlásul 1.200.000 frtot fizet, szabadon engedi a foglyokat, kibocsátja kezéből a kezeseket és az elfoglalt várakat, visszaadja az egyházi javakat, elküldi maga mellől a kozákokat.³⁾

De e lealázó békefeltételek elfogadása által sem tudta megmenteni hadait. A szerződés részletesebb pontjai szerint

1) Szalárdi 307., 308. ll. — Szilágyi S. 186—192. ll.

2) Szalárdi 312. l., a beütést részletesen U. o. 305—313. ll.

3) Szalárdi 319. l.

lengyel hadak kísérték a fejedelmet seregével együtt. Azonban a lengyelek nem elégedtek meg a kölcsön előbbi visszafizetésével, hanem egészen tönkre akarták tenni a fejedelmet: egyenesen a tatár khán közeledő hadai elé vitték. Némi szerencse volt a szerencsétlenség közepette, hogy az erdélyiek erről az áruló tervről még jókor értesültek, különben az egész hadat fejedelmestől együtt elfogták volna a tatárok. A fejedelemnek választania kellett: vagy elmenekül kevesed magával, vagy ott marad seregében, hogy akár a harczyi sikon találja fel a hősi halált, akár a rabság esélyeit vállalja magára. Ő az előbbit választá.

Nem hiába volt már jó eleve annyi omen, annyi kisebb-nagyobb szerencsétlenség,¹⁾ mert a mily nagy reményekkel kecsegtetett a lengyel hadjárat, épen oly balul ütött ki. A királyi koronáról álmadozó fejedelem, mint bujdosó menekül, mialatt 4—5 ezernyi²⁾ hadát elfogja és keserves rabságba hurcolja a tatár.³⁾ A kevesek közt, kik a szerencsétlen fejedelmet kísérték, mert ez néhány főuron kívül (gr. Rhédei László, Petki István, Bakos Gábor, Mikes Mihály, Gyulafi László, Kapi György, Ébeni István, Bánffy Dénes, Bethlen Farkas, és Gergely, Szentpáli János, Rhédei Ferencz, Bánffy Kristóf) alig pár száz harczost vett maga mellé, ott találjuk Teleki Mihály testőrkapitányt is.⁴⁾ Hivatalából kifolyólag hiven követte urát akkor, midőn ez hatalmas volt, de mellette maradt ezután is.

1) Bethlen I. Rer. Trans. 41, 42. ll.

2) Ennyire teszi Kemény I. 506—514. ll.

3) Kemény I. 506—514. ll.

4) Szalárdi 329. l.

II. Rákóczy György és Kemény János zászlói alatt.

(1657—1663.)

I.

Ha egy pillantást vetünk Teleki Mihály eddigi szereplésére, hűségének, ragaszkodásának látjuk a jeleit; hiven követte mindenhová urát, osztozott a kevés dicsőségben s az annál több nyomoruságban is. De hűségének, ragaszkodásának akkor adta legszebb jeleit, a mikor ezernyi veszély között is megmaradt ura mellett.

A lengyel hadjáratban fájdalommal kellett tapasztalnia, hogy néha a legjobb szándék is, ha a tervei megvalósítására szükséges eszközöket elhibázza, mennyire kudarcot vall. Tapasztalatai gyarapodtak, emberismerete bővült. Mikor azután Rákóczy felvette az élet-halálharcot, akkor is mellette maradt. Azt a kis hivatalt, melyet ekkor elfoglalt, egész lelkesedéssel töltötte be; örömet vállalta magára ura bármínő megbizását. Igen, mert Rákóczyban a nemzeti szabadság hőstét s azon eszme megtestesítőjét látta, mely a mind inkább nyomasztó török uralom alól akarta felszabadítani Erdélyt. Nem tagadhatjuk, hogy e tántorithatlan ragaszkodásával némileg önmagát is akarta emelni, ámde ez a szándék alsóbb rendű szerepet játszott. Nem a kalandort kell benne látnunk, hanem a bűséges barátot. Hiszen ha kalandor lett volna, akkor Rákóczy bukása után a győztes párthoz csatlakozott volna, a hol mindenesetre könnyen ígérhetett magának fényes hivatalt. De ő nem volt kalandor; Rákóczyhoz vonzódott, mert tisztelte, szerette benne az egyént, de még jobban az eszmét. Az egyén ugyan elbukott, mert ha nem hajlott, törnie kellett, mint a viharban a százados tölgynek, ám azért az eszme megmaradt, zászlója a Kemény János kezében ismét fellobogott. Teleki pedig perczig sem

volt hűtlen következetességéhez, e zászló alatt szolgált mindaddig, a míg csak lehetett.

Teleki szereplését a lengyel háboru végéig s innen Kemény János halála utánig a hűség, a tántoríthatlan ragaszkodás jellemzi. Az ifju csak az elvet, csak az eszmét látta s ragaszkodott is hozzá, míg csak lehetett; nem kutatta azonban ennek létjogosultságát, illetőleg azt, vajjon megvalósítható-e vagy sem. Rákóczy és Kemény alább részletezendő küzdelmeit általában, azon törekvés jellemzi, hogy függetlenítsék Erdélyt a török uralom alól. Ámde ugyanekkor megfeledkeztek egy Bethlen Gábor, egy I. Rákóczy György politikájáról, melynek egyik sarkalatos alaptétele éppen a török barátság fentartásában állott. E politika megváltoztatására még nem jött el az idő; a török elég hatalmas volt arra, hogy ellene támadó alattvalóját szigoruan megfenyítse, míg más részről a német, kihez e küzdelemben fordultak, csak huzta-halasztotta a dolgot a nélkül, hogy tényleg tett volna valamit érdekökben.

Az eszme — Erdélynek a portától való teljes függetlenítése — általánosságban nem volt megvalósítható, de nem még részleteiben sem, ha azon eszközöket tekintjük, melyek a kivitelre rendelkezés alatt állottak. Rákóczy nem a németre támaszkodott, hiszen ez ellensége volt, ha nem is támadta meg nagyobb erővel, hanem saját erejére, magyarhoni és erdélyi birtokaira s barátaira. Sem egyik, sem másik nem volt elégséges a porta rettentő hatalma ellen; buknia kellett. Sorsának osztályosa Kemény János egyenesen a német pártolásával és segítségével veszi fel a küzdelmet. De a bécsi udvar cserben hagyja; neki is buknia kellett. Mind a kettőben Erdély két, jobb sorsa érdemes fejedelme veszett el. Az eszme, melyért vérökkel áztatták hazájok földjét, szép volt, magasztos volt, azért ők mindig a történelem elismerésére számíthatnak; csak részben őrígáncs őket, hogy az eszme megvalósításának létjogosultságát s az erre szolgáló eszközök gyarlóságát ideje korán be nem látták. Ime, minő volt a czél s milyenek voltak az arra szolgáló eszközök. S ha a vezéreknek megadjuk az elismerést, ismételten meg kell adnunk Telekinek is. Az ő érdemeiből mit sem von le az, mit fentebb említettünk. Ra-

gaskodását és szigöru következetességét tisztelnünk kell. Tárgyalásunk folyamán látni fogjuk, hogy mint fejlődnek, alakulnak, idomulnak e jellemvonások, a midön a diplomata kezd előtérbe lépni.

Ezen általános jellemzés után, mielőtt Rákóczy küzdelmeiről szólunk, miután Telekinek egy igen fontos lépése történt ekkor, helyén valónak tartjuk itt megemlíteni. E fontos lépése házassága volt.

A család alapítása nagyon lassan ment. Jegyese Torma Julia a menyegző előtt halálozott el, első felesége pedig pekrovinai Pekri Zsófia rövid hat hónap mulva elhalt.¹⁾ Két első lépése tehát nem sok jóval kecsgettette, de annél szerencsésebb volt a harmadik. Vér György volt az, ki Teleki családi életét leánya hozzáadásával boldoggá tette. Vért és Telekit személyes ismeretség, jó formán barátság kötötte össze, mindkettlen hü szolgálái lévén Rákóczynak. De az ismeretség még régebbi időből származott. Vér György apja szintén György, az öreg Rákóczy alatt volt jenői kapitány s a fiatal Rákóczy uralkodásának az elején halt el.²⁾ Mint-hogy pedig Teleki Mihály apja János is zarándi főispán és jenői várnagy volt, a két család jó ismeretségben, barátságban állhatott egymással. Az ifju belényesi Vér György is Teleki apósa hü Rákóczypárti. Többször kitüntette magát, mint a fejedelem derék tisztje s érdemei jutalmául jenői kapitánynak is kineveztetett 1658-ban, de mielőtt Jenőbe ment, ezt már elfoglalta a török.³⁾ Ennek a Vér Györgynek és Bessenyei Annának volt a leánya Judit, Toldi Miklós özvegye, ki Telekit boldogította s idő folytán 13 gyermekkel ajándékozta meg.⁴⁾ Mint hü feleség osztozott ura sorsában s lett gondos, szerető családanya.

Telek most már övéiért küzdött, a szabadság lobogói alatt. Azt a munkásságot, melyet ezután Rákóczy és Kemény alatt kifejtett s mely fiatal kora daczára sem volt jelenték-

1) 1658-ban; ugy látszik, hogy ebben az évben, vagy a következő elején vette el Vér Judithot. Szalárdi, 431, 432. ll.

2) Szalárdi 243, 253. ll.

3) U. o. 410. l.

4) Nagy Iván, Magyarország családai XI. k. 81. l.

telen, fokozta szerető feleségének a részvéte, meleg érdeklődése s annak olykor keserű gyümölcseit megédesítette a gyöngöd házi asszony.

II.

Teleki s a többi, a fejedelem kíséretében levő urak aug. 8-án értek Ecsedre, — mindnyájan szomoruan, elcsüggedve, kiki sietett haza, hogy övéit megörvendeztesse s vigasztalja azokat, kik fogságba került apáikat, testvéreiket, rokonaikat siratták. Telekit hivatala és személyes vonzalma a mélyen levert fejedelemhez csatolták; ott maradt mellette, hogy segedelmére legyen hűséges szolgálatával abban a titáni harcban, melyet a fejedelem annyi önfeláldozással és hősiességgel folytatott. Nem célunk s nem is tartozik feladatunk körébe, hogy e küzdelem részleteit ismertessük, csupán annyira terjeszkedünk ki tárgyalásunk folyamán, a mennyire a szükség kívánja.

Még jó formán meg sem pihent ide haza Rákóczy, midőn aug. 21-re gyűlésbe hívta össze az ország rendeit Szamosujvárra. A fejedelemnek nem volt elég a lengyel hadjáratok alkalmával szerzett szomorú tapasztalatok egész sora, hanem most azt is kelle látnia, hogy a rendek egy része elhidegült tőle.¹⁾ E körülmény épen a porta malmára hajtotta a vizet. Hiszen itt a szegény fejedelem feje fölött már régen pálczát törtek, csak a kedvező pillanatot várták, hogy fejére zudítsanak ezernyi bajt. Eddig is egymást érték a basák és a tatár khán levelei, melyek a fejedelem letételét sürgették most megjött a szigorú szultáni fermán is. Mit tehetett Rákóczy? Nemzete jórészt elfordult tőle, a szultán pedig, ki Erdély sorsa felett mindig szeretett rendelkezni, letevését parancsolta. Engedett tehát a körülmények kényszerítő hatalmának; az október 27-i gyulafehérvári országgyűlésen lemondott a fejedelemségről. A rendek oly feltétel alatt fogadták el lemondását, hogy visszahelyezése ügyében minden lehető elkövetnek a portán s az új fejedelmet is azon kikötéssel választják meg, hogy a porta megengesztelődése esetén Rákóczy javára lemondani

1) Szalárdi 331—338. II. — Szilágyi S. 198, 199. II.

tartozik. Új fejedelemmé Rhédey Ferenczet választották meg.¹⁾ Az immár leköszönt fejedelem Gyaluban vonta meg magát hűveivel együtt, hogy bevárja ügye további fejleményeit, de azzal az erős elhatározással, hogy trónja visszafoglalására minden erejét felhasználja. S a szerencse kedvezni látszott: Telekihez hasonlóan, ki hűségesen oldalánál volt, többen maradtak hűvek, Nagyvárad, Szamosujvár és Jenő őrsegei pedig nem tették le a hűségesküt az új fejedelemnek, mi nem kis zavart okozott országszerte. A török mindenképen hasznot akarván hajtani e zűrzavarból, Jenőt kezdte kívánni. Alig kételkedhetünk, hogy Rhédey, a mennyire csendes ember volt, nem állott volna ellen a török követeléseinek, csak Erdély nyugalma biztosítsa. De Rákóczy, bár lemondott, nem nézhette nyugodtan a dolgot, részint mivel a jenőiek hűvek maradtak, kiket megvédelmezni kötelességének tartotta, részint mert ezen alkalmat fel akarta használni elveszett méltósága visszanyerésére. Ezért felvette a fejedelmi címet s alkalmas egyén után nézett, ki által tudassa a már-már csüggedő jenőiekkel, hogy életben-halálban sorsuk kölcsönösen egybeforrott.²⁾

Nem nehéz eltalálnunk, hogy e választása egyik leg-hűségesebb emberére Teleki Mihályra esett.³⁾ Szalárdi, ki ezen adatot fentartotta, azt jegyzi meg, hogy Teleki „utolban váradai lovas hadnagy volt” Miután pedig minden valószínűség szerint Teleki ekkor testőrkapitány lehetett, ebben az állásban nyilván a lengyel hadjárat előtt lehetett ámbár Szalárdi ezután is többször csak mint lovas hadnagyot említi, mi azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy már magasabb tisztséget is viselt.

Teleki Jenőn volt egészen 1658. szeptember 2-ig, a mikor t. i. a város a török hatalmába került. Itt volt vele ödes anyja is és itt kötött meg első házassága is.⁴⁾ Itt iparkodott előmozdítani Rákóczy érdekeit, a mennyiben állásánál fogva mint lovas hadnagynak erre alkalma és tere nyílt. Az itteni tartózkodását csak annyiban szabad a

1) Bethlen I. 44, 45. II — Szalárdi 338, 339. II.

2) Szalárdi 346. I.

3) U. o. 347. I.

4) Szalárdi 431, 432. II.

szó valódi értelmében vennünk, hogy Jenő körül lévén családi birtokai, leginkább ebben a városban lakott s akkor ment a fejedelem udvarába, a midőn szolgálatára szükség volt. Az ebben rejlő látszólagos ellenmondás megczáfolására legyen szabad felhoznunk, hogy később is, midőn Várad elfoglalása után édes anyjával és feleségével Váradra kerül, innen tesz több alkalommal hűséges szolgálatot a fejedelemnek.

Midőn Rákóczy a Jenő ügyét magáévé tette, ekkor már mindenki tisztában volt azzal, hogy Rhédey fejedelemsége aligha nem pünkösdi királyság. Rákóczy támaszkodva a hajduságra¹⁾ s a székely székekre,²⁾ felszólította az erdélyieket, hogy szabadságuk megvédésére melléje sorakozzanak, mint törvényes fejedelmök mellé. Nem hallgatva az 1658. január 9-én megnyílt országgyűlés kérésére, hirtelen Medgyes alatt termett hadaival s a megszorult rendek elismerték fejedelmöknek, csak azt az egyet kötvén ki, hogy a török ellen nem harczol.³⁾

De Rákóczynak esze ágában sem volt ezen utolsó pontot megtartani. Bár a moldvai és havasalföldi vajdákra nem támaszkodhatott,⁴⁾ mégsem vesztette el minden reményét; egyenesen a német császárhoz fordult segítségért, de követei (Bánffy Dénes és Mikes Mihály) csak üres biztatósokkal tértek vissza.⁵⁾ Ő maga indult tehát hadaival a törökök ellen, de jöllehet Lippa mellett junius 5-én fényes győzelmet aratott,⁶⁾ nem tudta elhárítani a közelgő veszedelmet Erdélyről.

Rákóczy jóformán csak az előcsapaton aratott diadalt, mert a főerő csak most jött meg. Keletről a tatár khán tört be a moldvai és havasalföldi vajdákkal, vért és iszonyu pusztítást hagyván mindenütt maga után. Brassó, Szeben, Kolozsvár mesés összegekkel váltották meg magokat, Gyula-

1) Szalárdi 347, 348. ll.

2) Bethlen I. 53. l.

3) U. o. 51, 53. — Szalárdi 351 — 354. ll.

4) Már ezen évben ellene fogtak fegyvert a tatár khánnal szövetségben.

5) Kőváry László, Erdély történelme V. k. 69. l.

6) Részletesen Szalárdi 358, 359. ll.

fehérvár romhalmaz lett.¹⁾ Ehhez hasonló, kegyetlen pusztítást, mely a középkori vandaloknak is becsületére vált volna, alig találunk Erdély történetében. Ugyanekkor rontott be Küprili Mehemet nagyvezér is több, mint százezernyi hadaival; Nándorfehérvárról indult s egyenesen Jenőnek tartott, mely miután elbizakodott őrsege semmi előkészületet nem tett, kardcsapás nélkül adta meg magát szept. 2-án.²⁾ Így egy kis könnyelműség egyik legnevezetesebb végvártól fosztotta meg Erdélyt.

Ezalatt, míg Rákóczy Debreczen körül járt hadaival, a megrémült erdélyi rendek Barcsay Ákos, Daniel F. és Lucs követek által kegyelemért esedeztek a nagyvezérnél. E kegyelemnek szörnyű nagy ára volt: maga a fővezér nevezte Barcsayt fejedelemmé, az évi adó 40000 aranyra emeltet s az 500,000 tallér hadi kárpótlás megfizetésén kívül Lugost és Karánsebeset is át engedni.³⁾ Barcsay, mint kinevezett erdélyi fejedelem legott haza indult a melléje adott Kapudsi basával. A mint haza ért, október 8-án országgyűlést hívott egybe Segesvárra s előterjesztette a nagyvezér kívánságait, melyeket a rendek kénytelenek voltak elfogadni s csupán a kinevezett fejedelem elismerésénél jegyezték meg — mint előbb a Rhódey megválasztásakor is — hogy ha a porta haragja megszűnik Rákóczy ellen, ismét őt ismerik el fejedelmöknek, ha ez semmi ellenséges érzelmet nem táplál a török ellen és sérelmeiket orvosolja.⁴⁾

De ideje már, hogy Telekiről is szóljunk. Ő Jenő feladásakor már házas ember volt; a megelőző fejezetben említett Pekri Zsófit, kutyfalvi Pekri Ferencz egyetlen leányát, épen Rákóczy közbenjárásával nyerte meg. Most Jenő elfoglalusa után itteni birtokai elveszvéen, „feleségével és édes anyjával most már váradi házacskájába szorult.”⁵⁾ De már előbb diszes állásra nevezte ki Rákóczy, mert még ezen év (1658) júliusában mint a fejedelem főpostamestere többször

1) Részletesen Szalárdi 388—390. ll.

2) U. o. 379—382. ll.

3) Szalárdi 405, 406. ll. — Bethlen I. 64, 65. ll.

4) Szalárdi 411, 412. ll. — Bethlen I. 65. 67. ll.

5) Szalárdi 432. l.

említették.¹⁾ Igazán csodálkozhatunk azon is, hogy Barcsay Ákos, ki a fejedelmi távollétében Petki Istvánnal és Herrmann Mihályval kormányzó helytartó volt, az alig 24 éves Telekihez fordul, hogy Rákóczy előtt az ő érdekében szóljon s midőn ennek eredményéről értesül, nem késik ajándékokkal elhalmozni.²⁾

Teleki már ekkor teljes mértékben bírta fejedelme bizalmát. Az említett segesvári országgyűlésen csak Petki István Csik, Gyergyó és Kászon székek kapitánya volt az, ki mintegy tüntetőleg távol maradt s midőn Barcsaytól megbízást kapott, hogy Rákóczyt lemondásra bírja, egyszerűen hallgatással mellőzte ennek teljesítését. E hü embert megtartani nagyon is érdekében állott Rákóczynak; még a segesvári országgyűlés alatt Telekit bizta meg e fontos küldetéssel,³⁾ arra kérvén Petkit, hogy maradjon meg továbbra is az iránta való hűségben s iparkodjék előmozdítani érdekeit a székelység között. Petki azután, hogy annál nagyobb hitele legyen szavainak, hitlevéllel biztosította erről a fejedelmet. Ugy látszik, hogy Teleki hamar teljesítette feladatát mert már október 14-én Nagyváradon volt.⁴⁾ Innen szötte terveit Rákóczy trónja visszafoglalására, de mind hiába. A porta haragja engesztelhetlen volt, hallani sem akart Rákóczyról. De másfelől Barcsay is oly kétszinű szerepet játszott, hogy alig lehetett sejteni, mit akar. Mig előre hitlevelet adott arról, hogy Rákóczy visszafogadására mindent elkövet, birtokait le nem foglalhatja, hiveit nem üldözteti,⁵⁾ utóbbi magaviseletével egészen másképp járt el.

Rákóczy jól tudván, hogy a török határtalan gyűlölete és Barcsay kétszinű politikája legyőzhetlen akadályokat gördítenek trónja visszafoglalása elé, tanácsosnak látta ismét

1) Barcsay Ákos Telekinek, Gyulafehérvár, 1658. jul. 1. — Gr. Komény József, Erdély története eredeti levekben IX. k. (az erd. muz. egyll. birtokában).

2) Paripát küld Telekinek. Barcsay Telekihez, Gyulafehérvár, 1658. jul. 11. U. o. — Köszöni, hogy pártját fogta s ajándékol ismét paripát küld. Barcsay Telekinek. Segesvár, 1658. október 8. U. o.

3) „Juvenis versutissimi ingenii“, írja róla Bethlen I. 68. l.

4) II Rákóczy Gy. anyjának, Várad, 1658. okt. 14. — Szilágyi S. A két Rákóczy család levelezése. (Mon. Hung. Hist. I. oszt. XXIV. k.) 568. l.

5) Bethlen I. 70. l. — Szalárdi 428, 429. ll.

oda fordulni, honnan már előbb is remélt valami segítséget. E fontos és kényes követséggel még 1658. novemberében Teleki Mihályt bizta meg, a ki mindent megtett, hogy a bécsi udvart a fejedelem érdekében határozott fellépésre bírja, de sikertelenül; követsége eredménye csak üres biztatásokból állott.¹⁾ Deczember 10-e táján térhetett vissza Bécsből, útközben betért Nádasdyhoz is, a kitől levelet hozott urának.²⁾ Mi lehetett e levél tartalma, nem tudjuk; de a Nádasdyval való levelezésből szabad azt sejtteniünk, hogy Rákóczy trónja visszafoglalására még magyarországi barátai pártfogását is iparkodott igénybe venni.

Mindamellet, hogy Rákóczy annyi elszántsággal, annyi kitartással küzdött Erdélyért, jobban kellett volna ismernie embereit. A Barcsayval folytatott tárgyalások, valamint az ezeket szentesítő beszterczei országgyűlés (1659. febr. 26.) arra a meggondolatlan lépésre vezették, hogy teljesen kibocsássa kezéből azon segítő eszközöket, melyek támogatásával tudta eddig fentartani magát. Midőn Váradról és a Részekről lemondott, saját rovására emelte a Barcsay hatalmát és sietteté a katasztrófa gyors bekövetkezését³⁾ Várad és a Részek visszaadása Rákóczy valóságos lemondását jelentették, de azért hivei egy része mégis mellette maradt.

Tudjuk, hogy Teleki Mihály Jenő elpusztulása után családjával együtt Váradra költözött, mely most a beszterczei országgyűlés után kiesett ugyan Rákóczy kezéből, de ő mindamellet hü maradt régi urához, sőt azon volt, hogy másokat is megtartson az iránta való hűségben. Nagy segítségére volt ebben sógora Stépán Ferencz.⁴⁾ Kettőjüknek, de különösen Telekinek köszönhette Rákóczy, hogy Várad, bár az őrség zöme szinteg a Barcsay hive volt, mind végig hü maradt hozzá.

A XVII. száz egykoru krónikása Szalárdi János élesen kikel Teleki és Stépán váradi szereplése ellen. Azzal vádolja őket, hogy mindenképen Rákóczynak akarván megtartani a

1) Kúváry L. V. k. 78. l. 6. jegyz., 79. l.

2) II. Rákóczy Gy. anyjának. Székelylíd. 1658. decz. 12. Szilágyi S. A két Rákóczy csal. lev. 570. l.

3) Szalárdi 430, 431. II.

4) U. o. 432. l.

várost az „ifjuság éretlen buzgóságának“ támogatása mellett mindenféle zürzavart csináltak, a papokkal ujjat húztak, ellenök vádaskodtak s így ök voltak okai Várad romlásának.¹⁾ De vádaskodását némi elfogultság jellemzi. Lehet, hogy Teleki Rákóczyért élni-halni kész ifju barátaival csinált néha-néha egy kis zenebonát, a miért azonban nem ítélhetjük el, mert a zaverok előidézésében mindenesetre a Barcsay hiveinek is volt részök. Az a vádat pedig, hogy Telekiek voltak Várad pusztulásának okozói, valótlannak kell tartanunk, a mit különben magok a tények is igazolnak.

Elég az hozzá, hogy Telekiek ragaszkodására nagy szüksége volt Rákóczynak annál is inkább mert Barcsay is most már határozott színt kezdett vallani; mindjárt a májusban tartott országgyűlésen Rákóczy hiveit fej- és jószágvesztéssel, birtokait pedig lefoglalással sújtotta.²⁾ Rákóczy azzal felelt, hogy augusztusban Székelyhidra jött hadaival s Szulay Mátyás és Frater Pál vezéreit Nagyvárad alá küldé,³⁾ arra számítván, hogy ottani barátai közreműködéssel nem lesz nehéz elfoglalni. Hiszen mostani hadjáratában csak akkor remélhetett sikert, ha egyelőre legalább Váradot biztosíthatta. E cél elérése, ha Teleki és barátai nincsenek, ütközött volna némi nehézségekbe, mert Barcsaynál volt az erő, a hatalom, Rákóczynál pedig csak a lelkesültség. Ha Telekiek nincsenek, Várad aligha ellen nem áll s azáltal, hogy feltartóztatja Rákóczyt, kockáztatta volna a hadjárat sikerét, mely a jelen alkalommal leginkább a gyorsaságtól függött. De miután Telekiek elég tekintélyes pártot képeztek, hogy Barcsay hiveinek tulkapásait ellensúlyozzák, ez utóbbiak nem merték végletekre vinni a dolgot. Csak így történhetett meg, hogy Haller Gábor megnyitotta a város kapuit, Rákóczy pedig augusztus 25-én hitlevelet adott ki, melyben a város lakóit személyileg és vagyoniilag biztosítván, a hadban való részvételtől felmenti, káraikat megtéríti.⁴⁾ Ennyi vívmány elég volt kezdetnek.

Barcsay ezalatt a Torda melletti Keresztesmezőn gyűj-

1) Szalárdi 432. l.

2) Bethlen I. 75, 76. ll. — Szalárdi 438. l.

3) Szalárdi 448. l.

4) U. o. 449, 450. ll.

tötte egybe az erdélyi hadakat; ellenállásra készült. De minden lépésében nagy határozatlanság jellemzi. Előcsapatai vereséget szenvednek Rákóczytól, ő maga meg egyre kínál-gatja a fejedelemséggel a tatár fogságból haza tért Kemény Jánost.¹⁾ E határozatlanság csak elősegítette Rákóczy törekvéseit. Egyre folytatja az alkudozást Barcsayval, Kemény-nyel, de eredmény nélkül, s míg Barcsay kénytelen szemé-lyesen menni Temesvárra, hogy segítséget kaphasson, addig ő szept. 24-re országgyűlést hirdet Maros-Vásárhelyre, hogy a fejedelemség kérdését lehetőleg tisztába hozassa.²⁾ Ter-mészetes, hogy ezen országgyűlés különösen a székely szé-kek kapitányainak határozott magatartása miatt Rákóczyt uj-ból visszaültette a fejedelmi székbe.³⁾ Most már az egyes megyék és városok felesketése következett.

Láttuk, hogy Várad volt az első, mely Telekiék be-folyására megnyitotta kapuit anélkül azonban, hogy a Barcsaynak tett hűségeskü alól feloldozást nyert volna. Ezt ki-vánta most az országgyűlés után Rákóczy. De bármily szá-mos híve volt is itt neki, nem volt tanácsos, hogy a váro-sok a Barcsaynak tett hűségeskü nyílt megszegésével állja-nak melléje. Igaz ugyan, hogy ő volt ez idő szerint a helyzet ura, de csak látszólag, bár Mihne havasalföldi vajdával is szövetekezett.⁴⁾ A török bármely perczen beronthatott ezer meg ezernyi hadával s akkor előbb is Várad bünhődött volna Biharmegyével együtt. Tanácsos volt tehát az ügyes politika : titokban pártolni Rákóczyt s nyíltan elismerni Barcsayt.

E körülmény magyarázza meg, hogy midőn Bihar-megye és Várad közösen fordultak Rákóczyhoz azzal a ké-réssel, hogy tekintettel megyéjük és városok helyzetére, a Barcsaytól való nyílt elszakadásra ne kényszerítse, ennek kieszközölését magára vállalta Teleki Belényesi Ferencz alis-pánnal.⁵⁾ Az általok felsorolt okok miatt Rákóczy sem fesze-gette tovább e kérdést, csupán azzal bizta meg Telekit, hogy igyekezzék teljesen megnyerni az órséget. Ez neki nem is

1) Bethlen I. 79. 1.

2) Bethlen I. 92. 93. II. — Szalárdi 450—452. II.

3) Bethlen I. 93—95. II. — Szalárdi 453. I.

4) Bethlen I. 97. 1.

5) Szalárdi 454. I.

volt nehéz s hamar sikerült Stépán Ferencz és Ráczy János segítségével.¹⁾ Az ezután következő események azt mutatják, hogy Teleki, talán mivel a Mihnnél való szövetségtől sokat remélt Rákóczynak, minden erejét arra fordította, hogy Váradot teljesen a Rákóczy hatalmába juttassa. Ő és Stépán elfogatták a Barcsay követét, de sajnálatukra semmi fontos irást nem találtak nála; azután a drabantok segítségével, kik előtt nagy népszerűségnek örvendettek, egyenesen azt akarták, hogy a Rákóczygyűlölő tiszteket megkötözve Erdélybe küldjék a fejedelemhez, ha a várat semmiképen sem tudják megszerezni.²⁾ Ezen utóbbira azonban nem volt szükség, mert a tisztikar Haller Gábor főkapitánynyal együtt meghódolt Rákóczynak.³⁾ Ugy látszik, hogy ezt előmozdította azon páratlan bőkezűség is, melylyel Rákóczy, Teleki, Stépán és mások hűségét szolgálatait jutalmazta.⁴⁾

Teleki azután Váradról kísérte figyelemmel Rákóczy élet-halálharczát. A vár fontossága, valamint azon jelentékeny szerep, melyet ennek megtartásában elfoglalt, nem engedték, hogy hön szeretett fejedelme oldalánál küzdjön. De így is hűséges szolgája maradt urának s ha nem is szerezhett babérokat a harczmezőn, nem kis szolgálatot tett akkor, midőn barátai támogatásával mindvégig megtartotta Váradot a jobb sorsra érdemes Rákóczy hűségében. Mert bizony Rákóczy jobb sorsot érdemelt volna, így azonban a több éven át folytatott hősi küzdelemnek ő lett az áldozata. Még azok a sakkhuzások sem mentették meg, melyeket trónja biztosítására tett azáltal, hogy Havasalföldön Mihnét, Moldvában pedig Konstantin vajdát vonta szoros szövetségbe. A porta most is, mint pár évvel ezelőtt, itt tette előbb semmivé a Rákóczy hatalmát: még novemberben mind a két vajdát elűzte.⁵⁾ A fejedelem végbukása immár csak hónapok kérdése lehetett.

Rákóczy Szászvárosnál táborozott, midőn hírére vette, hogy a budai basa erős haddal jó ellene. Azonnal intézke-

1) Szalárdi 454., 455. II.

2) U. o. 466. I.

3) U. o. 461—463. II. — Bethlen I. 101, 1.

4) Szalárdi 461., 462. II.

5) Bethlen I. 123., 124. II.

dett a Vaskapu megerősítéséről; de a török a szorost oldalt hagyva, vezette át csapatát. November 22-én vivotott az eldöntő ütközet a hajdani Sannisegethusa romjainál; a fejedlem jobb szárnya nem tudta kiállani a basa heves támadását, megfutott s ezzel eldöntötte a szerencsétlen csata sorsát.¹⁾ A basa azután Szebenbe ültette Barcsayt, tisztességes őrséget hagyott mellette, maga pedig Temesvárra vonult. Rákóczy nemsokára Szebent kezdette ostromolni, de bár a várost egész télen át körül táborolta, nem tudott semmi nagyobb eredményt felmutatni. A tulajdonképeni ostrom január 7-én kezdődött s csak május 13-án szünt meg, midőn Szejdi Amhet budai basa közeledésének híre jött. Ez előbb a hajduságnak tartott, Gyulay Ferencz váradi kapitányt megverte, a hajdu városokat feldúlatta s már május 14-én Szilágy-Somlyónál járt a táborával,²⁾ kiméletlenül pusztítván a védtelen vidéket.

Midőn még Várad közelében kóborolt hadaival, lángtengerbe borítván Pocsajt s a szomszéd kastélyokat és falvakat,³⁾ attól lehetett tartani, hogy a vad hordák Várad külvárosába is becsapnak. Midőn Gyulay a Hortobágy vize mellett megfutott, a váradiak Boldvai Márton követők által oltalomlevelet tudtak nyerni Szejditől oly feltétel alatt, ha Barcsay mellett megmaradnak és Rákóczy ellen segítik.⁴⁾ Ezért azonban sem Telekit, sem barátait, kik mindvégig Rákóczy hivei maradtak, nem éri szemrehányás, mert abban a veszélyes pillanatban, melyben Szejdi roppant táborával Várad előtt állott, mást egyáltalában nem lehetett tenni.

Ezen oltalomlevéltől remélték most Várad külvárosának és vidékének a megszabadulását. Azért Gyulay Ferencz kapitány a midőn látta, hogy a szélvész úgy hozza be a hamvadó házak pernyéit, mint a „polyvázó“ havat, azzal bizta meg Telekit, hogy minél felesebb hadat szedvén a zászló alá, menjen ki a szanaszét pusztító törökhöz s mutassa meg a budai basa adta oltalomlevelet.⁵⁾ Ennek meg is lett a foganatja, mert a török csakugyan eltakarodott Várad alól.

1) Bethlen I. 112—120. II. — Szalárdi 472—474. II.

2) Bethlen I. 139—142. II. — Szalárdi 486—494. II.

3) Szomoruan írja le Szalárdi 499—502. II

4) Bethlen I. 142. I. — Szalárdi 496—498. II.

5) Szalárdi 502, 503. II.

Ezalatt Rákóczy a basa közeledésének hírére Kapusrá, innen a Gyalu és Fenés közti térre vonult táborával. Szejdi pedig Kolozsvár mellett elvonulván, szintén Fenés mellett állott meg hadával. Május 22-én folyt le a döntő csata, döntő Rákóczyra, döntő az ő küzdelmeire nézve. Itt is, mint Várhely mellett, az a szerencsétlenség találta a fejedelmet, hogy seregének jobb szárnya, hol a székelység állott, nem tudta sokáig kiállani a heves rohamot s hamar hátat fordított. Maga a fejedelem akarta helyreállítani a rendet, de bár orozslánbátorsággal harczolt, számtalan jelét adván hősiességének, több súlyos sebet kap s bizonyosan ott a csatasíkon végzi be küzdelmes életét, ha ónodi vitézei idején ki nem mentik. Seregét teljesen szétverte a tulnyomó török erő, őt magát halálos sebbel vitték Váradra, hol övéi kimondhatlan fájdalmára 1660. június 7-én megszűnt élni.¹⁾ Teleki hön szeretett urát, övéi és Erdélyország pedig a rettenhetlen, a tántorithatlan fejedelmet veszítették el benne. Nem tartozik ide érdemei méltatása. Szabadsághős volt ő s ott kapta halálos sebet a harcmezőn. Nagy tervei voltak, csak az eszközök hibázta el, s ha voltak is hibái, a történelem mindig hálás kegyeletben tartja emlékét.

Teleki nem lehetett ott ura végharczában, csak utolsó utjára kísérhette el. A fejedelem testét hamar koporsóba tették, azután saját hintójában szép fehér szőnyeggel takar, ták le. Hogy pedig végső utja annál diszesebb legyen, maga Gyulay Ferencz kapitány, Teleki Mihály és Keresztes András feles számu haddal kísérték a drága hamvakat Székelyhidra-
innen Ecsedre.²⁾

Ezzel véget értek azon szolgálatok, melyeket Teleki Rákóczynak tett. Láttuk, mily odaadással, mennyi lelkesültséggel csüngött eszményképén. Rákóczy elesett ugyan, de azon zászló, melyet lobogtatott, nem hullott a porba, hanem talált ismét hordozóra. Teleki, bár jobban haladhatott volna az ellenpártnál, nem habozott e zászló alá állani s a mily hűséges szolgálja volt előbb Rákóczynak, ép annyira ragaszkodott most Kemény Jánoshoz.

1) Bethlen I, 148. s köv. ll. — Szalárdi 511. 1.

2) Bethlen I, 154, 155. ll. — Szalárdi 512 1.

III.

Mig Telekiék oda voltak a Rákóczy hamvai kíséretében, azalatt Várad Erdély végbástyája elesett. A török csupán ürügyül használta fel a váradiai folytonos pártoskodását; rég hatalmába akarta keríteni, hogy azután annál szorosabban vonva magához Erdélyt, minél nagyobb sikerrel, törhessen e római császár megbuktatására. A szegény Erdély csupán eszköz lett volna a török kezében, eszköz Magyarország megigázására s a keresztény érdekek lábbal tiprására. E határozott fellépésre volt első mozzanat Várad megvétele, de a sors könyvében más volt megírva. Az erdélyieknek a törökhöz fűzött bizalma megcsökkent s ha a németpárti Kemény János bukása után egy ideig még huzodtak is hozzá, lassankint simulni kezdettek a némethez, ki mellett már Apafi uralkodásának a vége felé határozott állást kezdettek foglalni. Várad eleste tehát forduló pontot képez Erdély történetében.

Szalárdi Telekit és társait vádolja Várad pusztulása miatt;¹⁾ de igazságtalanul s némileg elfogultan beszél. Nem tagadhatjuk, hogy Telekiék annak idején, midőn a kapitány s a tisztek egy része Barcsay hive volt, csináltak egy-egy kis zenebonát, míg a vár teljesen a Rákóczy hatalmába nem került. De feltéve, hogy a török büntetni akarta Váradot, a miért hűtlen volt Barcsayhoz, az elfoglalás után mindenestre visszaadta volna a fejedelemnek. Azonban megtartotta, mert a Rákóczyhoz való ragaszkodás csak alkalmul szolgált a vár megtámadására és elfoglalására. Érdekeseen világítja meg a török barátságot az, hogy midőn az általa emelt fejedelem ellenségét megalázza, mintegy szolgálata jutalmául épen hűbérese országának egyik legjobb erősségére teszi kezét.

A porta ezalatt mit sem tudott az erdélyi eseményekről; azt hitte, hogy Szejdi nem tudta leverni Rákóczyt, azért Ali basa alatt erős hadsereget indított utnak. Ez átvette a vezérletet Szejditől, tisztességes őrizet alá vetette a táborába siető Barcsayt Haller Gábor követével együtt; már július 4-én Várad alatt volt s nyomban ostromhoz látott.²⁾

1) 432. l.

2) Bethlen I. 165—167. II. — Szalárdi 545—547. II.

Hiába mutatták a váradiak a Szejditől kapott hitlevelet, mely minden bűnért feledést biztosít, a dühös basa mit sem adott reá. A maroknyi őrség, melynek a száma ezerre sem ment, hősi bátorsággal védte a várat s csak akkor adta fel másfél hónapi keserves védelem után, midőn minden segedelemtől megfosztva, tovább nem állhatott ellen. Augusztus 27-én tüzték ki a fehér zászlót s midőn másnap elvonultak, Ali alig hitt szemecinek, látván az őrség csekély számát.¹⁾ Alig védelmeztek egy várat is több hősiességgel, több elszántsággal s a vad horda, mely szabad utat engedett a tova vonuló leonidási hadnak, a város és a vár örökszép emlékei ellen fordította dühét; mindent elhamvasztott.²⁾

E szomorú időben jó messze volt innen Teleki. Minden körülmény arra mutat, hogy Rákóczy hamvainak elkisérése után Kemény Jánost kereste fel Aranyos-Medgyesen. Ez ugyanis Rákóczy harmadszori tronfoglalása után, mintha talán előre tudta volna, hogy ennek elbukása után az ő feladata lesz nyomába lépni, félre vonult az események elől s a szathmármegyei Aranyos-Medgyesen vonta meg magát, nőül vevén Wesselényi Ferencz nádor hugát Annát.³⁾

Most Rákóczi halála után épen Kemény János volt, kiben a nemzet minden reménye összpontosult. Köréje csoportosultak azok, kik a fejedelem halálharczából megmenekültek, vagy egyik-másik várban Barcsaynak meghódolni nem akartak. S nem is volt senki, ki e szomorú viszonyok közt jobban segíthetett volna; az ország feje a fejedelem török fogságban, Várad elfoglalva s vidéke a hódítók kényére engedve. Ily körülmények közt Kemény, a Rákóczyak híres hadvezére, volt a helyzet ura s midőn Barcsay a török fogságból azzal a leverő hírrel lepi meg Ákos öcscsét, hogy a török aligha basasággá nem változtatja Erdélyt,⁴⁾ ez épen Keményhez fordul Bánffy Dénes által, hogy rokona a nádor közbenjárásával segílyt eszközöljön Lipóttól, a mit Kemény minden habozás nélkül meg is tett: még mielőtt Várad

1) Az ostromról részletesen Bethlen I. 170—192. II. — Szalárdi 545—574. II.

2) Szalárdi 575—581. II.

3) Szalárdi 595. I. — Bethlen I. 195. I.

4) Bethlen I. 193. I. — Szalárdi 591. I.

elesett, az erdélyiek kérésével a Tokaj melletti Rakomaznál táborozó nádorhoz küldötte Bánffy. Wesselényi azonnal tudatta ő felségét Erdély szorult helyzetéről, melyből csak az ő segedelmével varható szabadulás.¹⁾ De mialatt e felett tanakodtak Bécsben, Várad elesett. De azért Kemény bizott, hogy Rákóczy elveinek lehet a harciosa s csak a kedvező pillanatot várta, hogy felléphessen. Ez nem is sokáig késett.

A Rákóczy Erdélyben maradt hivei nem igen hajoltak meg a török fogságból kiszabadult Barcsaynak, mit ez kemény üldözéssel viszonzott.²⁾ De még más körülmény is járult a kedélyek elkeseredéséhez. A székely székek, jelesen a csiki, sepsi, kézdi és orbai, a fejedelem erőszakos eljárása miatt fellázadtak s leölték Barcsayhoz szító tisztjeiket. De ezért keservesen lakoltak; a Barót és Köpecz közti Csemeréten súlyos vereséget szenvedtek a Barcsay Gáspár hadaitól;³⁾ a nov. 10-én megnyílt országgyűlés pedig egyik sarkalatos ősi joguktól fosztotta meg akkor, midőn kimondá, hogy ezután a székely székek főkapitányai idegenek is lehetnek.⁴⁾

Az immár ezután lefolyó tragoediának ezen felkelés volt a prologusa Mert bizony csak tragoedia volt a Kemény János fejedelemsége, mely örök példája marad annak, mint lehet valaki az elhanyagolás, az üres biztatás áldozata. Erdély ekkori törvényes fejedelme gyáva, tehetetlen ember, ki nem tudja ellensúlyozni a török tulkapásait azzal, hogy a némettel is összekötetésben álljon. Így jut Erdély a végletekbe: a török párt ellen a német párt lép fel, de a játékot az utóbbi veszíti el az irányadó körök hanyag és tapintatlan magatartása miatt.

Teleki csak eddigi eljárásához maradt következetes, midőn Keményhez sietett Aranyos-Medgyesre. A lengyel háboru hőse, ki most Erdély megszabadítására sietett, nem sokat habozott. A némettől tényleges segítséget nem nyert ugyan, de bizott a nádor biztatásában. Nov. 22-én manifestumot bocsátott ki, melyben felsorolván az országnak és Rákóczy hiveinek Barcsaytól szenvedett kárait, indokolja bejö-

1) Bethlen I. 195, 196. II.

2) Szalárdi 596. I.

3) Bethlen I. 197—201. II.

4) Az erről szóló t.-cz. Magyar Törv. Tár. VII. k. 145. I.

vetele okait.¹⁾ Összegyűjtötte Rákóczy szállingozó töredék hadait s mintegy 1000 lovassal megindult. Természetes, hogy kíséretében ott van Teleki is, mint ezt a későbbi események igazolják. Mindjárt a határszélen foglyul esett Barcsay egyik tisztje Nánási 200 lovassal. A fejedelem pedig, bár Tisza István Kővári kapitánytól még nov. 26-án értesült Kemény jöveteléről, csak annyit tett, hogy a portára segélyért küldött s Gáspár öcscsét Kemény ellen indítván, ő maga Görvénybe vonult.²⁾

A tapasztalt vezér Kemény gyorsan haladt. Kevés hada volt ugyan, de bizott a gyors fellépés sikerében s az imént lovert székely székekben. Szentpáli Jánost Örményesre küldé Barcsay Gáspár ellen, ő pedig Busán s a szomszéd falvakban állomásozó fejedelmi csapatok ellen indult. Mind a két vállalat szerencsésen ütött ki; Barcsay Gáspár vitéz ellenállás után megöletett, csapata pedig a fejedelmivel együtt nagy veszteséggel szétszóratott, egy rész meghódolt.³⁾ Példájokat a tanácsosok is követték minden bántódás nélkül, csak a szerencsétlen Lázár Györgyöt vagdaltatta össze Szent-Demeteren Kemény egyik tisztje, a magyarországi Kis András.⁴⁾ Ugyanekkor feltámadtak a csikiak is, s csak Kemény kérésére hagytak fel a dulással.⁵⁾

Kemény békésen akarván lemondani Barcsayt, Bánffy Dénes által találkat kért tőle. A fejedelem elfogadta s decz. 11-én Görvényben ment végbe, hol Barcsay apósa Bánffy Zsigmond, Kemény pedig Haller Gábor, Bethlen János, Petki István, Ébeni István, Bánffy Dénes, Bethlen Farkas és Gergely kíséretében jelent meg. Az eredmény az lett, hogy Barcsay kötelezte magát, mely szerint sem a töröktől, sem más hatalomtól nem kér segédelmet, a rendeket feloldja a neki tett hűségskü alól s teljesen aláveti magát a legközelebb tartandó országgyűlés határozatainak.⁶⁾

Deczember 24-én nyílt meg az országgyűlés Szász-

1) Szalárdi 596, 597, II.

2) U. o. 595. I. — Bethlen I. 205. I.

3) Szalárdi 598. I.

4) Bethlen I. 209. I.

5) U. o. 211, 212. II.

6) Bethlen I. 212—215. II.

Régenben. Két rossz előtt állottak a rendek: vagy ismét elismerik Barcsayt, a mikor attól tarthattak, hogy az ország többi része is Várad sorsára jut, vagy Kemény megválasztása által, ki határozottan németpárti volt, a török boszuját hívják fel magok ellen. Ugy kívántak tehát segíteni a dolgon, hogy Barcsay ellátására tisztességes uradalmakat adtak, Kemény Jánost pedig 1661. január 1-én fejedelemnek választották meg.¹⁾

Kemény tehát Erdély fejedelme lön, harczoza egy olyan politikának, melynek követésére még nem jött el az idő. Hiszen azon török hatalom, mely meg tudott buktatni egy, hősiesen több évig ellenálló Rákóczyt, még nem gyöngült el annyira, hogy ennek hasonló szellemű utódát leverni ne tudta volna akkor is, midőn háta mögött a német állott. Nem csoda, mert a bécsi udvar még nem érett meg kellőképen arra, hogy Erdélynek a török hatalma alóli felszabadítására határozott segítséget adjon. Az új fejedelem csakhamar világos jeleit adta annak, hogy egyáltalában nem kell a török barátság. Még az országgyűlés tartama alatt Bánffy Dénest és Kászoni Mártont Bécsbe küldé a rendek belcegyezésével, hogy utána nézzenek, mi módon volna leghajlandóbb a császár Erdély megsegélésére.²⁾ Az udvarnál egyelőre a várak elfoglalását kívánták, a mi végre sikerült is a fejedelemnek.³⁾

A török eleinte csendesen viselte magát, mint a tenger, mielőtt a vihar felkorbácsolja hullámain; meglegedett azzal, hogy a Várad körüli kastélyokat, falvakat, valamint erősségeket (Szentjób, Solyomkó, Papmező) elfoglalta.⁴⁾ Sőt úgy tett, mintha szándékában volna Kemény elismerése, mert Szász-Régenbe, majd Radnóthra követeket küldött Keményhez azon hirrel, hogy menjen Temesvárra a fejedelemség jelvényeinek Ali basától való átvétele végett.⁵⁾ Ugy látszik, hogy Teleki, mint a fejedelem belső embere, épen ebben

1) Bethlen I. 215, 216. II. — Szalárdi 598—600. II.

2) Bethlen I. 217. I. — Tört. Tár. VI. k. 93 I. — Szalárdi 607. I.

3) Bethlen I. 207. I.

4) Szalárdi 605, 606. II.

5) Bethlen I. 222, 223. II.

az ügyben értekezett Radnóthon a török követekkel, talán az athname s a Temesvárra való menetel dolgában.¹⁾

De minderre nem volt szükség. Bánffy és Kászoni biztató válaszszal tértek vissza Bécsből, mire a fejedelem ápr. 23-ra országgyűlést hirdetett Beszterczére. Itt előadta a török követeléseit s midőn Kászoni is kijelenté, hogy a császár hajlandó a szövetségre, határozatba ment, hogy a frigykötés teljes és végleges befejezésére „ultimaria plenipotentialival“ küldik fel Bánffyt s kimondák, hogy a török az ellenség. Kemény tehát Bánffynak még azon a nap kiadta az utasítást, melyben panaszkodva a török erőszakos, zsarnoki eljárása miatt, kéri a császárt, hogy vegye oltalmába. Biztosítja, hogy ha szinleg a törökkel is kell tartania, valósággal hű marad. Ha a császár haddal támad a török ellen, örömmel siet segedelmére; ha pedig neki kell harczolnia, engedje meg, hogy országában hadat szedhessen, s csatavesztés esetén hozzá menekülhessen.²⁾ Mialatt Bánffy felment, Kemény a Barcsay ügyét is rendeztette. Ez ugyanis titokban egyre ármánykodott a fejedelem ellen, egyre-másra irogatott a basáknak, a portának stb. Ezért még ezen országgyűlés szabad kezét adott, hogy tetszése szerint bánhasson el Barcsayval, ha nyilvános lesz árulása.³⁾ E jogot utóbb fel is használta.

A beszterczei országgyűlés máj. 6-án oszlott el. Egyre jött a hír, a török fenyegető készülődéseiről, pedig Bécsből alig lehetett határozott segítséget várni. A fejedelem azért tanácsosnak látta, hogy főkövete Bánffy Dénes által sürgesse a segedelem megadását, mi célból jónak látta Teleki Mihályt és Kászoni Márton jezsuitát küldeni fel Bánffyhoz. Ezen megbízás eléggé mutatja, mily tekintélyes állást foglalt el Kemény udvarában az alig 26 éves Teleki. E követséggel, melyhez Csernátoni Pál is csatlakozott, együtt ment gróf Bethlen Miklós is, ki külföldre szándékozott. Ő azután a

1) Innen tudatja Apafinévál márcz. 17, hogy ura parancsára ide jött s egyideig itt is tartózkodik Gr. Kemény I. Erd. tört. er. lev. X. k.

2) Kemény I. Önéletirása 529. s. köv. ll. — Felsőmagyarországi. Minerva 1828 évf. 1990 I. Tört. Tár VI. köt. 91—95 ll.

3) Szilágyi S. Kemény János fejedelemsége. Budapesti Szemle 1860, évf. 44, 45 ll.

maga eleven, világos előadásával le is írja az egész utazást. A követek Szathmárig a saját alkalmatosságukkal mentek, innen kezdve a némettől felállított rendes postákon, de mindenütt lóháton. Nagy kerülőt tettek a török birtokok miatt. Szathmárról előbb Tokajnak, innen felső Magyarországnak vették utjokat s Kassán, Eperjesen, Lőcsén, Bajmóczon és Galgócson át értek Pozsonyba, a hol Bánffy-t Lauzer Gábor főpostamesternél találták. Itt érte utól őket Csernátoni, ki a postaló hiánya miatt maradt el Szathmárt. Pozsonyból rövid időzés után Bécsbe mentek, hol a Dunakapuhoz közel az „Aranýos szarvasnál“ szállottak meg.¹⁾

De Telekiék minden jóakarattal mellettszem nem tudtak sok eredményt elérni. A bécsi udvar megelégedett annak kijelentésével, hogy a békét csak abban az esetben tartja meg a törökkel, ha ez Erdélyt nem háborgatja.²⁾ Midőn azután mind több és több hír jött, hogy a török komolyan harcra készül, csak akkor adták ki nagy nehezen a rendeletet, hogy az örökös tartományok hadai Montecuccoli vezérlete alatt Magyarországra induljanak. De mindez csigagyorsasággal történt.

Kemény ezalatt, míg Telekiék a német segedelmet sürgették, a Barcsayakkal végzett; előbb Andrást akasztatta fel a fogarasi vár piacán, Ákost pedig, minthogy több és több adat került napfényre titkos ármánykodásairól s a török hadak is közeledtek, mindjárt a júniusban tartott medgyesi országgyűlés után szoros őrizet alatt Kővárba indította, de a kísérő katonák Répa nevű falunál meglövéldözték a szerencsétlent.³⁾

Bármennyire szorgalmazták is Telekiék a segítséget, a bécsi udvar a helyett, hogy azonnal tekintélyes haderőt indított volna Kemény segedelmére, haszontalan irogatással vesztegette az időt; pedig a török nem pihent ezalatt. Előbb Izmail budai basa, majd Ali rontottak be Erdélybe, iszonyu pusztítás között nyomultak előre, feldulván Szászvárost, Szászsebest és Gyulafehérvárt.⁴⁾ A fejedelem Enyed és Torda

1) Bethlen Miklós Önéletírása I. k. 27. 1—276. ll.

2) Szalay László, Magyarország története V. k. 57. l.

3) Bethlen I. 227 l. Szalárdi 609, 610, ll.

4) Bethlen I. 227—230. ll. — Szalárdi 612.

között Décsén táborozott, honnan Egerbegyre, majd a Szamos mellé Bonczhidára huzódott. Itt találkozott vele a Bécsből hazatérő Bánffy, s itt csatlakozott hozzá Teleki is. A császár üzenete abból állott, hogy minden sérelmet elfeledve, pártfogásába veszi Erdélyt s nyugalmaról gondoskodik.¹⁾ De a szemesebbek észrevették — jegyzi meg az egykoru Bethlen János —²⁾ hogy semmi említés sincs Erdély kiváltságainak mikénti megtartásáról, mit, ugy látszott, a győzelem utánra halasztottak.

Montecuccoli folytonos késedelme miatt nem látta tanácsosnak a fejedelem, hogy kevés számú seregével, bár ezt idő közben a hajduság is növelte Kapi György alatt, szerencsét próbáljon, hanem elhatározta, hogy ő keresi fel a német segítséget. Pekrit és Lázárt tehát hátrahagyta a székelységgel az ellenség nyugtalanítására s míg ő Szamosujvár, majd Huszt felé tartott, hátamögött lángtengerbe borították a virágzó vidéket a bucsaki tatárok. Szamosujvárt elhagyva július 29-én Emberfő és Négerfalva között ütött táborn, másnap a Mármaros és Erdélyt elválasztó havasok lábánál Oláhláposon időzött, honnan hadai a tatárok közeledésének hírére Mármarosba futottak, ő maga is vele maradt hiveivel Husztra hátrált.³⁾

A tatárok mindenütt nyomában voltak, de Emberfőnél nyomát veszítvén, Nagybányára csaptak, innen Szathmárig kalandoztak. Kemény is Sásvárig előnyomult, de alig helyezte biztonságba családját Huszton, már közelében volt a török. Ali Gyulafehérvár feldulása után mindenütt Kemény után haladt előre. Aug. 2-án Nagybányán volt s a fejedelmet lemondásra szólította fel, mert ha tovább is ragaszkodik méltóságához, romlást hoz ugy magára, mint hazájára, annyi-val inkább, minthogy a német pártolásába sem bizhatik.⁴⁾ A gögös basa a Kemény megrémítésére egészen Nyalábvárig nyomult s Hasszán basa által feladásra szólította fel Huszt várát, de Bánffy Dénes ágyukkal felelt. Ali belátván,

1) Bethlen I. 231. l.

2) U. o. 232. l.

3) Bethlen I. 232—235. ll.

4) Szilády Á. és Szilágyi S. Török—magyarkori Történelmi Emlékek 1. osztály. V. k. 495—498. ll.

hogy sem a fejedelmet el nem foghatja, sem hiveit el nem tántoríthatja, másik tervének a megvalósításához látott, hogy t. i. fejedelmet adjon Erdélynek. Visszavonult tehát Erdélybe s előbb Deés és Bethlen közt ütött tábort, majd hódolásra szólítván a szászokat, gazdag zsákmányával s s mintegy 170 ezernyi foglyával szept. 8-án Maros-Vásárhely alá jött.¹⁾ Utját mindenütt rettentő pusztulás jelezte.

Hogy a fejedelem, ki ezalatt a Tisza és Bodrog összefolyásánál levő Semlyénig huzódott, nem engedett a basa felszólításának, oka az, hogy már bizott a német segítségben. Még itt Semlyén alatt hallotta Montecuccoli közeledésének a hírét, mi már-már csüggedő lelkét némileg megnyugtatta. Országáa lángtengerben állott; egyik szélétől a másikig minden feltóztatás nélkül pusztított török-tatár. Sietni kellett, halogatásra nem volt idő.

Mindenekelőtt Montecuccolit kellett gyorsabb haladásra bírni. Az ehhez küldendő követ kiszemelésénél választása ismét Telekire esett, kinek megbízhatóságáról már annyiszor volt alkalma meggyőződni. Őt küldötte tehát a császári vezérhez azon hirrel, hogy még csak a kulcsos városok maradtak meg, melyek segedelem nélkül könnyen az ellenség kezébe kerülhetnek. Tanácsos azért is sietni, mert esetleg a foglyokat és a zsákmányt is meg lehetne szerezni Alitól²⁾. Teleki Lévánál találta Montecuccolit s a mint megegyeztek az egyesülés helyéről és módjairól, azonnal elindultak. De a vezér Teleki minden nógatására se haladt gyorsabban s aug. 30-án egyesült végre Keménynyel Majtény mellett.³⁾ A szövetséges had elég tekintélyes lett volna, hogy a török ellen sikerrel léphessen fel, de Montecuccoli szt. methodis-musa nem engedte. Kemény és Erdély szerencsétlenségére azon hadvezérek közé tartozott, kik szeretnek nagyokat marsoltatni, de mindamellett gondosan vigyáznak, nehogy seregöknök valami baja történjék s minden összecsapást kerülnek. A fejedelem hivei, kik nem ismerték a császári vezért, keservesen csalódtak reményeikben, melyeket e hadjáráthoz fűztek.

1) Bethlen I. 237—242. ll. — Szalárdi 616—620. ll.

2) Bethlen I. 243, 244. ll. — Szalárdi 619. l.

3) Bethlen I. 244, 245. ll. — Szalárdi (619. l.) Goroszlót említ ugyan, de a szemtanu Bethlen I. előadása több hitelt érdemel.

Mialatt Keményék lassan-lassan haladtak előre, Ali munkához látott; a mint Maros-Vásárhely alá megérkezett, azonnal abban járt, hogy Erdélynek fejedelmet tegyen. A székelyek és magyarok még tartották magokat, csak a szászok és a Maros-Vásárhely körüli nemesek hódoltak meg. Ali rögtön rájuk parancsolt, hogy válaszszanak fejedelmet s midőn a vidéki nemesség mind nagyobb és nagyobb számban kezdett gyülekezni a török táborba, a fejedelemválasztás szept. 14-én komolyan szőnyegre került. A közfigyelem a nemrég tatár fogságból hazakerült Apafi Mihály felé fordult; Ali legott a táborba hozatta s szept. 14-én — hogy eljárásának némi törvényes színe legyen — az egybegyűlt rendekkel a Maros-Vásárhely melletti Libancs nevű réten megválasztatta s mindjárt 16-án a fejedelmi jelvényeket is kezébe adta.¹⁾

Ezen esemény híre Kolozsvár körül találta Keményt, ki ezalatt a német haddal Majtény alól a Karika útján beindults előbb Sombor mellé, majd szept. 15-én Kolozsvártól egy mérföldnyire Koród alá érkezett, Másnap Teleki apósa Vér György, ki előbb Várad ostromakor lovas hadnagy volt, semlegezésre menvén, tudta meg a foglyoktól a marosvásárhelyi eseményeket.²⁾ Kemény hiába akarta gyorsabb fellépésre bírni Montecuccolit, ez nem engedett. Csupán annyit tudott megnyerni, hogy Kolozsvár, Szamosujvár és Bethlen német csapatokkal erősítették meg.³⁾ Montecuccoli semmiképen sem volt csatára bírható; mindenféle okot felhozott, hogy neki nem szabad kockáztatni azon hadat, melytől a kereszténység üdve függ. Keménynek tehát bele kellett nyugodnia sorsába; szept. 17-én azzal mentette a viszszavonulást hadai előtt, hogy nagyobb segítséget várnak.⁴⁾ Másnap azután meg is kezdődött a hátrálás; Kemény Erdőszáda és Kővár körül, Montecuccoli pedig szintén a Szamos mellett Borhidnál Aranyos-Medgyesen felül ütöttek táborn.⁵⁾ Az előbbi csupán belső embereit, mint Telekit és másokat,

1) Bethlen I. 246—248. ll. — Szalárdi 622—624. ll.

2) Bethlen I. 250, 251. ll.

3) Szalárdi 621. l.

4) Bethlen I. 250—252. ll. — Szalárdi 620, 621. ll.

5) Szalárdi 621, 622. ll.

tartotta meg maga mellett, a megyei hadakat haza bocsátotta azon intéssel, hogy hivek maradjanak.¹⁾

Keménynek tétlenségre kárhóztatva, összedugott kézzel kellett néznie, mint áll rettenetes boszút Ali az ő hivein, különösen a szegény csikiakon, gyergyaiakon és háromszékieken. Háromszék még jókor meghódolt, de a csikiak és gyergyaiak a természettől megerősített hazájokban bizva, az Udvarhelyre vezető ut mentén a Hargita szorosaiban vitéz ellenállásra készültek. De ezalatt Izmail budai basa kerülő utakon becsapott a védtelen megyébe s lángba borítá ezt. A szorosok védői már csak övéik felkonczolt hulláit és elhamvadt békés hajlékaik üszkeit találták.²⁾

Kemény némi gyenge segítséget kapván Montecuccoliotól, ki ezalatt Szathmár felé vonult, a kövárvidéki Hosszualuból indult meg a csikiak megsegelésére, de előhaladásában Ferencz fiának halála ugy feltartóztatta, hogy midőn Szamos-Ujvárra megérkezett, már Csik elpusztult.³⁾ Csak még arra volt ideje, hogy Bethlen Gergely alatt mintegy 200 németből és ugyanannyi magyarból álló csapatot küldött Fogarasba, melyet alig pár nap mulva ostrom alá is vett a szerdár s csak többszöri sikertelen támadás után vonult Szeben felé.⁴⁾ Kemény Szamosujvárról Bethlen mellé huzódott.

Erre az időre esik Telekinek egy kiküldetése, melyre önkényt vállalkozott. Éles szemei belátták, hogy a fejedelemnek a folytonos előnyomulásokban és hátrálásokban az oldalvédre is tekintettel kell lenni. Az eddigi és ezutáni hadjáratok színtere többnyire Máramaros, Szathmár és Doboka megyék voltak s a szomszéd Besztercze város érzelmével annyival inkább tisztába kellett jöni, mert a szászok nagy része — mint már említettük — sietett meghódolni az új fejedelemnek. Keménynek pedig a Besztercze hűségére nagy szüksége volt. Ezért fordult Keményhez, mint ennek bizalmas hive,⁵⁾ azon kéréssel, hogy bocsásson rendelkezése alá magyar és német hadat, melylyel a beszterczeiek hűségéről

1) Bethlen I. 254. l.

2) Bethlen I. 259—261. II. — Szalárdi 625—627. II.

3) Bethlen I. 260—262. II. — Szalárdi 626. l.

4) Bethlen I. 263, 264. II. — Szalárdi 626. l.

5) „Intimus eius aulae familiaris“, mondja Bethlen I. 264. l.

meggyőződhetik. Természetes, hogy a fejedelem örömmel tejesítette kérését. A beszterczeiek azután elpanaszolták Telekinek, hogy mennyi kellemetlenséget szenvedtek hűségök miatt; kéri azért a fejedelmet, hogy szabadítsa meg az országot a hatalmas ellenségtől, mert ők hivek maradnak.¹⁾ Ezzel a válaszszal tért vissza Teleki. Kemény azután a Rézsekbe vezette hadait, a németeket Szathmárt, a magyarokat Debreczenben helyezvén el téli szállásra. Ő maga kíséretével a mármarosi havasok lábánál Bikszád faluban szállott meg, hová Teleki és a többi urak családjai is eljöttek Husztorról. Montecuccoli is, miután Szentjőb visszafoglalása nem sikerült, Tokajt választá téli szállásul, hadait Szathmárt, Kallóban és Nagybányán osztván el.²⁾ Ugyanekkor Ali is elhagyta Erdélyt; Szeben alól Temesvárra vonult, miután Ibrahim basát 2000 lovassal és 1800 oláhval Apafi védelmére hagyta. Az új fejedelem pedig még nov. 20-ára országgyűlést hirdetett Kis-Selykre, hol azután megválasztását törvényesnek ismerték el s Kemény párthiveinek a megtérésre határidőt tűztek ki.³⁾ Apafi pedig, miután hasztalan szólította fel a Keménypárti urakat a meghódolásra, feleségét Szebenben hagyván, az órsereggel decz. 16-án Medgyesre ment.⁴⁾

De Kemény nem tudta elviselni, hogy más üljön azon a trónon, melyhez ő formált jogot; vagy győzni vagy halni akart minden áron. Elhatározta, hogy beüt. Hiába akarták lebeszélni tervéről Haller Gabor, Petki István, Bethlen János és Farkas, Haller János, Bánffy Dénes és Szentpáli János, valamint Teteki, hajthatatlan maradt. A mint tehát Montecuccolitól és gr. Vallis szathmári parancsnoktól némi segítséget nyert, mindjárt 1662. jan. 3-án beindult. A sereg azonban csak lassan haladhatott, mert nagy esőzés állott be. A fejedelem Nagybánya mellett Dobravicza nevű falunál búcsuzott el feleségétől s Szentpáli Jánost mintegy 200 magyar lovassal előre küldötte, hogy egyesülve a Kolozsvárt

1) Bethlen I. 264, 265. ll.

2) Szalárdi 627, 628. ll.

3) Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Kiadja Szilágyi Sándor. (Mou. Hung. Hist.) XIII. k. 77—90. ll.

4) Bethlen I. 266. l.

időző Ébeni Istvánnal, Apafi utját elzárja, ki — látva, hogy Keményt nem tudja lemondásra bírni — Segesvárt vonta meg magát. Szentpáli már jan. 16-án Segesvár alatt volt s azonnal ostromhoz látott, de csekély erejével semmire sem mehetett. Sürgette Keményt, de ez csak lassan haladt előre, úgy hogy jan. 19-én ért az ostromlott város alá. A fejedelem azonnal elrendezte hadait a város körül, ő maga a Hallerek fejedelgyházi kastélyában szállott meg. Apafit találkozásra, a várost megadásra kérte fel, de sikertelenül. Jan. 20-án a várost körüllovagolván, csak bizalmas hiveinek Telekinek és Ébeninek árulta el, hogy másnap erélyes ostromhoz lát. Este felé hir jött a török közeledéséről.

A hir valót is mondott. A szorongatott Apafi még jókor segítséget kért Alitól, ki erre Kucsuk Mehmet basát 2000 lovassal inditá utba Jenőből s e had az Apafitól távozó oláhokat is maga mellé véve, vonult be Medgyesre. Kemény erre hadi tanácsot tartott, s bár tisztjei mindnyájan azt tanácsolták, hogy Kucsukot meg kel támadni, mielőtt Apafival egyesülhet, mintha végzete tartotta volna fogva, konokul megmaradt azon elhatározása mellett, hogy ostrommal veszi be Segesvárt. Január 22-én tehát minden előkészület készen állott a város ostromára: az ágyuk kiszegezve, a vitézek csatarendbe felállítva, midőn Kucsuk közeledett. Ha Kemény most a basa ellen támad, bizonyosan elkerüli végzetét; de ő a helyett, hogy a kedvező alkalmat megragadta volna, elvesztette fejét. Tisztjei, tanácsosai minden buzdítására is d. u. 3 óráig tartá tétlenül hadait s csak ekkor kezdett Hétur felé hátrálni. Midőn a fejedelmi had estére Nagy-Szóllósra ért, már hallatszott az ágyúdörgés, mely Kucsuknak Segesvárra való megérkezését jelentette.

A hadi tanács a következő nap ismét összeült. A német tiszték visszavonulást ajánlottak Magyarországra felé, de a fejedelem nem engedett, hanem határozottan kívánta, hogy Berethalomnak tartsanak, pusztítsák el Apafi ebesfalvi birtokait, s úgy hátráljanak Magyarországra felé. Ebben mindenkinek meg kellett nyugodnia, s míg a had pihent, Kemény Montecuccolihoz és gr. Vallishoz irt segedelemért. Ezalatt hire jött, hogy a török gyorsan közeleg, mire Kemény is a falu előtt csatarendbe állitá vitézeit.

A Kucsuk közeledő hada és Kemény táborá közt egy kis völgy volt, melyet egyfelől lankás oldal, másfelől erdő határolt. Itt állott fel Radák Imre 600 gyaloggal a jobb szárny védelmére; a középben a fejedelem foglalt helyet 2000 emberével, míg a bal szárnyat horvát és német századok képezték. A falu másik oldalán tartalékképpen 300 német és ugyanannyi magyar vitéz állott. Már csatarendben állott a sereg, midőn egy fehér ruhába öltözött magyar lovar arra figyelmeztette a fejedelmet, hogy az erdélyi urak élete ellen törnek. Mennyiben volt igaz e vád, nem tudjuk, de a fejedelem hitelt adott s legott Telekitől, ki állandóan oldala mellett volt, megizente az erdélyi uraknak, hogy a németek mellett foglaljanak állást. Ez volt az utolsó szolgálata, melyet Keménynek tett. Ha tekintjük azon meghitt viszonyt, melyben a fejedelemmel állott, azt kell hinnünk, hogy a mint e parancsot Haller Gábor, Bethlen János és Farkas, Haller Pál, Bánffy Dénes, Huszár Péter, Rhedey Ferencz és Ugron András urakkal tudatta, azonnal visszasietett fejedelme oldala mellé, hogy itt küzdjön az ádáz tusában.

A közeledő Kucsuk két erős csapatot tett serege homlokára, maga a magyarokkal átellenben foglalt állást; két más csapat tartaléku maradt hátra. Miután a had majdnem kizárólag lovasságból állott, a basa rendeletet adott ki, hogy mindenki lova nyakára előhajolva, szélesebbé vágtasson előre. A vad lovas rohamra Kemény hada sortüzet adott, de alig hajlott le egy pár zászló, a többi viharként rohant előre. A török jobb szárny a vitézül ellenálló német-horvát századok nyomásának már-már engedett, midőn a Kucsuk által megtámadt magyarok hátat fordítottak s ezzel eldöntötték a csata, el Kemény János sorsát. Az egész erdélyi had vad futásnak eredt. A fejedelem paripája elbukott s a győzők és legyőzöttek paripái a felismerhetlenségig összetaposták a szerencsétlent.¹⁾

IV.

A nagyszöllői szerencsétlen csata csak a német párt vezérét buktatta meg, de magát a pártot nem törte meg,

1) Segesvár ostromát és a nagyszöllői csatát részletesen mondja el mint szemtanu Bethlen I. 270—288. II.

mely még ezután is több éven át fentartotta magát, míg a körülmények oda nem módosultak, hogy a törvényes fejedelemnek való meghódolás szükségessé vált. De egészen addig mindenféle eszközt megkísértett Apafi megbuktatására, s csak akkor adta fel reményeit, midőn be kellett látnia, hogy a némettel, mely egykor cserbenhagyta legőszintébb hívét, nem boldogulhatnak.

E párt egyik vezércsere fia épen Teleki Mihály volt. Müködését megkönnyítette azon állás is, melyet elfoglalt; még ezen év (1662.) február 28-án Szentgyörgyi Ferencz váci püspök menedéklevelében mint kővári kapitány említettik.¹⁾ Minthogy pedig tudjuk, hogy a boldogult fejedelem Ferencz nevű fia, ki kővári kapitány volt, 1661. októberben halálozott el, a mikor apja épen a csikiaknak akart segílyt vinni,²⁾ nem nehéz kitalálnunk, hogy ennek a Kemény Ferencznek utóda a kővári kapitányságban egyenesen Teleki volt. Semmi sem mutatja jobban Telekinek Keménynél tett hűséges szolgálatait, mint az, hogy az alig 27 éves fiatal embert egyenesen fia utódává tette. De Teleki jó formán el sem foglaltatta diszes hivatalát, mert állandóan a fejedelem mellett volt, míg a végzetes harcban ura életét nem veszté.

Kucsuk beérte a fényes győzelemmel és a gazdag zsákmánnyal, nem üldöztette a menekülőket. Így ideje volt Telekinek s más erdélyi uraknak, hogy megszabadulhassanak. Mig Bánffy Dénes és Bethlen Farkas Bethlen vára felé, Haller Gábor és Pál, valamint Bethlen János, Huszár Péter és Rhédey Ferencz Görgény felé menekültek, Teleki — úgy látszik — Kemény Simonnal az elesett fejedelem fiával és Ébeni Istvánnal tartott, kik előbb Maros-Vásárhely felé, majd a Részekbe vették utjokat. Kemény Simon Aranyos-Medgyesen vontta meg magát s e város lett azután párthivei székhelye.³⁾ Teleki mint kővári kapitány Kővárt vontta meg magát s jó formán ekkor foglalta el hivatalát. De hamar erélyesen munkához látott s bár úgy ő, mint társai belátták, hogy Apafi a helyzet ura, nem csüggedtek. Hiszen ott volt a kegyelmes bécsi udvar, melytől támogatást remélhettek.

1) Erd. Orsz. Eml. XIII. k. 98. 1.

2) Bethlen I. 308. s köv. II.

3) U. o. 288—290. II.

De történetünk folyamán látnunk kell, hogy azon bécsi udvar, mely a veszély órájában cserbenhagyta Kemény Jánost, ennek pártját is csak jó szóval biztatta.

Az első lépéseket ebben az ügyben Bánffy Dénes és Bethlen Farkas tették meg akkor, midőn Torma Istvánnal és Jánossal, valamint Ébeni Istvánnal, Kemény Péterrel s több más urral tanácsot tartván — a miben Teleki is részt vehetett — esküvel kötelezték magokat, hogy Apafinak meg nem hódolnak és a császár segedelmét kérik. Azonnal levelet küldöttek az Aranyos-Medgyesen időző Kemény Simonhoz s ennek beleegyezésével Macskási Boldizsárt a császárhoz indították. Egyelőre azt kérték, hogy a császár ne vonja ki az őrségeket az erdélyi várakból, hanem adjon segítséget.¹⁾

De mintha nem biztak volna a követség sikerében, azonnal a szervezkedéshez fogtak. Nem csalódnak, ha e párt fejei közé sorozzuk Telekit, a kővári kapitányt is, ki mellett mindjárt első sorban Kemény Simon, azután Ébeni István szamosujvári kapitány, Bánffy Dénes dobokai, Kapi György középszolnoki, Kemény Péter kolozsi, Torma István belső szolnoki és Keresztes Ferencz tordai főispánok, Torma János bethleni és Bethlen Gergely fogarasi kapitányok érdemelnek figyelmet, mint a német párt fejei. Ha hozzá vesszük, hogy a német őrség birtokában levő Fogaras, Déva, Szamosujvár, Kolozsvár, Sebesvár és Kóvár erősségekre és egy ideig még a székelysége is támaszkodhattak épen nem jelentéktelen volt azon törekvésök, melylyel a török emelte Apafi ellenében a német pártot akarták diadalra juttatni.

E czélból mindjárt febr. 16-án Szent-Margitán és Aranyos-Medgyesen gyűlést tartottak, melyen Teleki s az említett urak nagy része megjelent. A teendőt megállapították; Bethlen Farkas fehérmegyei főispánt Bécsbe indították.²⁾ De mielőtt ez felért, Kászoni jezsuita, kit még Kemény János küldött fel, tudott némi eredményt kivívni: a császár nemcsak részvétét fejezte ki Kemény özvegyének,³⁾ hanem Szentgyörgyi István váci püspöknek febr. 28-án — ugyanakkor,

1) Bethlen I. 291. s köv. II.

2) A megbízó levelet Teleki s a többi főurak aláírásával. Erd. Orsz. Eml. XIII. k. 95—97. II.

3) U 97. I.

midőn a részvétirat kelt — egy, Teleki Mihály kővári kapitányhoz s az ő kedves kivéhez czimzett menedéklevelet állíttatott ki, hogy az a magyar- és erdélyországi viszonyokat tanulmányozhassa.¹⁾ Természetes, hogy a német párt nem ennyit várt s mégis Kászoni sokat remélt,²⁾ sőt Kemény Simonnak határozottan megírta, hogy a császár nem kevesebbet akar a Szentgyörgyi küldésével, mint a fejedelmválasztás megejtését. De még tovább ment illusioiban, elmondja, hogy a fejedelmválasztásban szabad jogot ad ő felsége, csakhogy az új fejedelem a meghalt nyomdokain járjon; Apafit sohasem ismeri el a császár, miután teljesen a török karjaiba dobta magát; Kemény Simon számíthat az esztergomi érsek és az udvar pártolására, — az új fejedelem azonnal megerősítést nyer.³⁾ Hogy mind ebben több volt az ábránd, mint a valóság, arról az ezutáni eseményekből meggyőződhetünk.

Nem tudjuk az okát, de tény az, hogy sem Teleki, sem a főurak nagy része nem volt Aranyos-Medgyesen, midőn a püspök, mint császári követ, gr. Vallis szathmári kapitány kíséretében oda érkezett.⁴⁾ Valószínű, hogy Teleki is, mint a többi kapitányok, azért nem mehetett el, mert esetleg a vár birtokát kockáztatta volna.

A püspökben nem hiányzott a jóakarát, — látszólag mindent megtett Kemény Simon érdekében. Egyre tanácskozott a főurakkal, hogy minél jobban szervezze a pártot; a császárnál és Porciánál egyre sürgette, hogy minél tekintélyesebb haderőt küldjenek.⁵⁾ Mindezen jóakarát kárba vészett, — az udvar csak egyre tárgyalt, de tulajdonképen nem tett semmit. A püspök ezenfelül a rendeket is sürgette,

1) Erd. Orsz. Eml. XIII. 98. l.

2) „Szökik fakó rövid nap“, írja febr. 28-án Apafira czélozva Telekinek. U. o. 99. l.

3) Bethlen I. 308—314. ll.

4) „Magno cum cordis dolore spectavi paucitatem fidelium Mtis. Vrae. Sair. Transylvanorum, ex quibus nonnisi spectabiles et magnifici Simon Kemény, Caspar Kornis ac grossi dui Gregorius Bethlen et Joannes Szentpáli copauerunt“, írja márcz. 26-án a császárnak. Erd. Orsz. Eml. XIII. 134. l.

5) A püspök márcz. 26-i levelei a császárhoz és Porciához. U. o. 134—136. ll.

hogy minél hamarabb válaszszanak fejedelmet, de ezek kevés számuk miatt egyre haboztak s csupán arra voltak rábirhatók, hogy legalább generalist válaszszanak, a mit márcz. 29-én Kemény Simon megválasztásával meg is tettek; erről Telekit s a többi távollevő urakat oly hozzáadással tudatták, hogy mihelyt a némettől segély érkezik, azonnal Erdélybe törnek s Apafi helyébe új fejedelmet ültetnek.¹⁾ Mindez jó volt álomnak, de a valóságban bizony nem teljesedett be. Alig hihetjük, hogy a bécsi udvar valóban odáig akarta vinni a dolgot, hogy e párttal fejedelmet választasson, hanem inkább csak össze akarta tartani, hogy szükség esetén felhasználhassa; de érdemlegesen semmit sem tett érdekében. Hiába irkált Szentgyörgyi még áprilisban is Porcziának,²⁾ az udvar megelégedett azzal, hogy mind Macskásit, mind Bethlent jó igéretekkel bocsátotta el.³⁾

Hogy Teleki s vele a német párt mennyit érhetett el, volt alkalmunk látni: kaptak nagyon sok, szép biztatást, ígéretet s ezzel meg kellett elégedniök. De mindamellet erőlyesebben kellett a dologhoz fogniok, mert ezalatt Apafi sem nyugodott.

„Bizony szökik is fakó rövid nap“, azt írta Kászoni febr. 28-án Bécsből Telekinek, de bizony a fakó, értsd Apafi Mihály, nem szökött. Az új fejedelem sem mulasztotta el a bécsi udvarhoz fordulni; előbb Sárosi Gergelyt, utóbb Daniel Istvánt küldötte fel azon kéréssel, hogy Erdély szomorú helyzete miatt a várakban levő német őrségek vonasának ki, különben nagy szerencsétlenség származik e miatt. De az áprilisban adott válasz eléggé mutatta, hogy a császárnak az őrségek kivonására nem nagy kedve van.

Mintha a szerencse akart volna kedvezni Apafinak, könnyen jutott három vár birtokába: Görgényt az oda menekült főurak, Fogarast Bethlen Gergely és Szentpáli János, Dévát Keresztesi Ferencz adták fel.⁴⁾ Az előbbi helyen (Fogarás) még márcz. 10-én országgyűlés tartatott, melyen a

1) A rendek telekinek, Aranyos-Medgyes, márcz 29. — Erd. Orsz. Eml. XIII, 137. l.

2) Aranyos-Medgyes, ápr. 26. — U o. 141, 142. ll.

3) U. o. 140, 141. ll.

4) Bethlen I. 292—295. ll.

XVII. articulus Teleki Mihályt s vele együtt Kemény Simont, Kapi Györgyöt, Kornis Gáspárt, Bánffy Dénest, Torma Istvánt és Jánost, Alvinczi Istvánt, Ébeni Istvánt, Domokos Jánost, Henter Pált, Székely Istvánt, Macskási Boldizsárt, Bethlen Farkast, Kemény Pétert, Tordai Jánost mint pártosokat megnótázta, még azt is kimondván, hogy a fejedelem az „ország kedve, hire, akarata és consensusa nélkül grátiát se adhasson nékik.“¹⁾ E nótázás miatt többen meghódtak Apafinak, de a párt zöme még együtt maradt; pedig a bécsi udvar nem akarván megszegni a törökkel kötött békét, csak olyan se hideg, se meleg magaviseletet tanusított. Egészen másképen járt el a török: ha immár fejedelmet adott Erdélynek, ezt az ország urává is akarta tenni; Kucsuk basa a tavasz nyitával azonnal megindult a maga és a fejedelem hadaival, hogy a még német kézben levő várakat visszavegye. Előbb Szamosujvárnak tartott, de a rendek kérésére Kolozsvár alá ment, s ezt ápr. 23-án ostrom alá fogta. Redán Dávid parancsnok erélyesen ellenállott.²⁾

De épen Kolozsvár ostroma volt az, mely Telekiéket erélyesebb munkára ösztönözte. Látták, hogy Apafi határozottan lép fel trónja biztosítására, mert a törökre támaszkodhatott. Előértekezletet tartottak azért Aranyos-Medgyesen s elhatározták, hogy ismét követséget küldenek Bécsbe.³⁾ Hogy követők annál sikeresebben járhasson el, máj. 22-én Szathmárt tanácskozást tartottak. De kit küldjenek fel, az volt a kérdés. Legalkalmasabbnak találták Telekit, kit erre még Aranyos-Medgyesen kiszemeltek,⁴⁾ s most Szathmárról utnak is indítottak. Ugyanekkor (máj. 22.) a német párt fejei u. m. Kemény Simon, Bánffy Dénes, Bethlen Farkas, Gergely és Elek, Szentpáli János és Keresztesi Sámuel aláírásával megkapta az utasítást is, mely felsorolja, hogy a török mily hatalmasan lépett fel ellenök, mennyi veszedelem fenyegeti. Eddig is csak ő felsége pártolásának reményében tudták fentartani magokat, de most már annyira válságos

1) Erd. Orsz. Eml. XIII. 131. l.

2) Bethlen I. 316. s köv. ll.

3) Kászoni Porciának, Aranyos-Medgyes máj. 21 Erd. Orsz. Eml. XIII. k. 147. l.

4) U. o.

helyzetbe jutottak, hogy ha ő felsége idején nem gondoskodik, mindnyájan elvesznek. Nyerje meg Teleki ő felségétől, hogy mivel tárgyalással alig segíthetni, adjon elégséges haderőt, melylyel a szorongatott várakat felszabadíthatják, a törököt pedig kiűzhetik. De ha a császár mindenképen békés uton akarja elintézni a dolgot s óvakodik a fegyveres beavatkozástól, akkor eszközölje ki, hogy a török Erdélyből kitakarodjék, ők magok kegyelmet kapjanak s elkobzott javaikat visszanyerjék. Ha pedig úgy a fegyveres megsegítés, mint a tárgyalás halad-marad, kérjen tanácsot, mint tartsák fen magokat. Ők ugyan hűséges szolgálói maradnak, a míg csak lehet, de ha végre is minden támasztól megfosztva, meghódolni kényszerülnek, nem lesznek okai. Továbbá mivel eddig az özvegy fejedelemasszony költségén tartották fen magokat, ha csakugyan tractára kerül a dolog, legalább részben gondoskodni kell a kárpótlásról.¹⁾ Hogy ezen kérés annál sikeresebb legyen, a rendek az egyik minister és a hatalmas Porcia pártfogását is kikérték;²⁾ az utóbbihoz Lónyai Anna fejedelasszony is irt.³⁾

Teleki ennyi megbizással ellátva indult utnak. Május 25-i kelettel újabb utasítást kapott, mely az előbbi utasítás második részére hitta fel különösen a figyelmét.⁴⁾ Teleki, a mint Bécsbe ért, azonnal hozzá látott feladata teljesítéséhez s már január 4-én megkapta a választ: ő felsége jó néven veszi a rendek ragaszkodását, semmit sem óhajt inkább, mint érdekeik biztosítását s épen ezért hitta össze az országgyűlést Magyarországon.⁵⁾ Ezzel a hivatató, jó formán semmit mondó válaszzal kellett visszatérnie Telekinek.

Szentgyörgyi püspök, noha nem volt megbizása, hirtelen ott hagyta a rendeket Szathmáron s juniusban Erdélybe jött, hogy fegyverszünetet hozzon létre. Természetes, hogy ezáltal „nagy scrupulust és bánatot szerzett“ az ott levő rendeknek. Apafi nem sokáig habozott a püspököt elfogadni, mert Fekete Péter nevü követét a császár oly válaszzal

1) Ezen utasítást Erd. Orsz. Eml. XIII 150—153. II.

2) U. o. XIII. 149. I.

3) U. o. 150. I.

4) U. o. 154, 155. II.

5) U. o. 155, 156. II.

bocsátotta el, mely szerint az Erdély védelmére a várakba helyezett őrségeket ki nem vonhatja ugyan, de egyelőre fel kell hagyni az ellenségeskedéssel, miután követeket akar küldeni.¹⁾

A mint a püspök megkapta a menedéklevelet Apafitól, azonnal Szamosujvárra ment, hol Ébeni Istvánnal hosszabb tanácskozott. Innen a Kolozsvár melletti táborba jött, magához kérte a fejedelem négy tanácsosát, a kinek — mint egyik szemtanu Bethlen János elbeszéli —²⁾ kijelentette, hogy tulajdonképen azért jött, hogy kivezesse a várakból a császári őrségek. Ezután sokáig beszélgetett Redán kolozsvári kapitánnyal. Érdekes, hogy midőn a Kucsuk küldötte Olaj bég kereste fel, azzal állott elé, hogy semmiféle megbízása nincs az őrség kivezetéséről gondoskodni, hanem azért jött, hogy minél jobban informálhassa a császárt az erdélyi viszonyokról. De a sokféle nyilatkozatnak szomoróan adta meg az árát, mert Kucsuk azonnal őrséget állíttatott szállása elé s hiába jártak közbe érte az ország rendei, szabadon nem bocsátotta, hanem Ali parancsára Temesvárra küldötte, hol a szerencsétlen meghalt.³⁾

Ezalatt haldokolt a szegény német párt, mely bizott, reménykedett, de sohasem kapott egyebet szép szónál, fényes ígéretnél; pedig ugyancsak egyre járatta követeit a bécsi udvarnál. Előbb Keresztesi Pált küldötte fel; várt egy ideig türelmesen, de semmi válasz sem jött. Azután a szathmári gyűlésből jul. 18-án új követet küldött fel Macskási Boldizsár személyében.⁴⁾ — Hiába volt ott Kászoni atya; együtt sem tudtak semmire menni. Az udvar egyáltalában nem akart háboruba keveredni a törökkel, hanem hosszabbnál hosszabb tárgyalásokkal ütötte el a dolgot. Azon fegyveres beavatkozás is, melyet a bécsi udvar ezen időben Schneidau tábornok által megkísérelt, tulajdonképen csak fitogtatás akart lenni.

A német párt kapva-kapott minden alkalmon, melyet tervei megvalósítására felhasználni remélhetett. Csatlakozott

1) Bethlen I. 330. s köv. II.

2) U. o. 342. l.

3) U. o. 344. s köv. II. 361, 362. II.

4) Erd. Orsz. Eml. XIII. 173—175. II.

tehát az Erdélybe induló Schneidauhoz, hogy újra csalódják. A császár még mindig késett a válaszszal, Schneidau pedig nem hogy jó szívvvel fogadta volna szövetségeseit, hanem ezeknek úgy a hogy épségben maradt javait ellenség gyanánt pusztította s mind a magán, mind a közügyekben feltűnően mellőzte a rendeket. Nemcsoda, ha ezek azután keserű szemrehányásban törtek ki, hogy az ő felsége iránti hűségök miatt szenvedett sérelmeket nem viselték oly keserű fájdalommal, mint a Schneidau elkövette méltánytalanságot. E panaszok tolmácsolására és előbbi kéréseik sürgetésére küldötték fel Sámsondi Györgyöt Naményen tartott gyűlésükből.¹⁾ Macskási és Sámsondi még szeptemberben is Bécsben voltak,²⁾ s végül is csak üres biztatásokkal jöttek el.

Ugy látszik, hogy Teleki és társai hamar megelégtettek a Schneidau barátságát, mert még Erdély határán elváltak tőle. Kucsuk basa közeledésének hírére Torda mellé a Keresztes mezőre huzódott, mialatt Schneidau bevonult Kolozsvárra, majd visszahátrált Magyarország felé s a Szamos melletti Szilszeg mellett ütött tábor.³⁾

Teleki és társai buzgósága mindamellert, hogy a fegyveres beavatkozáshoz fűzött minden reményök meghiusult, nem csökkent. Kísérletet tettek az ellenök hozott szigorú articulus eltörlésére,⁴⁾ s midőn belátták, hogy nem sikerül, annál nagyobb hévvel láttak munkához. De mit ért, hogy a szerencse újra mosolyogni látszott feléjük, midőn hire járt, hogy császári követek érkeztek Szathmárra, ha mindebből nem lett semmi. Hiába fordultak január 11-én Porcziához, járjon közbe ő felségénél, hogy a kiküldendő követek tárgyalásuk folyamán az ő érdekeikről is gondoskodjanak,⁵⁾ mindebből nem lett semmi. Hasztalan tartotta vissza azután Teleki Kóvár vidékét a meghódolástól,⁶⁾ hiába volt társai minden törekvése, a kiábrándulás nem sokáig késett.

1) Erd. Orsz Eml. XIII. 174—180. ll.

2) U. o. 181, 182. ll.

3) Bethlen I. 357. l.

4) A rendek Apaíának Aranyos-Medgyes, decz. 17. Gr. Kemény I. Erd. tört. er. lev. XII. k.

5) Erd. Orsz. Eml. XIII. 198. l.

6) U. o. 199. l.

Láttuk, hogy a német egyáltalában nem akarta, hogy háborura kerüljön a dolog. Biztatta egy ideig a hozzá folya-
modókat, de miután a török erélyes fellépése miatt Erdély-
ben határozottan háttérbe szorult: cserbenhagyta hűséges
szolgáit. Ezt tette pedig akkor, midőn Goes császári biztos
aláírta Temesvárt az előleges bécealkudozásokat, melyek
egyik pontja szerint kötelezte magát a császár, hogy sem
Rákóczy, sem Kemény utódait trónkövetelési igényeikben
nem támogatja.¹⁾ Ez volt jutalma azon számtalan hűséges
szolgálatnak, melyet Telekiék a bécsi udvarnak tettek. Ma-
gától értetik, hogy most a német párt magától tovább fen-
nem állhatott, hanem a császári támogatásának hiánya miatt
okvetlenül meg kellett szünnie. Ha elhagyták Telekit azok,
kikben annyira bizott, de a kiknek érdekében a pártért
magáért semmit sem tettek; ő is bátran ott hagyhatta. A
szegény rendeknek simulniok kellett a módosult viszonyok-
hoz, mert erre a szükség kényszerítette.

Az erdélyi viszonyokhoz való simulást maga Apafi
könnyítette meg. Mintha tudta volna, hogy e pártra nagy
szüksége van, mert több derék férfin kívül innen került ki
Erdély egyik legnagyobb diplomátája: inkább jóakarattal és
szelidséggel, mint erőszakkal igyekezett megnyerni a Ke-
ménypárti főurakat. Erre előkészítette az alkalmat az 1663.
febr. 22-én megnyílt szászkezdői országgyűlés, mely a XII.
articulusban a volt Keménypárti uraknak — az egy Kemény
Simon kivételével — megkegyelmezett.²⁾

E szerint Teleki ismét megnyerte elveszett birtokait;
még csak az volt hátra, hogy Apafi kegyét is megnyerje.
Nagyban könnyítette ezt rokona Bornemissza Zsuzsánna, ki
Aranyos-Medgyesen találkozáván vele, még márcz. 18-án irt
érdekében Apafinéak. Tudatta, hogy Teleki „mindenre
igéri magát, el is higyeje nagyságtok — folytatja tovább —
tökéletesen, hogy igaz szolgája leszen nagyságtoknak“. Ez
már felszabadult a kötelék alól s a fejedelemtől vár kegyel-
met és eddigi hivatalában való megerősítést. Neki sikerült
rávennie, hogy Kővárról a fejedelem hire nélkül el nem
megy, csak gondoskodjanak róla. Kéri azért Apafinét, hogy
legyen közbenjáró a fejedelemnél, mert „jó szívvvel szolgálna

1) Erd. Orsz. Eml. XIII. 34 l.

2) U. o. XIII. 223. l.

annál inkább oly böcsületes hivatalban“. 1) Ennek a közbenjárásnak meg is lett az eredménye. Apafi már. márcz. 25-én kegyébe fogadta Teleki Mihályt, megerősítette a kővári kapitányságban s egyszersmind azzal bizta meg, hogy szintén megtért Bánffy Dénessel együtt nézzen utána, mehet-e valamire a Bécsben időző Kászoni atya. 2)

Megvolt ugyan a kegyelem, de Telekinek és elvtársainak arra is kellett gondolni, hogy kéréseikkel még egyszer megkeressék a bécsi udvart. Miután már lejött Szathmárra Kászoni jezsuita azzal a megbízással, hogy a bujdosókat a béketárgyalások szükségéről meggyőzze s egyuttal az immár megadott amnestia után Apafi is sürgette a meghódolást: kérték a nádort, eszközölje ki a császárnál, hogy az ő befolyására az erdélyi adó, melyet a portának kell beszállíttatni, 15 vagy legalább 25 ezer aranyra szállíttassék, a török behódoltatás szűnjék meg Bihar, Kraszna, Közép és Belső Szolnok megyékben, valamint Doboka és Kolozs megyékben is, Teleki és társai ne csak ősi, hanem Kemény János ajándékozta birtokaikat is megkapják. Az amnestiát Kemény Simon is nyerje meg. Rendelje meg a császár Kobbnak és a többi erdélyi várparancsnokoknak, hogy őket sem javaikban, sem személyökben meg ne károsítsák s adjon bizonyoságlevelet nekik a hűségben való megmaradásukról. A kolozsváriak sérelmei orvosoltassanak s ne engedje ő felsége, hogy azon várak, melyekben német őrség van, török kézbe jussanak. 3)

Ez volt jó formán az utolsó lépés, melyet a bujdosók együtt tettek. Erre sem kaptak — úgy szólva — semmi megnyugtató választ; nem volt más tenni valójuk, mint minden habozás nélkül elfogadni a felajánlott kegyelmet.

Teleki sem tehetett másképp, hiszen már Apafi kegyelmét megnyerte. A mily tántoríthatlan hive volt Rákóczynak, majd Kemény Jánosnak, ép oly hűséges szolgálója lett Apafinak is. Ezzel az ő élettörténetének egy új szakához értünk. Lássuk tehát, mint halad az emelkedés útján a kővári kapitány, mint jut a hatalom birtokába.

1) Gr. Kemény I. Erd. tört. er. lev. XIII. k.

2) Erd. Orsz. Eml. XIII. 224, 225. ll.

3) U. o. XIII. 229 235. ll.

Vetélytársak között.

(1663—1678.)

I.

Teleki Mihály kövári kapitány tehát Apafi hive lett. Az irány, melyhez csatlakozott, egészen ellentétben állott az előbbivel: Keményt a német, Apafit a török tette fejedelemmé. De nem hiszszük, hogy legalább egyelőre előbbi elveit feladta volna mind addig, míg a viszonyok nem kívánták. Kövár volt most azon hely, hol a jó hivatal kellő biztosítékot nyújtott a jövőre.

Bármily jámbornak és alázatosnak is mondja Bethlen János Apafit,¹⁾ mégis el kell ismernünk, hogy ez helyzetét mindnjárt trónra léptekor felfogta. Két nagy hatalmasság, a német és a török, versenyzett immár régóta Erdély birtokáért s a mult, a szomorú mult, eléggé megmutatta, hogy a fejedelemnek nem szabad kizárólagosan az egyik nagy hatalomhoz ragaszkodnia, hanem — hogy úgy mondjam — két-kulacsos politikát kell folytatnia.

Apafit a török tette erdélyi fejedelemmé, a török védelmezte meg a német ellen. Igaz, hogy e barátságot drágán kellett megfizetnie, mert a rettentő nagy adón kívül Kucsuk basa is sokáig ben volt az ország nyakán s ugyancsak nem kímélte pártfogoltjait. De még egyébbel is meg kellett szolgálni a török barátságot; de ezen szolgálat — talán a sors akarta úgy — arra szolgált, hogy még jobban meggyőzze a fejedelmet a némethez való közeledés szükségéről. Ezen szolgálat Apafi magyarországi utja volt.

Mintha csak a sors akarta volna; a német hiába került a háborút, hiába hagyta faképnél a Keményféle párttöredéket, a háború mégsem maradt el. A temesvári alku-

1) Bethlen I. 247. 1.

dozások semmi eredményre sem vezettek, mivel a portán minden intézkedést kiadtak a háboru megkezdésére. Küprili Ahmet nagy vezér még az alkudozások alatt megindult hadaival.¹⁾ Erdély pedig alig teremtette össze a porta adóját s küldötte el, már jun. 17-én Apafi udvarába jött a kapudsi basa a szultán határozott rendeletével, mely szerint a fejedelem úgy készüljön fel a háborúra, hogy bármely perczen tudjon csatlakozni a szerdárhoz.²⁾ Hiába volt a rendek és a fejedelem mindenféle kifogása, a kapudsi basa és Kucsuk egyre sürgették.³⁾ De a fejedelem nem mehetett, mielőtt a tatár hadak át nem vonultak az országon, mert ezek pusztításától nem alaptalanul lehetett tartani;⁴⁾ szerencsére minden nagyobb rendetlenkedés nélkül vonultak át. E veszély elmúltával már csak pár hét kérdése lehetett az Apafi elindulása is, bár a várakban levő német kapitányok még kiáltványt is bocsátottak ki a fejedelem elindulásának megakadályozására.⁵⁾

Nagyon érdekes, hogy a török a háború megindításakor arra gondolt, hogy egyik hatalmas fegyverül épen Apafit használja fel a császár ellen. Eszébe jutott Bethlen Gábor és I. Rákóczy György példája, de ugyanekkor elfeledte, hogy ennek követésére sem a mostani erdélyi fejedelem, sem a körülmények nem alkalmasak. Hiszen Apafi sokkal kevesebb tehetséggel volt megáldva, minővel egy szabadsághősnek birnia kell, hogy egy háborút sikerrel vezethessen. De a viszonyok sem voltak kedvezők. A Bethlen, a Rákóczy fényes hadjárataiban a diadalmas hadsereg egyik jelentékeny alkotó része a Tisza mellől került ki; de most a török maga vágta el annak a lehetőségét, hogy a tizamelléki nemesség csatlakozása megnyerhető legyen. Avagy a török várhatta-e józan észszel, hogy a lelkesültség azokat vezesse táborába, kiket mindenből kiforgatott, kipusztított? Az ok most sem hiányzott, hogy a nemzet a német ellen fegyvert ragadjon,

1) Bethlen I. 397—400. II

2) Erd. Orsz. Eml. XIII. 239, 240. II. — Bethlen I. 397—400. II. töredékosen.

3) Bethlen I, 402—407. II.

4) Apafi Telekinek, jun. 25. Erd. Orsz. Eml. XIII. 243. I.

5) Bethlen I. 413—418. II.

de hiányzott az alkalmas vezér s nem voltak kedvezők a viszonyok. Innen majdnem nevetséges lett azon szerep, melyet Apafi a török hadjáratban elfoglalt.

Alig távozott el augusztusban az Erdélyt csaknem két évig sanyargató Kucsuk basa, már Apafi is megkapta a rendeletet Küprili Ahmet szerdártól, hogy haladéktalanul csatlakozzék,¹⁾ de nem Erdély összes haderejével, hanem csak illő kísérettel.²⁾ Apafinak annál inkább kellett sicnie, mert a nagyvezér táborában levő követe hír szerint a fejedelemségre törekedett³⁾

A fejedelem, miután Petki István küküllői főispánt, Béli Pált Sepsi, Kézdi és Orbai székek királybíróját s belső szolnoki főispánt és Fleischer András szebeni királybíró s szász főispánt helytartókul rendelte,⁴⁾ kevés számú hiveivel még szeptemberben elindult. Előbb Lippára, majd Aradra ment s innen Bndán, Esztergomon keresztül Érsekújvár alá, melyet már elfoglalva talált. Küprili Ahmet nagyvezér nagyon barátságosan fogadta s nagy kitüntetésekkel halmozta el.⁵⁾ Apafi még innen kiáltványt intézett a magyar rendekhez, hogy haladéktalanul csatlakozzanak.⁶⁾ Természetes, hogy a rendek nem nagyon siettek sem Apafihoz, sem a törökhöz s így a nádor és a császár ellenkiáltványaira nem nagy szükség volt.⁷⁾ A fejedelem azután hűségesen követte a szerdárt Léva, majd Nográd alá. Budánál azután elvált tőle, de alig ért Némethi alá, midőn Küprili Ahmet Haller Gábort magához vitette vissza s nov. 15-én fejét vétette.⁸⁾ Apafi azután szerencsésen ért haza Gyulafehérvárra.

Íme, így végződött azon táborozás, melyben az erdélyi fejedelem is részt vett, hogy tapasztalatait gyarapítsa s még

1) Bethlen I. Historia rerum Transsylvanicarum. Horányi-féle kiadás Bécs, 1782. I. k. 23—25. ll.

2) Erd. Orsz. Eml. XIII. 43. l.

3) Bethlen I. id. kiad. I. 31, 32. ll.

4) U. o. 35. l.

5) Az egykoru Czeglédi István érdekesen írja le. Uj Magyar Muzoum 1860. évf. I. 102—105. ll.

6) Bethlen I. I. 65—67. ll. — Uj Magyar Muzoum 1854. évf. II. 49. s. köv. ll. Hogy okt. 22-én kelt, mondja Czeglédi, i. h. 105. l.

7) Bethlen I. I. 68—80. ll.

8) U. o. 82, 83. ll. — Czeglédi id. kiad. 107—111. ll.

inkább meggyőződjek a német barátság szükségéről. Az úttörők, ki oly könnyen végzett a szerencsétlen Haller Gáborral, bizonyára őt sem kiméli, ha a körülmények úgy kívánják. Láttá egyuttal azon kétségbeesett küzdelmet is, melyet a két nagy hatalom egymás ellen folytatott, mi miatt nem volt tanácsos feltétlenül csak az egyikhez ragaszkodni. Mindjárt uralkodása elején megkísértette az udvar kezét megnyerni, de nem sikerült; a császár hideg, tartózkodó maradt. Ezen az állapoton okvetlenül segíteni kellett. Ha nem lehet is teljesen megnyerni a bécsiakat, legalább annyit el kell érni, hogy Erdély kényes helyzetét elismerve, jóakarukat ne vonják meg. Azon férfiú, ki az udvar közönyét eloszlatni tudta, csak Teleki Mihály lehetett.

Teleki — mint már láttuk — megerősítést nyert Apafitól a kővári kapitányságban, de még a fejedelem udvarába nem járt. Aligha nem idegenkedett tőle emez, tudván jól, mily őszinte hive volt Keménynek. A megerősítést ugyan megkapta, de birtokai visszaadása még mindig késett. A fejedelem neheztelését nem igen tudta megmagyarázni, sejtette, hogy ellenségei keze játszik a dologba, kik őt parvenunek tartották s folytonosan mesterkedtek ellene; annyira fáradoztak ezen aknamunkában, hogy ő is jónak látta a védekezést. Előbb Bánffy Dénest és Szentpáli Jánost kérte fel, hogy szószólói legyenek,¹⁾ később pedig egyenesen Apafinéhoz fordult. Panaszkodott, hogy annyira megfélemedeztek róla, pedig ártatlan. Gratiájáért s kegyes oltalmáért esedezik s az ország által megítélt kevés jószágának visszaadását kéri. Egyszersmind menti magát, hogy eddig nem mehetett be udvarlásukra, de Kővárban egyideig némi respectus tartja vissza. Figyelmébe ajánlja a Bánffytól és Szentpálitól beadott kérését, valamint anyja és özvegy huga gondviselését.²⁾

De be kellett látnia, hogy nem halaszthatja sokáig az Erdélybe való menetelt. Ezért még szeptemberben engedélyt kért Apafitól a bemenetelre, a mit meg is nyert, sőt még homagiumot sem kívántak tőle.³⁾ Közbejött azonban Apafi

1) Teleki Apafinénak, Kővár, aug. 13. Gr. Kemény I. id. gyűjt XIII. k.

2) Teleki Apafinénak aug. 29. U.

3) Erd. Orsz. Eml. XIII. 271. l.

magyarországi hadjárata s így az ő bejövetele egyelőre elmaradt. A fejedelem hazajövetele után ismét felújította a bejövés eszméjét. Igaz, hogy már megvolt az engedélye, de úgy szeretett volna eljárni, hogy Apafi kegyét is megnyerje, de a németek becsülését se veszítse el. Mint kövári kapitány szoros összeköttetésben állott Cobb szathmári parancsnokkal, kinek leveleit Apafihoz juttatta s kit minden fontosabb hírről tudatott. Magától értetik, hogy szándékolt erdélyi utját is értésére adta, nehogy esetleg rosszalását vonja magára. De sem Cobb, sem a bécsi udvar előtt nem eshetett kifogás alá Teleki ezen utja, mert a török készülődései miatt Erdély magatartása nagyon is figyelmet érdemelt. Épen ezért mind Cobb, mind Kászoni helyeselték Apafi meglátogatását,¹⁾ sőt az előbbi még többet tett érdekében, mert őt ügyével együtt Porczia figyelmébe ajánlotta s a szamosujvári és kolozsvári parancsnokok támogatását is kikérte.²⁾

Teleki tehát Erdélybe jött; már 1664. jan. 16-án Fogarasban van a fejedelmi udvarban,³⁾ s nemcsak saját érdekében, hanem — úgy látszik — a császárral megindítandó tárgyalás ügyében is teszen lépéseket,⁴⁾ mialatt a kövári német őrség parancsnokával Strein báróval is fentartotta az összeköttetést.⁴⁾ A kövári kapitány kedvező fogadtatásra talált az udvarnál, de mindamellet nem feledkezett meg a Cobbal való összeköttetésről sem, a mire volt is alkalom.

Az erdélyi várakban levő német őrségek fizetésök pontosabb kiszolgáltatása és tisztjeik embertelen bánásmódja miatt egyre lázongtak. Első volt a székelyhidi őrség, melyet Tiefenthal kapitány zsarolása végképen elkeserített: elkergette kapitányát s Apafinak meghódolását jelentette be. Természetes, hogy a fejedelem Cobb minden tiltakozása daczára elfogadta ezt s Gyekei Tamást küldötte ki kapitánynak.⁵⁾ Székelyhid példáját követte csakhamar a kolozsvári őrség is, mintha vigasztalni akarta volna a fejedelmet azon szomorú hírekért, melyeket Belényesi Ferencz a portáról ho-

1) Erd. Orsz. Eml. XIII. 273. 1

2) Cobb Telekinek jan. 16-i levelére válaszol. U. o. 277. 1.

3) Cobb Telekinek. febr. 22. U. o. 305. 1

4) U. o. 275. 276. 304. 11.

5) Bethlen I. I. 85—87. 11.

zott.¹⁾ A kolozsvári őrség fellázadására a gyúanyagot több séremlen kívül Cobb azon intézkedése szolgáltatta, mely szerint az őrsegek parancsnokait meg akarta változtatni. Midőn azért Baptista János Szathmárról az őrség felváltására jött, a rosszul fizetett őrség felzendült: Baptista megöletett, tisztjei pedig kiüzettek. Itt is ismétlődött azután a székelyhidi jelenet. Apafi egyelőre Gilányi Györgyöt és Vér Györgyöt a Teleki apósát küldötte oda parancsnokokul.²⁾

Mialatt Teleki Apafi udvarában időzött, nyílt meg jan. 31-én a nagysinki országgyűlés s tartott egészen február 24-éig. Azért említettük meg ezen országgyűlést, mert ezen két kitüntetés érte Telekit: őt bizták meg a XLI. articulusban a mármarosi adó beszédese és beszolgáltatása feletti felügyelettel,³⁾ ezenkívül fejedelmi tanácsurnak választották meg.⁴⁾

Épen az említett lázadások miatt kérte fel Cobb Telekit, hasson oda a fejedelemlél, hogy a kolozsvári őrség a császár hűségére visszatérjen, a szamosujvári, kővári és sebesvári őrsegeket pedig szólítsa fel, nehogy ezen eszközök példáját kövessék.⁵⁾ E végett Kászoni is többször kereste meg levélben.⁶⁾ De sem Teleki, sem Apafi nem tehettek semmit a német őrsegek megnyerésére, különben is a fejedelem önmagával jött volna ellenmondásba, ha egyik kezével elutasítja azokat, kiket a másikkal szolgálatba fogadott. Mindamellet a közeledésre, a bécsi udvarhoz való simulása legjobb volt ezen alkalom. Igaz, hogy a fejedelem védura a török őt trónra ültette, megvédelte, de azután rajta is volt, hogy országának zsirját kiszívja. Ha panaszsra ment, mint most is a nagyvezérhez és a szultánhoz, azzal fizették ki, hogy csak jól viselje magát, pontosan szolgál-

1) Hogy Halmágy vidéke — mit Apafi kért — vissza nem adható, mert ben van a defterben, Be'hlen I. I. 88—90. ll.

2) U. o. 91—94. ll.

3) „Teleki Mihály atyánkiát rendeltük a mármarosi adónak igazán percipiálásának és administrálásának is inspectiojára, hogy az ország ez iránt is ne defraudáltassék, viseljen illendő gondot reá az ország javáért, ezen articulusban concludáltuk.“ Erd. Orsz. Eml. XIII. 298. l.

4) U. o. 316. l.

5) U. o. 301. l.

6) Kászoni februári levelei u. o. 302—306, ll.

tassa be az adót, a többit majd elintézik.¹⁾ Eléggé látszott ebből, hogy a porta kezdette elhinni magát, azért jó lesz másfelé fordulni.

Alig végződött a nagysinkai országgyűlés, azonnal megbízást kapott Teleki, menjen Cobbhoz és Kászonihoz Szathmárra azon üzenettel, hogy a fejedelem önkényt semmit sem tett ő felsége ellen; a székelyhídi és a kolozsvári zavargás nem az ő beleegyezésével történt, hanem az órséggel való rossz bánásmód miatt. Ő csak azért fogadta el hódolatukat, nehogy időközben a hatalmukban levő várakat török kézbe játsszák.²⁾

E meghagyással sietett Teleki Szathmárra. Most már az ő érdekében is állott, hogy minden ellenségeskedést megszüntessen Apafi és a bécsi udvar között. Hogy annál jobban megnyerje Cobbékat, még azokat is felsorolta, kiket Szamosujvárt, Bethlenben, Kővárt gyanusoknak tartott.³⁾

Cobb és Kászoni elfogadták Apafi mentségét s oly kedvező felterjesztést tettek a császárhoz, hogy midőn Apafinak sikerült Kolozsvár ügyeit rendezni, mely város most Várad szerepét vette át, akkora leérkezett a királynak márcz. 22-ről kelt levele, melyben kijelenti abbeli kívánságát, hogy a fejedelem a maga javaiban megtartassék. Ezért teljhatalommal ruházta fel Cobbot és Kászont, hogy velök tárgyalásokat folytathasson.⁴⁾ Ugyanekkor Kászoni is kérte a fejedelmet, hogy miután sem az ő, sem pedig a Cobb irásai nem lettek haszontalanok, hanem részökre a tárgyalások tartamára teljhatalmat szereztek: minél hamarább küldje ki Telekit.⁵⁾ Ezért ez, mivel Szathmárról Kővárra ment volt haza, mindjárt rendeletet kapott, hogy tüstént a fejedelem udvarába siessen⁶⁾ s a mint ide megérkezett, legott Szathmárra küldetett, hogy a császártól lejött pontok felett Cobbal és Kászonival tanácskozzék.⁷⁾ Körülbelől egy

1) Bethlen I. I. 102—105. II.

2) U. o. 107. I.

3) U. o. I. 108, 109. II.

4) U. o. 110, 111. II.

5) Erd. Orsz. Emlékek XIII. 315. I.

6) Apafi Telekinek ápr. 14. Erd. Orsz. Eml. XIII. 315, 316. II.

7) Bethlen I. I. 111. I.

hónapig időzött itt, mialatt a török hiába szólította fel Apafit a csatlakozásra. Májusban tért vissza a császár kivánalmival, melyek a meghódolt és még meg nem hódított őrségek ügyét, a császár és a fejedelem egymással szemben követendő magatartását kívánták oly módon szabályozni, melyből kitűnt, hogy Apafit a semlegesség korlátai közül akarják kiragadni.¹⁾ Nem lesz érdektelen, ha legalább kivonatilag ismertetjük e pontokat.

1. Gondoskodni kell arról, hogy Székelyhid megerősítették és állandóan jó karban tartassék, nehogy a török hatalmába kerüljön, a mi pótolhatlan veszteség lenne nemcsak Erdély, hanem a kereszténység ügyére is. 2. Ha a fejedelem nem is adja ki Székelyhid egész őrségét, legalább a tiszteket és a legénységből a főbb czinkosokat szolgáltatassa ki; ennek módozatairól gondoskodni a Teleki feladata lesz. 3. Miután a fejedelmet biztosítják arról, hogy e tárgyalások nem jutnak a török tudomására, hanem a legnagyobb titokban maradnak, kéri Apafit, folytassa ezeket teljes odaadással. 4. Küldje meg a fejedelem azon iratokat, melyek előbb a császárt szidalmazták s nevezze meg szerzőiket. A biztosok kezeskednek arról, hogy mindez titokban marad, a vizsgálat pedig bizonyos időre halasztatik, hogy ezalatt a fejedelem őszintesége annál inkább kitűnjék. 5. Miután sem ő felsége, sem a segedelmére siető külföldi királyok és fejedelmek, kik együttes erővel fognak fegyvert a török ellen, nem akarják megkárosítani Erdélyt, sőt inkább minden törekvésök oda irányul, hogy ezen ország visszanyerje előbbi jogait: ha a fejedelem hon akar maradni, bátran teheti, ha pedig a török az ő csatlakozását sürgeti, mentse ki magát, bizván a német pártfogásában. 6. Mint-hogy mind ő felsége, mind pedig a szövetséges fejedelmek jónak látják, hogy Erdély 3 várában a német őrség továbbra is megmaradjon a fejedelem támogatására: Apafi minden szükségessel lássa el ezen őrségeket, nehogy — mint előbb — lázadás törjön ki. 7. Ha a fejedelemnek Erdélyből csakugyan ki kell mozdulnia hadaival, még pedig a török határozott parancsára, ezt ő felsége és a porta érdekeinek megsértése

¹⁾ Apafi Telekinek máj. 15. Erd. Orsz. EmI. XIII. 321. 1.

nélkül tegye. 8. Apafinak gondja legyen arra, hogy e pontokra minél hamarább válaszoljon s úgy intézze ügyeit, hogy a kereszténység érdekeinek előmozdításában úgy ő, mint az ország rendei megmaradjanak.¹⁾

Sem Teleki, sem senki más nem kételkedhetett, hogy a bécsi udvar tulajdonképen mit akar: nem kevesebbet, mint lassankint elszakítani Apafit a töröktől. De erre még nem jött el az idő. Talán nem annyira az Apafi, mint inkább a Teleki érdeme, hogy az erdélyiek nem léptek teljesen ezen utra. Elég volt egyelőre a császár jóindulata; a portától nyíltan elszakadni nem volt tanácsos. Jól emlékezett még mindenki II. Rákóczy György és Kemény János szomorú korára,

De már magoknak e pontoknak a tárgyalása is nehézségekbe ütközött, mert a török folytonosan ott ült Apafi nyakán, hogy a táborba siessen. A fejedelem erre egy sakkhúzáshoz folyamodott: Macskási Boldizsártól megüzente Cobbnak, hogy ha szemmel láthatólag nem adja az ellenségeskedés nyílt jeleit, neki a török parancsából a táborba kell mennie.²⁾ Cobb csakugyan Erdély felé indult hadaival, sőt Kászoni Souches tábornoknak a Száva melletti fényes győzelme folytán azzal fenyegetőzött, hogy legott Erdély ellen támadnak, mihelyt Apafi a törökkel való csatlakozásra elindul. Erre a fejedelem jónak látta visszaküldeni Macskásit azon hirrel, hogy Várad ostroma egyelőre elég lesz az ellenségeskedés kezdetéül.

Most már vita tárgyává lehetett tenni a szathmári pontokat. Azon tábori országgyűlés, mely előbb Gyulafehérvárra hivatott egybe, most Tövisre ment át s még júniusban tanácskozás alá vette a császár kívánságait. A jelenlevő főurak közt találjuk Telekit is, ki már ekkor jelentékeny szerepet kezdett játszani. Ezen országgyűlés lefolyása nem volt épen csendes. Némelyek, mint Basa Tamás, Gilányi György, Kun István hevesen kikeltek a szathmári pontok tárgyalása ellen, de a többség mégis győzött és a határozat kimondott. 1. Beleegyeznek, hogy a székelyhidi vár átadása iránt a tárgyalások az őrséggel megkezdődjenek, mi ha sikerül, a biztosok a császár hatalmába kerithetik a várat. 2. Sem a

¹⁾ Bethlen I. I. 118. s köv. ll.

²⁾ U. o. I. 122. l.

fejedelem, sem a rendek a meghódoltaknak adott szavukat nem szeghetik meg s ajánlják, hogy a megtérőkkel szeliden bánjanak. 3. Kérik a biztosokat, hogy a tárgyalásokat ezután is a legnagyobb titokban tartsák. 4. Midőn a fejedelem a török határozott parancsára a táborba ment, némelyek a rendek közül panaszra fakadtak; nem a panasztevőket, hanem a panaszok okozóit kell a legszigorubb vizsgálat alá venni. 5. Kijelentik, hogy ámbár saját magoknak nem uraik s kénytelenek azt tenni, mit parancsolnak: ha a török a vele való egyesülést sürgeti, minden alkalmat megragadnak a magok kimentésére. Ha azonban ez nem sikerül s menniük kell, ezt nem teszik ő felségé tudta nélkül s oly haddal, melynek inkább nevét, mint erejét hallja. Beismerik, hogy oly hatalmas népnek lévén a torkában, csak ő felségétől remélhetnek szabadulást s nem hiszik, hogy valami lehetlent kívánjon tőlük. 6. Megengedik, hogy az őrsegek a szomszéd falvakból mérsékelt adót szedjenek, csak ne sanyargassák a nemességet és a föld népét. A 7. és 8. pontokra már az előzményekben válaszoltak.¹⁾

E pontokat jun. 12-én készítették el s bár itt-ott egyszerű kitéréssel ütötték el a dolgot, egészben kedvező választ adtak, sőt az 5. pontban határozott reményt nyújtottak a törökkel való szakításra.

Természetes, hogy ismét azon tanácsurat bizták meg e pontok elvívésével, ki eddig is az erdélyiek nevében folytatta a tárgyalásokat. E tanácsur Teleki volt. A rendek az írásbeli válaszban csak a császár kívánalmaira referáltak, saját ohajtásaikat illetőleg csak szóbeli megbízást adtak. E szerint kérték a biztosokat, eszközöljék ki a császárnál, hogy hagyják el a német őrsegek Szamosujvárt, Bethlent és Kővárt, addig is, míg ez megtörténhetik, tartsák fen a jó viszonyt a fejedelemmel. Ha Székelyhid a császár hatalmába kerül, az erdélyiek tarthassák meg itten birtokaikat. Őfelsége csak Várad visszaadása és Erdély régi szabadságának helyreállítása mellett kössön békét a törökkel. Cobbék biztosítsák a rendeket, hogy e pontok megerősítését minél hamarább kieszközlik.²⁾

1) Bothlen I. I. 127. s köv. II.

2) U. o. I. 137 138. II.

Semmi sem világítja meg jobban Erdély helyzetét, mint e szóbeli utasítás. Az erdélyiek már kezdték meg-
 unni a török barátságát, ki Várad vidékeinek behódoltatá-
 sával jobban és jobban nyomult befelé s e mellett iszonyu
 adóval sanyargatta az országot. Lehetetlen nem konstatál-
 nunk, hogy Erdély politikájában fordulat állott be, midőn
 ópen a török emelte fejedelem országával együtt a német-
 nél keres segedelmet, oltalmat, tőle várja elvesztett birto-
 kai, elvesztett jogai visszaadását. Annyi tény, hogy e for-
 dulatban nagy szerepet játszott Teleki; nem az ő hibája,
 hogy a bécsi udvar teljes odaadással nem karolta fel az
 egész ügyet s kevés idő múlva a gyalázatos vasvári béké-
 vel, melyben minden ígérete mellett is édes keveset emlé-
 kezett meg Erdélyről, a másik végletbe kényszerítette azon
 országot, mely csak imént tőle várt oltalmat, segedelmet. Az
 alábbiakban meglátjuk, hogy mennyi jóakarattal vett részt
 Teleki a Cobbal, majd a Rottallal folytatott tárgyalásokban.

Jul. 1-én jött vissza Teleki Cobbtól azon biztatással,
 hogy a pontok megerősítését mindenesetre kieszközlik.¹⁾

Az ezen évi magyarországi hadműveletek annyira vál-
 tozók voltak, hogy a fejedelemnek minden eshetőségre ké-
 szten kellett lennie. Souches tábornok ugyan szerencsésen
 foglalta el Nyitrát, de Kanizsánál és Babocsánál a töröknek
 kedvezett a szerencse. Apafi azért hadi készüléteket tett s
 táborát együtt tartá, mit a német félremagyarázva, egészen
 Kolozsvárig pusztított.²⁾ A fejedelem a rendekkel jul. 20-tól
 kezdődőleg táborig országgyűlést tartott,³⁾ melynek utolsó
 napjában jött meg a császár levele azzal a tudósítással,
 hogy gr. Rottal, az aranygyapjas rend lovagja teljhatalom-
 mal jó Szathmárra, hogy ott Cobbal és Kászonival egyet-
 értőleg folytassa a tanácskozásokat. Küldjön tehát ide Apafi
 is teljhatalmu követeket a további tárgyalások végett.⁴⁾

Mialatt Apafi a követek kiküldésével habozott, azalatt
 (aug. 1.) Montecuccoli fényes győzelmet aratott Szent-Gott-
 hardnál. De a császár nem tudta felhasználni e diadal elő-

1) Bethlen I. I. 140. 141. II.

2) U. o. 141, 142. II.

3) Jobbára a portai adó miatt. Erd. Orsz. Eml. XIII. 326. s. köv. II.

4) Bethlen I. I. 156. s. köv. II.

nyeit. Az aug. 10-én megkötött vasvári béke értelmében a török és a német közt 20 évi fegyverszünet jött létre; a császár kivonja az erdélyi várakban levő őrségeket, de a török is elhagyja Erdélyt, melynek szabad fejedelemséggé választó joga biztosítottatik. Szathmár és Szabolcs megyék a császár birtokában maradnak, Székelyhid leromboltatik, Rákóczy Ferencz és Kemény Simon a fejedelemségből kizáratnak, Nagyvárad és Érsekújvár a török hatalmában maradnak.¹⁾

A mint a nagy győzelem hirre a fejedelmi udvarba jött,²⁾ Apafi Horváth Kozmát azonnal Szathmárra küldötte, hogy a feletti örömét tolmácsolja s előkészítse útját annak, hogy Erdély a netalán kötendő békébe befoglaltassék.³⁾ — Horváth nagyot ígérő biztatásokkal tért vissza: ő felsége nem teszi le a fegyvert, míg Erdély régi szabadsága ki nem vivatik, csakhogy Apafiék is jó keresztények maradjanak.⁴⁾ E követségét eredményét a szept. 21-én megnyílt országgyűlés vette vizsgálat alá azon reményben, hátha lehet még valamit tenni Erdélyért. Ebben meg is egyeztek némi ellenmondás után, s még szept. 23-án kiadták az utasítást a jelenlevő Teleki Mihálynak, mint a célra megválasztott követnek olyképen, hogyha a szükség úgy kívánja, Bécsbe is menjen fel; megadták neki a biztosító levelet is.⁵⁾

Teleki az említett pontok tárgyalásán kívül más megbízást is kapott, de csak titokban, nehogy valahogy a török tudomására jusson. Csak Bethlen János és Bánffy Dénes voltak ebbe beavatva. E szerint felhatalmazást kapott, hogy Székelyhidat a császár kezébe visszabocsássa, hogy azonban „a kecske is jóllakjon s a káposzta is megmaradjon“, vagyis hogy Székelyhid is visszaadassék s a török se haragudjék meg, azt kívánták Rottaltól, hogy egy német had teljes hadi készülettel jelenjen meg a vár alatt s teljes bünbocsánat ígérese mellett feladásra szólítsa fel. Ezt meg-

1) Katona I. *Historia critica regum. Hungariae.* Buda, 1794. XXXIII. 564. l.

2) Bethlen I. I. 168. s köv. II.

3) U. o. 166. l.

4) U. o. 174. l.

5) Krauss, Sieb. *Kronik* II. 398. l. — Erd. Orsz. Eml. XIII. 328, 329. II.

könnyítette Apafi is, midőn a Telekivel küldött Gyulai Istvánnak hatalmat adott, hogy az őrséget a fejedelemnek tett hüségeskü alól feloldja. Sőt még ezen nagy előzékenységgel sem elégedett meg, hanem Cobb sürgetéseire szabadságot adott a benlevő német csapatoknak a távozásra. De bizony ezekből alig ment el néhány vitéz, nagy részök viszsamaradt.¹⁾

Mi fejti meg ezen nagy előzékenységet? azon körülmény, hogy a fejedelem minél jobban akart gondoskodni országáról. A szentgotthárdi fényes győzelem híre már elhátott Erdélybe, de a vasvári békét sűrű homály fedte. Apafi tehát arra számított, hogy a császár bizonyosan felhasználja a győzelmet, hogy minél nagyobb vívmányokat csikarjon ki a töröktől. Erdélynek azért sietnie kellett, hogy mindeuféle szolgálattal megnyerje a császár kegyét, nehogy a kötendő békében megfélekezzenek róla. Valóban szép volt e szándék, csak már későn volt.

Székelyhid napjai megvoltak számlálva. Október 1-én jött meg Érsekujvár alól a Baló László tudósítása, mely szerint a béke már megkötöttet s egyik pontja éppen Székelyhid lerombolását rendeli el.²⁾

E jelentés váratlan fordulatot adott az egész ügynek. Apafi mindjárt október 2-án megrendelte Telekinek,³⁾ hogy azonnal hozzá siessen, de midőn elébb a nagyvezér levelét kapta Székelyhid azonnali lerombolásáról, azután meg Baló László lepte meg azon nem éppen kedvező hírrel, hogy a nagyvezér téli szállása aligha nem Erdélyben lesz,⁴⁾ még okt. 15-én meghagyta Telekinek, hogy mivel Baló is tanácsolta, azonnal siessen Bécsbe s eszközölje ki, hogy Székelyhid lerombolása után Somlyóban, Valkóban és Csehben erdélyi praesidium lehessen.⁵⁾ E rendelet alapján Telcki el is akart indulni Bécsbe, midőn Cobbtól és Kászonitól azon értesítést vette, hogy szükségtelen felmennie, mert pár nap mulva megérkezik a teljhatalmu császári biztos gr. Rottal.

1) Bethlen I. I. 174. s köv. II.

2) U. o. I. 178. I.

3) Erd. Orsz. Eml. XIII. 333. I.

4) Bethlen I. I. 179, 180. II.

5) Erd. Orsz. Eml. XIII. 334. I.

Teleki erre Szathmáron maradt.¹⁾ Ezt Apafi is helyeselte, ha sikerül a biztossal valamit positive megállapítani a határ eligazítása és az adó leszállítása dolgában.²⁾

A mint gr. Rottal Kassáról megérkezett, Teleki azonnal megkezdette a tárgyalásokat, De a biztostól a császár nevében előhozott pontok olyanok voltak, melyeket az ország tudomására kellett hozni. E pontok a következők: 1. Miután a nagyvezér az Erdélyben levő német csapatok kiűritését kívánja, mert addig nem mozdul Erdély közeléből s miután a vasvári béke Székelyhid lerombolását kimondja: mind ennek határozottan engedelmeskedni kell. De mindamellettt ne feledjék az erdélyi rendek, hogy mennyit költött ő felsége Erdélyre. 2. Ő felsége hajlandó az erdélyi várakba helyezett őrségeit kivonni s ezen várakat a fejedelmeknek és az országnak átengedni, csakhogy gondosan védelmezzék meg s mindent óvatosan kerüljenek, mi a békére vagy a közjóra nézve ártalmas. 3. Legyen gondjuk Székelyhid lerombolására, különben nem távolítja el hadait a várakból. 4. Minthogy tartani lehet attól, hogy a nagyvezér azért megy Várad felé, mert valami, de a békével mindenestre ellenkező dologra akarja bírni az erdélyieket, rajta legyenek ennek megakadályozásán. 5. Sietni kell Székelyhid lerontásával s az őrség eltávolításának módzatait Cobbal kell megbeszélni. 6. Apafi s a rendek adjanak kötelezővényt, mely szerint a német őrségtől kiűritett várak fentartásáról gongoskodni elmulaszthatlan kötelességöknek tartják.³⁾

E pontok, de különösen a 6., mely ismételten felhitta a rendek figyelmét Székelyhid lerombolására, nehogy ez a török hatalmába kerüljön, világosan mutatták, hogy a német udvar most is inkább a saját, mint az Erdély érdekeit tartotta szem előtt.

Midőn Teleki nov. 12-én e pontokkal megérkezett, már javában ülőezett a segesvári országgyűlés. Azonnal beszámolt utja eredményéről, mire az országgyűlés egy tanácsurakból, ítélőmesterekből, táblabirákból és az ország kikül-

1) Még okt. 26-án indulni akart, — levele Apafihoz. Gr. Kemény J. gy. XIII., de marad, lev. Apafihoz, okt. 27. U. o.

2) Apafi Telekinek, okt. 31. — Erd. Orsz. Eml. XIII. 336, 337. ll.

3) Bethlen I. I. 181—185. ll.

dötteiből álló delegatiót bizott meg, mely feladatával még ezen a napon elkészült.¹⁾ Az új követséggel ismét Telekit bízták meg, kit eddigi szolgálatai jutalmául ismételtlen felmentettek társaival együtt a görögényszentimrei nótázás alól, még pedig mindjárt az első articulushoz s rögtön rá a másodikban „haza szolgálatában való fáradságért“ közös akarral „az kisselyki minden fiscus részére cedálandó dczmát vita durante és ezután való szolgálatjáért“ neki adományozták.²⁾

A Telekinck adott utasítás az udvar kívánságaira felelően, a határrendezést és az adót kívánta tisztába hozatni. 1. A rendek szomorú szívvel veszik, hogy Székelyhid lebontása ki van mondva; hálával emlékeznek meg ő felsége eddigi jóságáról, melyet ezutánra is kikérnek, különösen a Várad vidékén a török által elkövetett határsérelmek meg- orvoslása végett. 2. Hűségess gondjuk lesz rá, hogy az ő felsége hadai által eddig védett várak az ő birtokukban maradjanak s ne kerüljenek a török kezébe. Ha a török e miatt erőszakoskodni fog, ő felsége ideje korán adjon segítséget. Óvakodni fognak, hogy semmi olyasmit ne tegyenek, mi a béke megsértésére vezethet. 3. Szomorú szívvel ugyan, de már megtették az intézkedéseket Székelyhid lebontására, csak azt kötik ki, hogy ennek őrségét Rottal gr. a császár kegyével biztosítsa. 4. Gondjuk lesz arra, mit ő felsége kíván, csak a török embertelen eljárásának, melylyel egészen Kolozsvárig pusztít, vége szakadjon. 5. E pontra (miután az egész utasítás pontonkint felel meg ő felsége kívánalmaira) már előbb feleltek. 6. Örömmel ismerik el, hogy azon váraikat, melyekben német őrség volt, csak ő felsége segedel- mével tudták megtartani s ezek fentartására szívesen adnak kötelezvényt. 7. Ő felsége figyelmébe ajánlják határaik meg- tartását. Egyuttal bizva a császár kegyelmességében a kö- vetkező sérelmeik orvoslását kérik: a) Miután sikerült né- melyeknek félrevezetni ő felségét s így birtokokat nyerni Békés, Arad, Bihar és Kraszna megyékben: e birtokok jogos tulajdonosaiknak adassanak vissza. b) Mármaros kiváltságai, mint a huszti vám stb. megtartassanak. c) Minthogy Apafi

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. XIII. 344, 345. II.

²⁾ U. o. 370, 371. II.

élethossziglan birja a fejedelemséget, tiltsa el ő felsége Rákóczy Ferenczet a fejedelmi czim használatától. d) A nagyváradi őrség minapi berohanásánál okozott károk térítésenek meg.¹⁾

Teleki ezen utasítással nov. 13-án indult el s a mint Szathmárra ért, azonnal munkához látott. Idő közben új rendeletet kapott, hogyha a bécsi udvar nem intézkedik a portánál sérelmeik orvoslásáról, kénytelenek lesznek az idegen hatalmakhoz fordulni.²⁾ Egész odaadással látott hozzá Teleki, hogy ennek a tárgyalásnak valami eredménye legyen. De Rottal gr. csak huzta-halasztotta a dolgot; a helyett, hogy a határrendezés vagy adó ügyében használta volna fel a neki adott hatalmat, egyébbel foglalkozott. Stépánt pl. német csapattal Székelyhidra küldötte s felszólította az őrséget, hogy neki engedelmeskedjék. Tanácsokat adott Apafinak Székelyhid lerontását illetőleg, terveket szőtt, mint lehet az említett várból legjobban elszállítani a hadi szereket stb. stb. Tárgyalásokat folytatott a havasalföldi vajda követével s irt a császárnak, hogy a portán ülő követe által tétessen lépcséket a vajda érdekében, de megkereste a fejedelmet is, hogy szükség esetén a vajdának menedéket adjon, sőt arra is iparkodott rábeszélni, hogy a német őrségek Erdélyből való kivívését ne szorgalmazza, hátha annál könnyebben lehet elbánni.³⁾ S így folyt tovább minden más, csak abból történt kevés, a mi a legfőbb volt. Pedig Apafi most is épen oly előzékeny volt; eléggé mutatja ezt a következő eset is.

Ghika havasalföldi vajda, midőn Léva mellett Souches és Husszain közt harczra került a dolog, megfutott hadával, minek következménye a török véres vesztesége lőn. Husszain jutalmul selyem zsinórt kapott, Ghikát pedig, kit árulónak tartottak, halálra kerestette a török, de az ideje korán Lengyelországba, majd Magyarországra menekült a császár védő szárnyai alá. Felesége a szerencsétlen Sturza Mária reményteljes állapota miatt nem követhette férjét, hanem Erdélyben

1) Erd. Orsz. Eml. XIII. 363. s köv. II. — Bethlen I. I. 185. s köv. II. — V. ő. a Telekinek adott utasítást. Gr. Kemény I. id. gy. XIII.

2) Erd. Orsz. Eml. XIII. 378. I.

3) Teleki Apafinak nov. 27-én, nov. 28-án és decz. 2-án irt levelei. Erd. Orsz. Eml. XIV. 65—71. II.

vonta meg magát. A török egyre sürgette, de Apafi mindaddig elodázta, míg a fejedelemmé férjével egyesülhetett.¹⁾

A szathmári értekezlet — bármennyire sürgette Teleki lassan haladt. Decz. 19-én pótutasítást kapott, hogy miután már az ország a székelyhidi vár lerontására és az őrségek kivezetésére is intézkedéseket tett, Rottal gr. se késsék az erdélyi várakban levő őrségeket kiharancsolni, vagy ha ezt most nem teszi, Székelyhid lebontása után azonnal bocsássza az ország hirtokába, a német őrséggel megrakott várakat.²⁾ E sürgetést igazolta az is, hogy e basa mintegy 3 zászlóaljjal Erdélybe jövén téli szállásra, nemcsak a német őrségeknek a várakból való eltávolítását sürgette, hanem azt a hirt is hozta, hogy a porta a határok kiigazítására bizottságot küld ki.³⁾ E hir miatt és azért is, mert Balò László portai követ tudósítása szerint a német még semmit sem tett sem a határrendezés, sem az adóleengedés ügyében, még decz. 30-án azzal bizta meg Telekit a fejedelem, járjon utána, hogy Székelyhid lerontása és az erdélyi várakban levő német őrség eltávolítása csak akkor nyerjen végleges döntést, ha már a határrendezés megtörtént.⁴⁾

De Teleki mielőtt e felszólítást megkapta, mindjárt az új év (1665.) elején (jan. 3-án) Rottal grófhhoz kérest adott be, melyben ennek közvetítésével arra kérte ő felségét, hogy miután eddig semmi utasítást nem adott portai követének Erdély régi határainak visszaállítását és adójának leszállítását illetőleg, használja fel a mostani kedvező alkalmat. Minthogy ugyanis a határjáró török minél hamarább Váradra érkezik, minden tekintélyével hasson oda, hogy az Ali basa hitlevele ellenére a Piri basa igazságtalan deftere alapján jogtalanul elfoglalt területek Kolozs, Doboka, Belső-Szolnok, Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok megyékben visszaadassanak. Továbbá minthogy Székelyhid elpusztul, járjon közbe a gróf ő felségénél, hogy a fejedelem Somlyón, Valkon őrséget helyezhessen, hogy e darab földnek s a kívül levő nemességnek „lehetne kicsiny respiriumja”.⁵⁾

1) Bethlen I. I. 194. s köv. II

2) Erd. Orsz. Eml. XIV. 72. 73. II.

3) Bethlen I. I. 209, 210. II

4) Apafi Telekinek, Erd. Orsz. Eml. XIII. 74, 75. II.

5) Szilády* Á. és Szilágyi S. Török—magyarkori Történelmi Emlékek VI. 187—189. II.

Rottal gr. legalább látszólag jó választ adott; különben is nagyon jól értett ahhoz ő kegyelme, mint lehet valakit hitegetni szép szóval. Kijelentette, hogy ő felsége már utasította a portai követét, hogy még Lesle főkövet bemenetele előtt folytasson tárgyalásokat. Hogy pedig minden annál sikeresebben történjék, ajánlotta, hogy sietni kell a székelyhidi vár lerontásával. Ezután áttért a határrendezés és az adó kérdésére, újabb szemmelátható jelét adván, hogy az udvari követek ősi erénye a halogatás. Ezen folytonos halogatás jellemzi legjobban az egész szathmári alkuhozást, mely épen e miatt igen-igen kevés eredménnyel végződött. Rottal gr. az adót illetőleg kijelentette, hogy erről részletesebben a főkövet tárgyal; a határrendezésről pedig azt tanácsolta, hogy mivel a határjáró török egyedül nem járhat, küldjön a fejedelem biztosokat, míg ő maga felkéri a császárt, hogy a porta residensénél sürgesse az ügy kedvező eldöntését s irasson ebben az ügyben Lobkowitz hg. által magának a nagyvezérnek is.¹⁾

E biztatások után Teleki is azt remélte, hogy Rottal gr. csakugyan tesz valamit, de csalódott. Midőn a gróffal a Székelyhid lerontása s az erdélyi várakban levő német őrség kivezetésének módjairól értekezett, az azzal lepte meg, hogy mind ennek az elintézését halaszszák, hadd végezze el nemsokára a Bécsbe felmenő főkövet Bánffy Dénes. E helyett a fejedelem és a rendek adjanak ki saját aláírásukkal egy-egy hitlevelet, melyben megköszönik ő felségének, hogy egy méltóságos tanácsur hívét küldötte le a dolgok peragitálására, elismerik, hogy Rottal gr. mindnyájok megelégedésére végezte el a reá bizottakat. Ennyi jótéteménnyel szemben örömet kötelezik magokat, hogy az ő felsége iránti hűségben megmaradnak, csak ne feledkezzék meg ő felsége is róluk. E hitleveleket vagy jobban mondva térítvényeket a három nemzet pecsétével lássák el.²⁾

Ne vádoljuk Telekit, a miért e nevetséges dolgot tanácsolta az erdélyieknek; ez is hosszú önküzdelmébe került

1) Teleki Apafinak, jan. 3. Török—magyarkori Tört. Eml. VI 182—186. II.

2) Teleki Apafinak jan. 10. Erd. Orsz. Eml. XIV 82, 83. II. — V. ű. Bethlen I. I. 212—215. II.

s csak azért ajánlotta, mert azt hitte, hogy a gróf hiúságának ilyen kielégítése után majd csak tud valami eredményt felmutatni a Bécsbe menő Bánffy. Mondanunk is fölösleges, mennyire furcsa és nevetséges a Rottal gr. kivánsága.

Az eddigi eredmény bizony nagyon csekély. A bécsi udvar minden jó szóval elhalmozza a hozzá forduló erdélyieket; előbb Cobbot és Kászonit bizza meg a tárgyalással, mint már láttuk. Egy ideig foly is a tanácskozás, a mikor egyszerre csak kijelentik ezek, hogy sajnálatukra ebben az ügyben tovább már nem haladhatnak, a többit majd elintézi az épen ezért teljhatalommal kiküldött Rottal gr. Ez azután ismét neki fekszik, tárgyal és tárgyal; szegény Teleki és az erdélyiek futnak, fáradsznak, hogy valami eredmény legyen. Eltelik ezzel egy jó darab idő, a mikor ezek egyszerre csak arra ébrednek, hogy tulajdonképen Rottal gr. uram sem tett semmit, sőt nemcsak elodázza az egész ügyet, míg Bécsbe követeket küldenek — noha ennek elintézésére kapott teljhatalmat — hanem még azt is kívánja, hogy az erdélyiek olyanok elintézéséért mondjanak neki és feleségének köszönetet, a miből egy árva szó sem volt igaz. Nem volt-e nevetséges ez?

Maga Apafi is megütközött, midőn Telekinek a térítvényt illető levelét vette, s nem késett Telekit tudatni, hogy miután Erdély ugy Székelyhid lerontásában, mint más fontosabb ügyben hűségesen jár el, figyelmeztesse a grófot, hogy ne huzza-halassza a dolgot, hanem mivel a mostani fontos és sürgős ügyek elintézésére nyert teljhatalmat, törekedjék valami pozitív eredményt mutatni fel. De már alig egy hét múlva, ha csakugyan meg kell tenni, hajlandónak mutatkozott a térítvény kiállítására abban a reményben, hogy Rottal gr. ezen udvarias és előzékeny eljárásért nem lesz hálátlan.¹⁾

A fejedelem tehát febr. 7-ére Ebesfalvára hitta az ország rendeit s a térítvényeket elkészíttette. Ezek első része teljesen ugy volt, a mint Teleki kívánta, hanem a második részben két oly pontot vettek fel, melyek — mert csalhatatlan igazságot fejeztek ki — megezáfolták az első részben

1) Apafi Telekinek jan. 14. és 21-én. Erd. Orsz. Eml. XIV 86—90. ll.

tett ama kijelentést, hogy Rottal gr. elvégezte, a mit reá biztak. E két pont a következő: 1. Miután a török az Ali basa esküjét megszegve elfoglalta Papmezőt, Telegdet, Belényest, Sólyomköt, Kerekit, Keresztszeget, Szalontát, Sarkadot, Adorjánt, Bajomot, Sákot, Szent-Jóbot, Petrelyént, sőt Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok megyéket egészen, Kolozs, Doboka, Belső-Szolnok, Arad, Békés, Szörény és Zaránd megyéket pedig nagy részben hűtlenül elfoglalta s miután 2. míg előbb, bár Jenő, Karánsebes, Lugos, Zsidóvár, Béli, Desznyi s utóbb Várad elvesztek, de a többi birtok sértetlen maradt, 30,000 arany volt az évi adó, most pedig, midőn a fentemlitettek elfoglalásával — úgy szólva — Erdély fele veszett el, évi adóul 80.000 aranyat kell fizetni: könyörögnék ő felsége előtt, hogy az imént kötött béke erejével eszközölje ki az elfoglalt területek visszaadását s az évi adó régi összegének visszaállítását.¹⁾

Ilyen tartalommal állítottatott ki tehát a két tóritvény, egyik a fejedelem. másik a három nemzet nevében és pecsétjével s már febr. 10-én megküldettek Telekinek átadás végett.²⁾ Természetes, hogy a mint Rottal gr. ezeket elolvasta, azonnal haragra gyűlt. Szemökre hányta a rendeknek, hogy csak úgy rendezkednek ő felségének, mintha ez segedel-mökre szorulna; nem tudja, hogy vajjon e pontokkal ő felsége követeit rágalmazták-e vagy pedig lehetetlenséget kívánnak. Egyébiránt ő megteszi a várak kiürítését, ám lássák a rendek tóritvényök káros következményeit.³⁾

Teleki Szathmárt ezen kijelentéssel hagyta ott, mely mindent, csak jót nem foglalt magában. Hanem azért Székelyhid lerontatott. Amint azután haza felé tartott, Rhédey Ferencz kolozsvári főispán és udvarhelyszéki főkirálybíróval és Sárpataky Ferencz alkanczellárral, mint hozzá küldött biztosokkal, a fejedelem egyenes parancsára Szamosujvárt 33, Kóvárt pedig 30 ágyuval febr. 24-én Erdély részére hivatalosan átvette Ryts császári biztostól.⁴⁾

1) Erd. Orsz. Eml. XIV. 90—93, II. — V. ő. Bethlen I. I. 216—221. II.

2) Apafi Telekinek, Erd. Orsz. Eml. XIV. 93, 94. II.

3) Bethlen I. I. 221, 222. II.

4) Ryts Apaúnak, Szathmár. — Tör.—nkori. Tört. Eml. I. VI. 210, 211. II.

Bár a szathmári alkudozások nagy eredményre nem vezettek, a rendek mégsem akarták jutalmazatlanul hagyni eddigi szolgálatait, jól tudván, hogy odaadó munkássága csupán a Rottal gr. hanyagsága miatt nem termett gyümölcsöket. Azzal ismerték el tehát eddigi szolgálatai értékét, hogy Kistelek város tizedét holta napjáig neki adományozták.¹⁾

Mintegy a szathmári alkudozások folytatása volt a Bánffy Dénes bécsi követsége. Apafi és a rendek egyenesen azt akarták az ő felküldésével, hogy a határrendezés és adó leszállítása ügyében tudják meg már végre valahára a bécsi udvar szándékát.²⁾ Bánffy szeptemberben tért vissza s a radnóthi országgyűlésen számolt be. A császár csupa jó ígéretekkel bocsátotta el csak azt kívánta, hogy a vállásfelekezetek kiváltságai tiszteletben tartassanak s a várak fentartására gondjuk legyen. A kassai kapitányt pedig oda utasította, hogy Erdély ellen intézendő minden támadást akadályozzon meg.³⁾

Ime, mi volt a hosszadalmas szathmári alkudozás vég-eredménye, annak az alkudozásnak, melyet annyi odaadásal, annyi őszinteséggel folytatott Teleki, mint teljhatalmu erdélyi biztos. Az eredmény egy jó csomó ígéret, csupa phrasis, egyéb semmi. Pedig Erdély őszintén kereste a császár pártfogását, hogy meneküljön a török nyomasztó igájából. De mindhiába; a bécsi udvar üres biztatásokkal felett. Sem Telekinek, sem senki másnak⁴⁾ nem volt többé kedve új és új tárgyalásokba bocsátkozni, hanem csakhamar egy, teljesen más irányhoz csatlakoztak. Mondanunk sem kell, hogy ebben az új irányban is egyik legtevékenyebb munkás épen Teleki volt.

II.

Jeleztük már, hogy Bánffy Dénes akkor jött haza, midőn a radnóthi országgyűlés ülésezett. Teleki, mint kövári kapitány és tanácsur, szintén jelen volt. Tudnivaló, hogy a

1) Bethlen I. I. 223. I.

2) U. o. 223—225. II. — Erd. Orsz. Eml. XIV 95, 96. II.

3) Bethlen I. I. 242. s köv. II.

4) Csak Bánffy Dénes maradt mind végig németpárti.

török barátság mindig szolgáltatott alkalmat a gyülekezésre : legtöbbnyire az adó volt az, mely mindig fejtörést okozott. Hiába járaták Paskót egyre a portára, hiába látták el akár-mennyi nyomós utasítással a basák számára, sem az adó, sem a határrendezés kérdése nem haladt előre. Paskó mindig azzal tért vissza, hogy tulajdonképen semmit sem végzett.¹⁾

A radnóthi országgyűlés megnyílása előtt is a portára küldötték Paskót, ugyancsak ellátva nyomós (értsd. pénzbeli) utasítással s meghagyták, hogy a portai német követek Reininger és Leslie támogatását is kérje ki.²⁾ Nó hiszen bizhatott is ezek támogatásában.

Mindjárt a mint a radnóthi országgyűlés megnyílt, a fejedelmi előterjesztések természete okvetlenül megkivánta a tanácsosok megjelenését. Ennek kieszközlésével a rendek bizalma Telekit tisztelte meg s nihelyt a tanácsosok lejöttek, azonnal megindult a szóvihar az adó felett. Hogy Teleki nem kis részt vett ebben, arról az egykorú Czájberth Illés jelentése tanuskodik,³⁾ melyet azonban egészben sem igen fogadhatunk el, mert annak, hogy a vita oly hosszúra nyult el, nem Teleki volt az oka. Nagy nehezen tullestek az adó kérdésén ; jött a második pont, az őrségek fizetésének a kérdése. A fejedelem e célra bizonyos összeg kivetését kérte ; a rendek azonban azt határozták, hogy a fiskális jövedelmekből fizetessenek a praesidiumok. E határozatról épen Teleki által tudatták Apafit, s midőn ez némi boszankodással azt sürgette, hogy csak határozzanak valamit, elrendelték a portákról való regestrum-készítést. Ezután több kiscbb-nagyobb fontosságú ügyet intéztek el.⁴⁾

Mialatt Telekiék itthon üléseztek, azalatt nem valami nagyon haladt előre Erdély dolga a portán. Paskó vitt ugyan ajándékot, de adót nem, e miatt előre szóba sem akartak állani vele ; Leslie és Reininger pedig nem sok jóval biztatták, sőt egyenesen kijelentették, hogy Apafi megbuktatására és Rákóczy trónra való emelésére törekednek.⁵⁾

1) Tör.—mkori Tört. Eml. 1., VI. 194, 195. 234—237. II. — Bethlen I. I. 237, 238. II.

2) Bethlen I. I. 240. I.

3) „Stentoriae vocis“, jellemzi Czájberth. Erd. Orsz. Eml. XIV. 131.

4) Erd. Orsz. Eml. XIV. 131. s. köv. II.

5) Bethlen I. I. 257—261. II. — Tör.—mkori Tört. Eml. 1., VI. 254—260. II.

Ha látjuk azt a tekintélyt, melynek már ekkor örvendett Teleki, feltehetjük, hogy minde szomorú hírekről tudomása volt. Neki is, az országnak is némileg vigasztalására szolgált, hogy Kászoni Márton jezsuita 1666. februárjában Apafi udvarába megérkezett. A császár ismét biztatta az erdélyieket, hogy mennyire rajta lesz kivánságaik teljesítésén s reméli, hogy ezek is megmaradnak a hűségben. Kivánta, hogy a katolikusok jogai tiszteletben tartassanak s nekik az elpusztult kolozsmonostori templom helyett az óvári (kolozsvári) átadassék.¹⁾ Nem kell kommentár annak megértésére, hogy e mögött a jezsuiták visszafogadása lappangott. Mintha a véletlen akarta volna, ugyanekkor jöttek meg Paskó tudósításai a portáról, hogy Leslie és Reininger a nélkül, hogy érdekében valamit tettek volna, szépségesen odább állottak.²⁾

Ily körülmények közt Teleki és a rendek jól tudták, hogy minő választ adjanak. Megköszönték ő felsége jóakarátát, de nem titkolták el panaszukat, hogy a császári követek semmit sem tettek a portán az adót és a határrendezést illetőleg. A katolikusok jogait tiszteletben tartják, de az óvári templom visszaadása nem áll többé hatalmukban.³⁾ Ezen erélyes hang eléggé tanuskodik arról, hogy az erdélyiek kezdettek önérzetre ébredni s nem palástolják el többé méltatlankodásukat.

Teleki azután Kővárra ment vissza s itt töltötte azt a pár hónapot, melynek elteltével fejedelme és nemzete bizalma új és fontos küldetéssel tüntette ki. Legyen szabad pár szóban elmondanunk ennek előzményeit.

A vasvári békét nem ok nélkül titkolták, mert alig hogy köztudomású lón, általános elkeseredést szült mindenfelé. Az udvar sejtván ezt, a főurakat felhivatta, hogy igazolja eljárását, melylyel az egész nemzet tudta és beleegyezése nélkül szolgáltatata ki úgy Magyarországot, mint Erdélyt a török vad kényének. Az elégtelenség nem csökkent, hanem nőttön nőtt. Még jobban növelték a bécsi udvar magatartása, mely az ország teljes megalázására irányult, az idegen hadak ke-

1) Bethlen I. I. 270. s köv. ll.

2) Erd. Orsz. Eml. XIV. 24. l.

3) U. o. 179—181. ll. — Bethlen I. I. 277—285. ll.

gyetlen pusztításai és rablásai. Nemcsak Zrinyi Péter, Fran-
gepán, Nádasdy s több más főur szive keseredett el, hanem
maga Wesselény Nádor is, ki eddig a közvetítő szerepét
játszotta az udvar és a nemzet között, abban a meggyőző-
désben volt, hogy ezen az állapoton, hacsak Magyarország
fenmaradását kockáztatni nem akarják, okvetlenül segíteni
kell. Azért Zrinyi Pétert, midőn ez leányának esküvőjéről
visszatérőben volt, magához hívatta a stubnyai fürdőbe. Ott
voltak még többen a főurak közül s együtt elhatározták,
hogy a még Zrinyi Miklósnak felajánlott francia segílyt
elfogadják s az aranybulla 31. pontja értelmében fegyvert
ragadnak a Habsburgház ellen. Ezután megkésztették a
francia királylyal kötendő szövetség pontjait, melyek indo-
kolják eljárásukat s egyuttal megállapítják a megsegelés
módozatait. Ezek szerint Franciaország mintegy 15,000-nyi
haddal támogatja szövetségeseit s ezekkel egyetértőleg foly-
tatja a háborút Ausztria ellen. A francia király rajta lesz,
hogy Magyarország megsértett jogai helyreálltassanak s az
ország a római szt. birodalom tagja legyen. A magyarok
pedig a francia király fiát választják meg királynak.¹⁾

Wesselényi nem mulasztotta el minderről tudatni Apafit
s egyszerűs mind felszólította, hogy tekintettel az ügy fontos-
ságára minél hamarabb küldjön ki biztosokat. A fejedelem
már eddig is hallott valamit a magyar rendek mozgalmáról,
melyet ő maga is pártolt. A mint tehát a nádor felszólítását
megkapta, azonnal megbizta Telekit és Bethlen Miklóst,
hogy Murányba menjenek.²⁾

Nem is volt senki, ki jobban tudta volna képviselni
Erdélyt, mint Teleki és Bethlen; az előbbi már tapasztalt
diplomata, az utóbbi pedig nagyhirű férfiú, ki beutazván
Európa nevezetesebb államait, sok és gazdag tapasztalattal
tért haza, hogy ezeket hazája javára értékesítse.

Teleki és Bethlen májusban indultak el Erdélyből. Kés-
márkon betértek gr. Thököly Istvánhoz, a kivel Teleki már
régóta barátságos, atyafiságos viszonyban állott. A gróf igazi
magyaros vendégszeretettel fogadta vendégeit, egy hétnél
tovább nem bocsátotta el, mialatt ugyancsak egymást érte

1) Szalay László, Magyarország története Pest, 1866. V. 108, 109. II.

2) Bethlen I. I. 366.

a vendégeskedés, evés-ivás, „mert Thököly István — úgy-
mond Bethlen Miklós — ebből a rosszból Magyarországon
minden urakat, sőt egyéb rendeket is meghaladott.“¹⁾

A követek Késmárkról Murányba mentek, hol szintén
kedvező fogadtatásra találtak. Már ekkorra a nádor felhi-
vására több ur jött ide, mint Csáky Ferencz felvidéki fő-
kapitány, Székely András, Szuhay Mátyás, Kende Gábor,
Ispán Ferencz, Szepesi Pál, Fáy László és többen a nemesek
közül. Az értekezletet a nádor nyitotta meg, panaszkodván,
hogy a törvényes uralkodó, kinek pedig kötelessége volna
az országot megvédelmezni, oly gyalázatos békét kötött, mely
egészen kiszolgáltatja Magyarországot a töröknek. Hogy
tehát magokat fentarthassák, nincs más mód, mint hogy
szövetkezzenek a törökkel törvényes úralkodójuk ellen. E
célból, de a legnagyobb titokban, az erdélyi fejedelem közben-
járásához fordulnak.²⁾ Az egybegyültek mindnyájan esküvel
kötelezték magokat a szövetségre és titoktartásra.

Az értekezlet ezután eloszlott. Telekiék haza siettek s
jelentést tettek, mire a fejedelem épen az elégületlenek
érdekében Baló Lászlót Konstantinápolyba küldötte.³⁾

Nem tévedünk, ha az 1666-i évet mondjuk Erdély ön-
tudatra ébredése évének. Mutatja ezt nemcsak a murányi
értekezlet, melyen Apafi mint protector kezd szerepelni, ha-
nem több intézkedés is. Így még a Telekiék elmenetele előtt
februárban tartott országgyűlésből kitűnt, hogy a rendek
reformálni akarják Erdélyt. A rettentő nagy adó miatt mó-
dosították az adózás nemét, közigazgatásilag, törvénykezé-
sileg rendezték a hódoltságot s az immár elesett Várad
helyébe Kolozsvárt szervezték úgy, hogy a kolozsvári kapi-
tány hasonló hatáskörrel ruháztatott fel, minővel hajdan a
váradi birt.⁴⁾ Ezen országgyűlés Fogarasban tartatott. A
szeptemberi gyulafehérvári részleges országgyűlés pedig Ko-
lozsvárnak, Erdély végvárának viszonyait külön edictumok-
kal szabályozta.⁵⁾

1) Önéletírása I. 345. l. Az egész utazást I. a 344—346. ll.

2) Bethlen I. I. 366—369. ll.

3) De eredménytelenül járt, mert a nagyvezér Krétában harczott.
U. o. 370. ll.

4) Erd. Orsz. Eml. XIV. 181—194.

5) U. o. XIV. 200—204. ll.

Ezen utolsó országgyűlés alatt halt el Kolozsvár érde-
mes kapitánya Ébeni István, kinek birtokait és hivatalát
Bánffy Dénes a büszke főúr nyerte el. Ennek dölyfe már-
már elviselhetlen lett, a mi különösen sértette Béli Pált,
a mezei hadak generálisát, mert a vezérlete alatti hadak a
végekbe rendeltetvén, neki jó formán csak a czim maradt
meg. A két főúr halálos gyűlölsége itt vette kezdetét. Egyéb-
iránt Bánffy határtalan dölyfe már ezen az országgyűlésen
is nyilvánult a Paskóval szemben tanusított magaviseletében,
a mi Telekit s a többi urakat kinosan lepte meg.¹⁾ Ugyan-
ekkor ítéltek a hunyadmegyei főispánság felett is, mely jo-
gosan Zolyomi Miklóst illette volna meg, de a mely fölött
Kapi György és Kun István versengeltek. A rendek Kapi-
nak ítelték oda, minek utóbb káros következményei lettek.²⁾

Míg Bánffy egyre hatalmaskodott, Teleki csendesen
ült Kővárt, mintha tudta volna, hogy Bánffy szarvának le-
törése ennek bukását vonja maga után s akkor jó fel az ő
napja. De mindamellett Apafinál nem csökkent a befolyása,
hanem lassan, de fokozatosan mindig nőtt. A főnrak sem
mulasztják el a fontosabb ügyekben hozzá fordulni, hogy a
fejedelemtől közbenjáró legyen, sőt a magán és közügyek-
ben is felkeresik.³⁾ A következő évek azután még jobban
kedveztek a Telcki emelkedésének. Nem lévén feladatunk
az országgyűléseket tárgyalni, csupán annyit emlitünk meg,
hogy az 1667. január 5-én megnyílt országgyűlés, mely leg-
inkább ismét az adóval foglalkozott, annyiban nevezetes,
mert a Bánffy gőgje s az általa kifejtett fejedelmi pompa,⁴⁾
valamint a végekben tett önkényes intézkedései, melyek jó-

1) Bethlen I. I. 298—305. ll.

2) Részletesen Bethlen I. I. 285—290., 306, 307. ll.

3) Rhédey Ferencz gr. köszöni Telekinek, hogy a fejedelem előtt
pártját fogta rokonának Csernel Pálnak s kieszközölte, hogy Erdélybe
jöhessen. Ha esetleg Csernel a marosvásárhelyi gyűlésig be nem érkezik,
mentse ki Apafi előtt. 1667. jan. 26. Erd. Orsz. Eml. XIV. 207. l. —
Kapi György Telekit annak kieszközlésére kéri a fejedelemnél, hogy a
hunyadi és zarándi nemesség harczkészen álljon, Szászváros, Szerdahely,
Szászsebes jó csapatot állítsanak ki, Dévából had és hadi szerküldessék.
1666. nov. 24. Tör.—mkori Tört. Eml. I, VI. 325—327. ll.

4) Bethlen I. I. 309. l.

vághagyását is sürgette, bár haszontalanul,¹⁾ kezdték felnyitani a rendek szemeit.

Itt Maros-Vásárhelyt akart szolgálatot tenni Teleki Daczó Jánosnak, bár nem sikerült. Petki István — mint tudjuk — csikszéki főkapitány volt még II. Rákóczy György s azután Kemény János idejében s míg Apafi hűségére tért, helyébe Daczó János neveztetett ki. Ennek távollétében a megtérő Petki ismét visszanyerte előbbi állását, Daczót pedig a saját aláírásával biztosította a fejedelem, hogy ő lesz Petki utóda. Petki halála után Daczó a fejedelemtől kapott biztosító levelet Telekinek adta át, hogy Apafit ígéretére emlékeztesse. Teleki szívesen vállalkozott a közbenjárásra, de a fejedelemnének sikerült oda vinni a dolgot, hogy az említett főkapitányságot Szentpáli János nyerte el, ki Apafiné testvérét bírta nőül.²⁾

E gyűlés nyolczados terminusának még egy másik következménye is volt, mely azután nagyon sok pénzébe került Erdélynek. Bethlen István női ágon való örökösei Zolyomi Miklós és Barkóczy Sándorné kiegyeztek Vajdahunyadot illetőleg, melyet most gr. Thököly István szerzett meg. Zolyomi azonban megbánta a szerződést s a dologból per lett, melyet Zolyomi ellensége Kapi György miatt elveszített s midőn azután a fejedelmi törvényszék is az ő hátrányára döntött, Váradra ment a törökhöz.³⁾

Ezalatt Apafi az elégtelen magyar rendek kérésére egyre járatta követeit a nagyvezérhez. Még januárban Baló Lászlót küldötte el Kandiába, de a szerdár, bár jóakarataról biztosítá, tanácsolta, hogy még várnia kell az alkalmas pillanat eljövetelére.⁴⁾ Ezalatt meghalt Wesselényi nádor s ezzel az elégtelenek ügye is más fordulatot vett; előtérbe nyomult az önzés, mely bizony keservesen megboszulta magát.

Talán a Teleki tanácsára történt, hogy Apafi Horváth

1) Erd. Orsz. Eml. XIV. 233—235. ll.

2) Bethlen I. I. 312, 313. ll

3) U. o. 313—316. ll. — V. ö. Tör.—mkori Tört. Eml. I., VI. 334—339. ll.

4) Bethlen I. I. 371—374. ll. — Cserei Mihály Historiája (Kazinczy Gábor, Nemzeti Könyvtár. Pest, 1852.) 33, 34. ll

Ferenczet Bécsbe küldötte s bár ezáltal sikerült úgy, a hogy elhárítani azon gyanút, hogy az elégületleneket pártolja, Rottal gr. mindamellettt óvatosságra intette.

Erre valóban nagy szükség is volt, de már későn. Panajot tolmács ugyanazon a hajón küldötte el az összeesküvésről szóló tudósítást, melyen Baló Kandiát oda hagyta. A bécsi udvar tehát már tudott az összeesküvésről, csak a részesekeket nem ismerte. A mint ennek neszét vették az elégületlenek, egyre sürgették a fejedelmet, siessen megnyerni a porta beleegyezését, hogy hadat indíthasson, különben végük van.¹⁾ Erre Apafi Inczédi Pétert azonnal a portára küldötte, de a válasz ismét az előbbi volt: a török nem szegheti meg a császárral kötött békét.²⁾

Nem kis kellemetlenséget okozott azalatt mind Apafinak, mind pedig az országnak a Zolyomi dolga, ki előbb Váradra, majd Temesvárra ment s hiába fizetett az ország a basáknak,³⁾ hiába mentegette eljárása törvényességét,⁴⁾ nem sokat ért. A májusban tartott gyulafehérvári országgyűlés Nemes Jánost és Dávid Jánost küldötte a portára, hogy semmi áldozatot nem kimélve, Zolyomi törekvéseit ellensúlyozzák.⁵⁾ Ez sem ért sokat.⁶⁾ A portán kimondották, hogy az időközben ide menekült Zolyomi birtokai visszaadassanak.⁷⁾ Nemcsak ezen szigorú parancsot hozta meg a csasz, hanem Zolyomi ellenségeinek kiadását és hitlevél kiállítását sürgette, mely az ő személye sértetlenségét biztosítja.⁸⁾ A rendek arra hivatkoztak, hogy Zolyomi sokkal hitványabb, semhogy e pártfogást megérdemelné.⁹⁾ Az erre

1) Bethlen I. I. 374. s köv. II.

2) U. o. I. 387—390. II.

3) U. o. 316—319. II. — Tör.—mkori Tört Eml. 1., VI. 339, 340. II.

4) Zolyominak Gyaluhoz nem volt joga, mert ez kincstári birtok, a főkapitányság pedig nem családi örökség. Apafi Cserményinek ápr. 17. Tör.—mkori Tört. Eml. 1., VI. 334—339. II.

5) Bethlen I. I. 320. I.

6) Nemes és Dávid követek jelentései Apafinak. Tör.—mkori Tört. Eml. 1., VI. 360—367 II.

7) Dávid Jelentése Apafinak jan 23. U. o. 367. 369. II. — Bethlen I. I. 324—326. II.

8) Bethlen I. I. 327—330. II.

9) U. o. 331. 332. II. — Apafi a kajmekámnak jul. 18. — Tör.—mkori Tört Eml. 1., VI. 374—376. II.

jött válasz már pusztulással fenyegette Erdélyt, ha nem engedelmeskedik. Csak most nyílt fel a rendek szeme. Alsó Jánost azért utasítással küldötték Nemes János portai követéhez, hogy húzza-halassza a dolgot a míg csak lehet, de ha a szükség úgy kívánja, engedjen. De a feltételek, melyeket Zolyomi irt, világosan mutatták, hogy a porta szándéka komoly,¹⁾ azért Apafi is munkához látott. Hunyadot elvette Thökölytől s Zolyomi szolgájának adta,²⁾ s azon reményben, hogy könnyű lesz visszaszerezni Bánffytól Gyalut, megnyugtatta a kajmekámot, hogy immár Zolyomi birtokai vissza vannak adva.³⁾ De Bánffy nem volt hajlandó Gyalut átengedni még Szamosujváráért sem, úgy hogy ennek végleges eldöntése az 1668. januárban összehívott beszterczei országgyűlésre maradt.⁴⁾

Ezen országgyűlés 1668. jan. 10-én nyílt meg s egészen febr. 3-ig tartott. Ugy látszik, hogy apáink itt sem feledkeztek meg a kancsók hajtogatásáról s egy-egy jó vendégséggel cserélték fel néha a komoly tanácskozást.⁵⁾ Hanem ezért mind Teleki, kinék akkori magaviseletét sötét színekkel festi az elfogult Czájberth,⁶⁾ mind pedig a többi tanácsosok és rendek folytatták az előbbi országgyűlések azon célzatát, hogy Erdélyt minél intensívebben megszilárdítsák czélszerű és hasznos törvények által. Igaz, hogy e munka közben fellobogott olykor a szenvedélyek lángja,⁷⁾ a mi különben nem szokott elmaradni ott, hol a közügyekről foly a tanácskozás.

Két fontos tárgya volt ezen országgyűlésnek : a judai-

1) Bethlen I. I. 335. s köv. ll.

2) U. o. 344. l. — Apafi a kajmekámuak 8. — Tör.—mkori Tört. Eml. I., VI. 393. l.

3) Bethlen I. I. 345. l. — Apafi a kajmekámuak okt. 20. Tör.—mkori Tört. Eml. I., VI. 391, 392. ll.

4) Bethlen I. I. 347. s. köv. ll.

5) Erd. Orsz. Eml. XIV. 302. l.

6) „Vir versipellis et geni ingeniique summe inquieti”, e szavakkal jellemzi Teleki simaságát és indulatos természetét. U. o. 308. l.

7) Teloki szóváltásba keveredett Bethlen Gergelylyel, kikapta kezéből a conditiokat és megpirongatta. Így mondja el Bethlen M. Önéletírása I. 368. l. — Ugyancsak Teleki jan. 23-án a regalisták miatt Kapi György elnökkel vitatkozott hevesen, Erd. Orsz. Eml. XIV. 305. l.

zálók és Gyalu; a fejedelmi propositiok az előbbieket szigorú megbüntetését kívánták. A rendek hosszas tanácskozás után abban állapodtak meg, hogy minden úgy marad, a mint van.

Több gondot okozott Gyalu; Apafi Szamosujvárral akarta kárpótolni Bánffy, de sem ez, sem a rendek nem fogadták el. Ekkor úgy akart segíteni a dolgon, hogy tanácsolta a rendeknek, adjanak 10,000 aranyat kárpótlásul Bánffynak. A rendek azonban nem fogadták el s az egész ügy lebonyolítását a fejedelemre bízták, ki haragjában az eltulajdonított fiskális javak visszavételével fenyegetőzött.¹⁾

Ezen országgyűlésen, mely a kereskedést, törvénykezést és közbiztonságot illetőleg több hasznos és üdvös törvényt hozott,²⁾ tevékenyen munkálkodott Teleki is, ki hova tovább több és több befolyást nyert. A rendek és a fejedelem bizalma benne összpontosul úgy, hogy lassankint ő lesz a közvetítő közöttük. Tőle küldik be a rendek Apafinak Rhédey Ferenczné panaszát,³⁾ majd a Kolozsvárt letelepedett lengyel száműzöttek kérését is,⁴⁾ mely utóbbira válaszában a fejedelem éppen Teleki által tudatta a rendekkel.⁵⁾ E sokoldalú megbízásból kitűnik, hogy az egyszerű kővári kapitány tehetségét kezdték felismerni és méltányolni. Ebben bizott Teleki is, midőn jan. 31-én Czajberth Illés által az országtól fabeli segítséget kért, hogy tavasszal felépíthesse szentpéteri kuriáját.⁶⁾ A rendek minden habozás nélkül megadták. Ugyanekkor terjesztette a rendek elé Nemes János portai követsége eredményét, mely szerint az adó pontos beszolgáltatása és a Zolyomi birtokai visszaadása miatt nem kell többé tartani Zólyomitól.⁷⁾

Az országgyűlés eloszlása után Teleki Kővárra sietett haza. Tevékeny szelleme mindig talált dolgot; ha nem kellett országgyűlésbe mennie, otthon maradt és Kővár ügyeit ren-

1) Bethlen I. I. 350—357. II.

2) A törvényezikkelyeket I. Erd. Orsz. Eml. XIV. 318. s köv. II.

3) Czajberth jelentése jan. 16. U. o. 300, 301. II.

4) Jan. 18-án, 25-én az unitariusok kérését terjeszti elébe. U. o. 302, 306, 307 II.

5) Czajberth jelentése U. o. 308. I.

6) U. o. 314. I.

7) U. o. 313. I. — Bethlen I. I. 358—362. II.

dezte, mint kövári kapitány. Tekintélye, befolyása egyre emelkedőben volt. A főurak szívesen hitták meg magokhoz vendégségbe egy-egy családi ünnep alkalmából.¹⁾

De Teleki befolyását és közbenjárását nemcsak a rendek vették igénybe, hanem mások is. Így pl. a beszercei országgyűlés bizonyos adót vetett ki a görög kereskedőkre,²⁾ a kik azonban nem akarták megfizetni. Minthogy pedig a jul. 15-én megnyílt radnóthi egyetemes országgyűlés részben az adó tárgyalását tűzte ki feladatául, a görögök Teleki Mihály, Bánffy Dénes és Belényesi fiskális jószágigazgató pártfogásához folyamodtak, kik azután oly erélyesen léptek fel, hogy határozatba ment, miszerint a görögökre kivetett adóban más kereskedők is tartoznak osztozni.³⁾

Ugyanezen országgyűlés több kisebb-nagyobb fontosságú ügydarabot intézvén el, az articulusok egybegyűjtésére bizottságot küldött ki, melynek tagjai voltak Teleki Mihályon kívül a két aljegyző, továbbá Rhédey Ferencz, Horváth Kozma, Mikes Kelemen, Literáti Gábor és János és Serafin Bálint.⁴⁾ Ugyanezen országgyűlésen három olyan esemény történt, melyek közül kettő a főurak és a rendek megvesztegethetőségéről, egy pedig a fejedelem erélytelenségéről tanuskodott. Mennyi része volt Telekinek a két elsőben, nem tudhatjuk, de gyaníthatjuk, hogy a ki már egyszer pénzt fogadott el a görög kereskedőktől, talán most is szemet hunyt, midőn Pongrácz és a Petki lányok vagyonukat kérték.

Pongrácz ugyanis Petki Istvánné testvérét vette nőül s mikor meghallotta sógorasszonya halálát, Magyarországra sietett, hogy a feleségét megillető részt megkapja. De Petki János, a magtalanul elhalt Petkiné fogadott fia, megvesztegette a rendeket s Pongrácznak üres kézzel kellett távoznia.⁵⁾ A másik eset is hasonló. A Székely Mózással hűtlenségbe keveredett Szávai nevű főur birtokait Szalánczy Györgynek adomá-

1) Juniusban ott volt a Bethlen Miklós menyegzőjén, melyen Bánffy Zsigmond, Rhédey s több főur jelent meg, Bethlen M. Önéletírása I. 380. l.

2) XL. Art. Erd. Orsz. Eml. XIV. 333. l.

3) Csajberth jelentése. U. o. 341. l. — Határozat II. art. U. 346, 347. ll.

4) Csajberth jelentése. U. o. 342. l.

5) Bethlen I. I. 399, 400. ll.

nyozta II. Rákóczy György oly feltétel alatt, hogy a család férfiágának kihalása esetén a női ág is örökölhessen. De alig hunyta szemeit le Szalánczy György unokája János, többen mint Gyerófi megrohanták birtokait s három nagynénje csak üres biztatásokat kapott.¹⁾

De hagyjuk e kissé szomorú eseményeket. Positív adatokkal úgy sem tudjuk bebizonyítani, hogy Teleki akár Petki Jánostól, kár Gyerófitól fogadott el pénzt hallgatásáért.

Mig e két esetben nem tudjuk megállapítani Teleki szereplését, a harmadikban az ő közbenjárásával találkozunk. Ezen eset a szerencsétlen Paskó esete volt, kit Apafi puztán gyanúra elfogadott, Maga Teleki is meg volt győződve ártatlanságáról, de hiába vette elő a fejedelem előtt minden ékesszólását, ez — mivel a hamis besugások miatt trónját féltette Paskótól — hajthatatlan maradt s a boldogtalan vasban vitetett Kővárra.²⁾

Erdély helyzete mindamellett megnyugtató volt s Apafi a magyar urakról sem feledkezett meg. De ezek is számítottak az ő közbenjárására s még ezen évben Bánffy sógorát Kende Gábort küldötték be, hogy a fejedelem tovább is iparkodjék előmozdítani érdekeiket, a mennyire csak lehet. Apafi kijelentette, hogy mivel a porta ellenzése miatt fegyveresen fel nem léphet, a mit békés úton megtehet, gondja lesz arra.³⁾

Alig ült össze 1669. jan. 25-én a gyulafehérvári országgyűlés, midőn a budai basa követe jelentette a rendeknek, hogy Sebesvárt, melyet pár évvel ezelőtt javított ki Bánffy, rontsák le, mert különben a budai, egri, temesvári basák azonnal Erdélybe csapnak.⁴⁾ Ezen hír mindenkit meglepett. Igaz, hogy még mult év május 4-én értesültek, hogy a porta neheztel Sebesvár kijavításáért,⁵⁾ de azt hitték, hogy egyszerű mentegetőzés elég lesz;⁶⁾ de bizony ez nem volt elég a váradi őrség folytonos, bár alaptalan panasza miatt.

1) Bethlen I. I. 400—405. II.

2) U. o. 408—411. II.

3) U. o. 391—396. II.

4) U. o. 412, 416—420. II.

5) Székely Mózes Apafinak, Tör. m.-kori Tört. Em. I., VI. 413—415. II.

6) A tanácsurak votumai. U. o. 418. s köv. II.

Most azért úgy segítettek a dolgon, hogy a basa követőt megnyugtatták Sebesvár lerontását illetőleg s a fejedlem ebben az értelemben ki is adta a parancsot az említett vár lerontására.¹⁾

A gyulafehérvári országgyűlés még intensivebb intézkedéseket tett az ország belerejének fokozására, emelésére. Beható tárgyalás alá vette az egyes nemzetek követeléseit, mely alkalommal felesküdt táblai ülnököknek Teleki Mihály Bethlen Gergely és Mikes Kelemen választottak meg. Tárgyalás alá vették a *compilata constitutiokat*, mialatt egyes pontok ellen kifogásokat tettek a szászok, kiknek érdekében többször szólaltak fel Teleki és Mikes Kelemen, a min megütközik az egykoru Czajberth. Természetes, hogy néha-néha egy-egy összekocczanás is zavarta meg a tárgyalások békés menetét, mint pl. febr. 18-án, a mikor e revideált és még febr. 12-én a fejedelemhez felterjesztett *constitutiok* leérkezvén, Teleki és Bethlen Miklós ugyancsak jól összereltek. A *compilata* tárgyalását febr. 27-én végezték el a rendek, midőn Teleki sürgetéseire a szászokat mélyen sértő „*peculium*“ szót törölték.²⁾ Ezután szabályozták a közgazdaságot, egyes megyék és szócék viszonyait, a kereskedést, adót, stb.³⁾ A rendek magatartása azt sejteti, hogy talán a küszöbön álló új eseményekre gondoltak akkor, midőn oly mélyen belenyultak Erdély közigazgatási és törvénykezési viszonyaiba. Mennyire emelték czáltal Erdély erejét, szükségtelen mondanunk.

A szegény Paskó ügye is előkerült, de felesége oly súlyos vádakát emeltetett ellene, hogy bár ezek valóságában alaposan lehetett kételkedni, tovább is fogságban hagyták a boldogtalant.⁴⁾ Teleki pedig ezen országgyűlés alatt is folytonos összeköttetésben állott az elégületlenekkel s ő volt, ki érdekeiket a fejedelem előtt képviselte.⁵⁾

Ezalatt annyira elterjedt a forrongás Magyarországon,

1) Tör.—mkori Tört. Eml. 1., VI. 443, 444. ll

2) Erd. Orsz. Eml. XIV. 367, 376, 386. ll.

3) U. o. 389—404. ll.

4) U. o. 381. ll. — Bethlen I. I. 421, 416. ll.

5) Kende Gábor Telekiének febr. 2. Erd. Orsz. Eml. XIV. 413,

hogy az udvar jónak látta a kedélyek megnyugtatójáról gondoskodnia. Még márcziusban megkapta Apafi is az értesítést, hogy miután ő felsége az ország sérelmeinek orvoslására ápr. 14-re gyűlést hívott egybe, melybe teljhatalmu biztosokul gr. Rottalt, Zrinyi Pétert és gersei Petkó Zsigmondot küldi ki, küldjön a fejedelem is hasonlóképen teljhatalmu biztosokat az alkudozások végleges befejezésére.¹⁾ E gyűlés tehát — mint mondani szokás — egy csapással két legyet akart ütni: nemcsak a nyugtalan kedélyek lecsillapításáról kívánt gondoskodni, hanem egyszersmind az erdélyi tárgyalásokat is be akarta fejezni, csakhogy mindkettőhöz több őszinteség több jóakarattal kellett volna.

Apafi azonnal intézkedett: Fogarasba hitta a tanácsurakat és a rendek közül a bizalmasakat is. Két tény előtt állottak: lépéseket kellett tenni a magyarországi elégületlenek s a befejezetlen erdélyi tárgyalások ügyében. Megválasztották a követeket Kapi György hunyadi és zarándi főispán és Teleki Mihály kővári kapitány s mármaroszi főispán, Nemes János sepsi, kézdi és orbai főkapitány és Virginás István személyében s még ápr. 15-én kiállították részökre a megbízó levelet.²⁾ A fejedelem ugyanekkor a budai basát is felszólította, hogy miután a császár a magyarországi elégületlenség lecsendesítésére követséget küld, ő maga is küldje el egy becsületes agáját.³⁾ Világos, hogy a Telekiéknek adott megbízás kétoldalu volt, mivel úgy a magyar-, mint erdélyországi ügyekre vonatkozott.

A magyarországi ügyeket illetőleg olyan utasítást nyertek a követek, hogy minél jobban nézzenek utána, mint állanak a rendek ügyei s tudják meg, a németnél vagy a töröknél kívánnak-e közbenjárást. Ha a németnél kívánják, akkor még az eperjesi gyűlésen megtehetik a kellő lépéseket; ha pedig a töröknél, úgy iparkodjanak oda hatni, hogy az elégületlenek hagyjanak fel minden forrongással, látván a múlt évek eredménytelenségét annál is inkább, mert a fejedelemnek nincs szándékában tovább erőltetni a dolgot. Egy-

1) Bethlen I. I. 414—416. II.

2) Erd. Orsz. Eml. XIV. 415, 416. II.

3) Apafi a budai basának ápr. 15. Tör.—mkori Tört. Eml. I., VI. 444, 445. II.

ttal mondják meg, hogy tekintettel a kedvező alkalomra, most legjobban orvosoltathatják sérelmeiket a császári biztosokkal.¹⁾

Ezen utasítás mutatta, hogy Apafi a portán tett sikertelen lépések miatt tanácsosabbnak tartotta elfogadni a bécsi udvartól a nyújtott alkalmat, mely a sérelmek orvoslására kedvezőnek látszott.

A mi az erdélyi ügyeket illeti, azokról 23 pontból álló utasítást adtak Telekiéknek, különösen kiemelvén az országot és a magánosokat érdeklő sérelmeket, továbbá a vallás-, köz- és magánjogi kívánalmakat. E 23 pont a következő: 1. Azok birtokai, kik ő felsége félrevezetése által nyerték, elvétessenek és törvényes uraiknak visszaadassanak. 2. A végbeli császári tisztek ítélete, melylyel az erdélyiek róvására mondanak ítéletet, szünjön meg. 3. Az ő felsége hatalma alá tartozó nemesek ne erőszakoskodjanak az erdélyiekben. 4. Az erdélyi nemesek nemessége Magyarországon is ismertessék el. 5. A határszéleken lakó főurak ne sanyargassák az erdélyieket; 6. ne csalogassák át az erdélyi jobbágyokat. 7. Az elszökött jobbágyok érdemök szerint bünhődjenek. 8. A közlekedés és a kereskedés a határszálezen semmi akadályra ne találjon. 9. A harminczadosok ne zsarolják a szegény kereskedőket. 10. Kökényesdi György, ki annyi kárt okozott, vegye el méltó büntetését. 11. Az ő felsége végváraiban levő német őrségek mintegy 20,000 barmot hajtottak el, mi miatt a török azt hitte, hogy ez az erdélyiek beleegyezésével történt. Ezért a fejedelem is kénytelen volt a károlyi őrség barmait elhajtatni. Jövőben hasonló elő ne forduljon. 12. A Károlyra szállított székelyhidi hadi szereket haza lehessen hozni. 13. A kik ő felsége alattvalói közül az erdélyiek kezessége mellett szabadultak meg, de kezeseiket — mivel semmit sem fizettek — nagy kárnak tették ki, most ezek hatalmába kiszolgáltassanak. 14. Legyen közbenjáró ő felsége az évi adó leszállításában. 15. A hely. és ev. hitvallásuak jogai tiszteletben tartassanak mind az egyháziak, mind a világiak részéről. 16. Apafi István és Gyerőfi György, kiket II. Rákóczy György kezesekül hagyott Lengyelország-

1) Erd. Orsz. Eml. XIV 416. -418. ll.

ban, honnan tömérdek költésök árán is alig tudtak meg-
szabadulni, Rákóczy birtokaiból kárpótoltassanak. 17. Rá-
kóczy Ferencznek tilos legyen a fejedelmi czim használata.
18. Erdély és Nagybánya ezután is minden nehézség nélkül
adhassák ki egymásnak alattvalóikat. 19. Ő felsége gon-
doskodjék, hogy Teleki és mások a szenvedett sérelmekért
kárpótlást kapjanak. 20. Azok, kik a külföldre utazó erdélyi
ifjakat kirabolták, vegyék el méltó büntetésöket. 21. A már-
marosiaknak okozott károk megtéríttessenek. 22. Erdélyben
több falu van, melyeket a török, az erdélyi és magyarországi
főurak közösen birnak, s ha ez utóbbiak a saját jobbágyaikra
is haragusznak meg, az egész falut büntetik. Jövőben a
magyar urak jobbágyainak a megbüntetésére csak a feje-
delem tudtával mehessenek a német őrségek. 23. Az ő fel-
sége birtokaival szomszédos erdélyi birtokok jövőben mentek
legyenek a hecsapásoktól és pusztításoktól.¹⁾

E pontokkal mentek fel Telekiék az eperjesi gyűlésre,
melyen már jelen voltak a felvidéki 13 megye panaszos
követei is. Mindnyájan azon szándékkal gyűltek egybe, hogy
felhasználva a császár jóakarátát, rajta legyenek sérelmeik
gyógyításán. De mindjárt a tárgyalás elején kitűnt, hogy
Rottal gr. szokása szerint csak huzza-halaszszza a dolgot.
De hiszen nem is csoda, mert a gróf azt az utasítást nyerte
ő felségétől, hogy mindenben a legnagyobb óvatossággal
járjon el s vigyázzon, nehogy a részletekbe bocsátkozzék.
Ezen utasítás nagyon is hangsúlyozta ő felsége érdekeinek
szem előtt tartását (1., 2., 3. és 8. pontok), mindenjótígért
— mint eddig is — a kapcsolt részeket illetőleg (8.); de
gr. Rottal követendő eljárását legjobban jellemezte a 9. pont,
melyben a gróf határozott parancsot vesz, hogy a magyar
rendeknek minden jót ígérjen, de positiv engedményektől
óvakodjék.¹⁾ Csoda-c, ha ilyen utasítás mellett meddő maradt
az eperjesi értekezlet? Az udvar színes politikája itt sem
tagadhatta meg magát, pedig ha a jogos kívánalmaknak
enged, bizonyára nagyobb bajoknak vette volna elejét.

Hiába fáradoztak Telekiék utasításuk 15. pontja értel-
mében, a hat hétig tartó alkudozás mégsem vezetett semmi

1) Bethlen I. I 422—438. II.

eredményre. A szegény magyar rendek a mennyi reménységgel jöttek ide, épen annyi keserü csalódással távoztak. De bizony Telekiék sem kaptak többet; a hosszú, 30 pontból álló válaszbán nem volt egy betűnyi eredmény se, de annál több szép szó, annál több ígélet. Érdekesek a válasz pontjai, mint sikulnak ki a biztosok az erdélyiek követelései elől. 1. Az Erdélytől vagy Magyarországtól eltulajdonított birtokokat kölcsönösen vissza kell adni. 2. A császár és a fejedelem tisztjei egymás alattvalóit ne háborgassák. 3. A nemeseket tilos bebörtönözni. 4. A magyar királyok által tett erdélyi nemesek elismertetnek, azok felett, kiket a fejedelmek tettek, országgyűlés fog határozni. 5. A szökevény alattvalókat nem kell befogadni, hanem ki kell szolgáltatni. 6. Az erdélyhez tartozó Várad és Jenő vidékéről ne kívánjanak tizedet a magyar urak. 7. A magyar urak lakhatnak erdélyi területen, csak adják ki a szökevény jobbágyokat. 8. Kölcsönösen ki kell adni a szökevény szolgálkat és gonosztevőket, 9. kiket szigoruan meg kell büntetni. 10. A bűnös harminczadosokat meg kell fenyíteni; a nemesek harminczadfizetéséről országgyűlés fog határozni. 11. Kik erőszakosan hajtottak el barmokat, kártérítéssel tartoznak. 12. Az erdélyiek visszakapják a székelyhidi hadi szereket, csak ezek Erdélyben maradjanak. 13. Ha a kezeseiket megkárosítókra rúbizonyul a vétkök, akkor kiszolgáltatnak. 14. Ő felsége támogatja Erdély kérését. 15. Magára vállalja a Rákóczy családdal való ügy elintézését. 16. Nagybánya az 5. ponthoz alkalmazkodik. 17. A magyar urak parancsolatot kapnak az erdélyi jobbágyok kimelésére. 18. A megyék szigoru parancsot kapnak, hogy a mármarosiak csak a beviteli helyeken fizessenek vámot. 19. Miután Rhédey Ferenczné a sóbányák harminczadánk be nem hajtása miatt pert indított, ennek eredményét be kell várni, de az erdélyiek ügyének gondját viselik. 20. Bethlen Farķasné követelése Lesenyei Nagy Ferenczre bizatott s Wesselényi Nádor özvegye a kielégítést illetőleg felszólítást kap. 21. A biztosok látván Béli Pál és Bethlen János követeléseinek jogosultságát, megszorgalmazzák ő felségénél, hogy Kövér Györgyöt elégtételadásra szólítsa fel. 22. Tophaeus kárpótlást kap. 23. Gr. Csáky László, Haller György, Mikes Kelemen, Kapi György és Barakonyi

Ferencz a törvényes útra utasíttatnak követelésekkel. 24. A Thurzó katonáitól elhajtott barmokért kárpótlás adatik. 25. Melegen ajánlják majd a biztosok a Teleki ügyét s egyszersmind intézkednek, hogy Farkas Fábian és Besse-nyei Miklós további sérelmeket ne okozzanak. 26. A nagyváradi püspök Erdélyben levő birtokait illetőleg jogával éljen, csak ezek igénybevételétől óvakodjék. 27. Barakonyi Ferencz várja be ő felsége határozatát, a debreczeniek háborgatásától pedig mind ő, mind Szuhayék óvakodjanak. 28. Gondot fordítanak arra, hogy az Erdélyhez tartozó falvak ő felsége hadainak beszállásolásával ne terheltessenek. 29. Kik ő felsége és az erdélyi fejedelem útlevelével mennek, semmi bán- tódást ne szenvedjenek. 30. A rákosi vám eltöröltetik. A vallási ügyeket mellőzik a biztosok, minthogy ezek tárgya- lására nincs felhatalmazásuk.¹⁾

Ezen utóbbi pont a lehető legfurcsább. Hát akkor mi- ért adtak teljhatalmat, miért küldötték ki Eperjesre? Azért, hogy port hintsenek a világ szemébe; színleljék, mintha tárgyalnának s tulajdonképen semmit se csináljanak. Hanem azért mégis volt valami eredménye az eperjesi hosszas ta- nácskozásnak: mind Apafi, mind a magyar rendek kezdet- tek tisztába jöni a teendők felől.

Az elégületlenek azonnal szorgalmazták Lajos francia királyt a segítségadásra, de ez kijelentette, hogy a békét nem szegheti meg s azért nyugodalmat javasolt.²⁾ De azok egyuttal az erdélyi fejedelmet is megkeresték. Még Eperje- sen kérték Telekiéket, nyerjék meg Apafinál, küldjön érde- kökben követeket a portára, különben végök van.³⁾ Telekiék a mint haza jöttek, azonnal előadták a fejedelemnek, kit nem nagy fáradságba került megnyerni, Avagy tehet-e más- kép? Hiszen — a mint a Telekiéknek adott utasításból lát- tuk — hajlandó lett volna elhagyni az elégületlenek ügyét, ha Rottalék a legjogosabb panaszokat meghallgatva, orvos- lás után látnak, sőt a rendeknek is nyugodalmat tanácsolt. De mi történt? Rottal gr. egyszerűen kitért a legfontosabb

1) Bethlen I. I. 444—452. II.

2) Szalay László V. 122. I.

3) Bethlen I. I. 452. I.

kérdések tárgyalása elől. A következetesség hozta magával, hogy Apafi a kijátszott elégületlenek ügyét karolja fel.

Ebben a leghathatósabb tevékenységet éppen Teleki fejtette ki, a ki folytonos összeköttetésben állott az elégületlenekkel s tőlük a legfontosabb híreket vette.¹⁾ Az ő befolyásával a bécsi udvar magatartása miatt lassankint határozott állást kezdett elfoglalni Erdély. Így történt, hogy Rozsnyai Dávid oly meghagyással küldetett októberben a portára, hogy mivel az eseményeket feltartóztatni nem lehet, engedje meg a szultán, hogy a fejedelem magához vevén 4—5000-nyi török hadat s a két oláh vajdát, a szerencsétlen magyar nemzet érdekében fegyvert foghasson, mert erre most van legalkalmasabb idő. Ha pedig — mit nagyon sajnálna — nem engedi meg, akkor legalább a menekülteket fogadhassa be.²⁾

Erdély tehát nem ok nélkül fejlesztette erejét a megelőző országgyűléseken, a midőn szilárd alapokra iparkodott fektetni mindent, a mi a saját fenmaradásának oszlopa, támasza lehetett. E reformok jótékony hatása lehetővé tette, hogy a politikában is felléphessen és pedig nem jelentéktelen szerepkörrel. Míg 1663-ban a török akart szabadságharczost csinálni Apafiból, mi azonban nem sikerült, most a fejedelem maga keresi az eszközöket, hogy a harcmezőre léphessen a zaklatott, a vérig sértett Magyarország védelmére, a nemzet függetlenségének, megsértett jogainak visszaszerzésére. Mily szép, mily magasztos volt ezen eszme! Mint fejlett, minő eredményekben nyilvánult, a következőkben lesz alkalmunk meglátni.

(Folytatása a jövő évi „Értesítő“-ben.)

1) Kende G Telekinek szept. 30. Erd. Orsz. Eml. XIV. 426—428. II.

2) Az okt. 8-án Rozsnyainak adott utasítást l. Erd. Orsz. Eml. XIV. 429—431. II, Bethlen I. 452. I.

II.

Adatok a tanév történetéhez.

1. A tanév tartama.

A tanári testület augusztus 28-án tartotta szervezkedő értekezletét, melyet az igazgató a középiskolai tanár nevelői szerepéről és az ifjuság nemes ambíciójának felkeltéséről mondott beszéddel nyitott meg.

Javitó és felvételi vizsgálatok augusztus 31-én folytak le. Javitó vizsgát 37-en, felvételi vizsgát 6-on állottak. A javítás sikerült 30-nak, nem sikerült 7-nek. A felvételi vizsgálat sikerült négynek, kettőnek pedig a vizsgáló bizottság a felvételt csak egygyel alsóbb osztályra tartotta megengedhetőnek. A felsőbb tanhatóság engedélye alapján magánvizsgálatot állott kettő; egyik sikerrel, a másik ellenben sikertelenül.

A beiratkozások szept. 1—4. napjain történtek, a rendkívüli időben jelentkezettekkel együtt felvételtett összesen 367 rendes tanuló; kettővel több, mint az előző évben.

Igazgató a tanévet az ünnepélyes „Veni Sancte“ után az összes ifjusághoz intézett beszéddel és a fegyelmi szabályok felolvasatásával szept. 5-én nyitotta meg és a szabályszerű szünnapok kivételével az előadások megszakítás nélkül folytak június 15-éig.

Az osztályvizsgálatok június 17-én kezdődtek és 24-én értek véget. A VIII-ik osztály osztályvizsgálója május 14. és 15-én, az írásbeli érettségi vizsgálatok három csoportban május 20—24-én, a vallástani érettségi vizsga Murányi Kálmán főesperes, püspöki biztos elnöklete alatt május 27-én tartatott meg. A szóbeli érettségi vizsgálatok Kuncz Elek tanker. kir. főigazgató elnöklete és Mikó Bálint főispán, mint az erd. r. k. status igazg. tanácsának megbízottja, közre-

működésével június 26—28-án folytak le. 29-én hálaadó isteni tisztelet után az érdemsorozatok felolvasásával, jutalmak, bizonyítványok és Értesítő kiosztásával a tanév bezáratott.

Az osztályvizsgálatok a következő beosztás szerint történtek:

Junius 17-én d. e. az I. és II. osztály a vallástánból	} Elnökölt Murányi Kálmán főesperes, püspöki biztos.
" " d. u. a III. és IV. " "	
" 18-án d. e. az V., VI. és VII. oszt. " "	
" " d. u. az I—VII. oszt. tornavizsgálata.	
Jun. 19-én d. e. {	I. oszt. magyar és latin nyelv. Elnök: Riszner Ödön.
	II. " földrajz és term.-rajz. " Bálint György
	III. " mennyiségt., rajz. geom., földrjz. " az igazgató.
d. u. {	IV. oszt. magyar nyelv és történelem. "
	V. " német, latin és görög nyelv. Balló István dr.
" 20-án d. e. {	VI. o. magy. ny., gör. pótl. irod. és tört. " Az igazgató.
	VII. " német, latin és görög nyelv. " Bálint György.
d. u. {	I. oszt. számtan és rajzoló geometr. " Az igazgató.
	II. " magyar és latin nyelv. " Balló Istv. dr.
	III. " német és latin nyelv. " Wasylkiewicz dr
" 21-én d. e. {	IV. o. mennyiségt., rajz. geom. termrjz. " Az igazgató.
	V. " magy. nyelv, gör. pótl. irod. tört. " Bálint György.
d. u. I—VII. oszt. francia nyelv, zene és ének.	
" 23-án d. e. {	VI. oszt. német, latin és gör. nyelv. Elnök: Riszner Öd.
	VII. " mennyiség- és term.-tan, ábrázoló mértan és egészségt. " Az igazgató.
d. u. {	I. oszt. földrajz és természetrajz. Szász Károly.
	II. " számtan és rajzoló geomtr. " Jakab Antal.
	III. " magyar nyelv és történel. " Az igazgató.
" 24-én d. e. {	IV. oszt. német és latin nyelv. Riszner Ödön.
	V. " mennyiségtan és természetr. " Az igazgató.
d. u. VI. oszt. mennyiségtan és term.-rajz	
	VII. " magyar ny., görög pótló irad., történel. és bölcsész. " Bálint György.

2. Vallás-erkölcsi állapot.

Az ifjúság a tanárok vezetése alatt minden nap — a téli hónapok kivételével — testületileg vett részt a szent misén. Vasár- és ünnepnapokon isteni tisztelet előtt exhortatiót hallgatott, a négy felső osztály külön, a négy alsó osztály szintén egy külön csoportban és ezen napokon a

délutáni istentiszteleten is a helyben lakók részt vettek. Kisasszony napján Mária szeplőtelen fogantatásának ünnepén és a tanév végén a kath. vallásuak mindnyájan gyóntak és áldoztak. Ezen kívül egy kittizött napon havonként a gyónni akarók elég számosan keresték fel a vallástan tanórát. Husvét nagyhétét megelőző héten Püspök ur Ó mltga felkérésére főtűdő Kalocsay Alán cistercita atya, volt országgyűlési képviselő tartott a négy felső osztály tanulói és a tanító-képző intézet növendékeivel együttesen igen hatásos szent gyakorlatokat. A négy alsó osztály növendékeinek szent gyakorlatát Balog József vallástanár vezette, és végezetül az összes résztvevő tanuló ifjuság tanáraival egyetemben gyónt és áldozott.

A tanuló ifjuság saját zászlója alatt, tanárainak vezetése mellett részt vett az egyházi körmenetekben. Mária ünnepein és ezek vigiliáin az intézetben fennálló Mária-Társulat jelvénye alatt vonult az iskolából a templomba és vissza.

Általában vallási kötelemeik teljesítése és erkölcsi viselkedés tekintetében az ifjuságnál jó irányu haladás constálható.

3. Fegyelmi állapot.

A fegyelem és rend tekintetében is általában véve megnyugtató állapot tűnik ki; mert a multhoz képest a fegyelmi megintések, megróvások és büntetések száma kellemesen észrevehetőleg csökkent. A mindenütt eléforduló kisebb rendetlenségek és csintalanságok által kihivott I. és II. foku, (osztályfőnöki) megintésektől eltekintve, III-ad foku, (osztályfőnöki) megdorgálásban részesült 22, és pedig: rendetlenség és figyelmetlenség miatt 7, igazolatlan óramulasztás miatt 10, rendzavarás miatt 2, vezeklés miatt 1, illetlen magaviselet miatt 1. IV-ed foku (igazgatói) megdorgálásban részesült 13, és pedig: tanszereltulajdonítás miatt 1, butorrongálás miatt 2, kisebbekkel durvabánás miatt 3, éjjeli kihágás miatt 1, szemérmetlen viselkedés miatt 2, kihívó magaviselet miatt 1, korcsmába járás és szeszes italok használata miatt 3. A III. és IV. foku megrovások ezen eseteiben a szülők is hivatalosan értesítettek, hogy közreműködésükkel s esetleges fegyelmezésükkel az ismétlődéseknek elejét venni az

iskolai előjárásúknak segítségére legyenek. Sajnálattal kell ide iktatnom, hogy két első osztályost hosszabb időn át együttesen és tervszerűen üzött apró lopásaik miatt a testület kénytelen volt az erd. r. k. status intézeteiből való kizárásra itélni; mely ítéletet aztán a nm. vallás- és közoktatásügyi Miniszter ur az ország összes középiskolaiból való kizárással sulyosbitotta.

4. Egészségi állapot.

Járványos betegség a tanév folyamán nem jelentkezett, s ennél fogva a tanuló ifjúság egészségi állapotát kedvezőnek lehet mondani. Az ifjúság zöme (csaknem 200) a kettős finevelő intézetben lévén elszállásolva, Kolonics Dénes dr., intézeti orvos és közegészségtan tanára minden nap reggelén a gyengélkedőket vizsgálat alá vette és a betegszobában orvosi segélyben részesítette. Ez uton az ifjúság egészségi állapota kellő ellenőrzésben részesült. Ezen kívül különösen a szembajok ellenőrzése tekintetében kétszer, (szept. 11. és január 14-én) a nevezett intézeti orvos, egyszer (ápril 14-én) pedig Harmat Leó dr., járás-orvos hivatalából folyólag tartott a tantermekben az összes ifjúságra kiterjedő szemvizsgálatot. Súlyosabb természetű betegség, mely az iskolából való kimaradást okozta, négy tanulót lepett meg, kik közül kettő azóta már felgyógyult, de a nagyfoku hátramaradás miatt tanulmányaik folytatására már nem jelentkeztek.

Az enyhe tél az idén nem nyújtott kedvező alkalmat arra, hogy a téli tornacsarnokot nélkülöző iskolánk ifjúsága magát ezen időszakban legalább a korcsolyázás gyakorlásával edze; de pótolta ezt a hiányt a kellemes őszi és tavaszi időszakban nagy kedvvel folytatott hivatalos és nem hivatalos játékok sorozata, mely gyakran a nézőt is hasonló játékkedvre hangolta.

5. Hivatalos látogatások.

Kuncz Elek királyi tanácsos, tanker. kir. főigazgató október 14—17-én végezte hivatalos látogatását, mely alatt összesen 39 tanórán figyelte meg a tanítás menetét és az ifjúk előhaladását a különböző tárgyakban és osztályokban;

ezen kívül megvizsgálta a könyv- és szertárak kezelését és gyarapodását, valamint a kettős finevelő intézetben elhelyezett ifjakat a termekben és ótkezés közben. Észrevételeit, melyeknek során haladást constatált és megelégedését fejezte ki, a 17-én tartott értekezleten közölte, melyek jegyzőkönyvbe foglalva főtanhatóságunkhoz és innen vallás- és közoktatásügyi Miniszter ur ő nmltgához terjesztettek fel, ki azokat f. évi ápr. 3-án 85,962. sz. a. kelt leiratával helyeslően tudomásul venni méltóztatott.

Mint az erd. r. k. status igazgató tanácsának kiküldöttje, Pál István apát-kanonok f. évi junius 1—2. napjain vizsgálta meg a gymnasiumot és a kettős finövelő intézetet; az előbbiben ellátogatott az előadási órákra, utóbbiban a tanuló-, háló- és ebédlőtermekben nézte és vizsgálta végig az ifjakat s mindkét helyen a hivatalos ügykezelést is betekintés tárgyává tette.

6. Iskolai ünnepélyek.

A magyar ifjúság védőszentje, Szt. Imre herczeg ünnepét, november 5-én, a szép iránt érdeklődő közönség jelenlétében iskolánk a következő műsor szerint tartott ünnepélyel ülte meg:

1. D. e. 9 órakor szent mise, alkalmi szent beszéddel, tartja Fazakas Gáspár főgymn. tanár és exhortator. Ezután a gymnasium nagytermében: 2. „Hymnus Szent Imréhez“, énekli a vegyeskar. 3. Alkalmi beszéd, tartja Wasylkiewicz Viktor dr., főgymn. tanár. 4. Fuvola-kettős; előadják Kerekes Gyula és Fejér István VIII. oszt. tanulók. 5. „Veszprémi jelent“, írta Fejér Gerő; szavalja Bócz Kálmán VIII. oszt. tanuló. 6. „Ima“ Schuberttől, énekli a vegyeskar. 7. „Az ezüist fátyol legendája“, írta Váradi Antal, szavalja Antal Andor VIII. o. tanuló. 8. Vonós négyes: „Lavotta első szerelme“ („Ocskay brigaderos“-ból), előadják Orbán Mihály, Tompos Gábor és Bögözi Mihály VIII. és Szultán János VII. oszt. tanulók. 9. „A magyar nemzetért“, írta Bán Aladár, szavalja Pál Gyula VII. o. tan. 10. „Hymnus“, Kölcseytől, unisono.

A tanári kar és tanuló ifjúság XIII. Leó pápa Ő szent-sége megkoronázásának 25-ik éve alkalmából márcz. 3-án,

szép számu közönség részvétele mellett, szintén sikerült iskolai ünnepélyt rendezett, melyet igazgató következő beszéddel nyitott meg :

Mélyen tisztelt közönség !

Kedves tanuló ifjuság !

A jubiláris ünnepélyek nem tartoznak a ritkaságok közé, de az, a melyet ma ülünk és ül egy egész világ, a keresztény katolikus világ, felülemelkedik minden más, személyi kultuszra irányuló jubileum fölé. Felülemelkedik tárgyának, XIII. Leo pápa Ő szentségének nemcsak egyéni kiválósága, hanem világra szóló szerepe és azon magas állás folytán, melyet egy hit- és erkölcsi világ kormányzásának középpontjában elfoglal. Felülemelkedik azért is, mivel a ritkaságok közé tartozik, hogy valaki a szt. Péter székében, hová az egyház biboros jelesei maguk közül a legjelesebbet is csak a tapasztalatokkal és bölcseséggel meggazdagodott korban szokták megválasztani: egy negyedszázadra terjedő ideig teljesítse a hit- és erkölcs birodalmában a kormányzás magasztos hivatását. Felülemelkedik legfőképen azért, mivel a fenkölt személyének szóló ünnepély egyszersmind a keresztény hit- és erkölcs diadalának és az emberiséget boldogító hatásainak elmélkedésekre indító ünnepe is.

Mert lehet-e e napon, XIII. Leo pápa megkoronázása 25 éves fordulóján ez ő magas személyével foglalkozni, a nélkül, hogy a keresztény hit és erkölcstan világfordulatot előidéző eredményeire ne gondoljunk ? S lehet-e azon rendkívüli eredmények felett elmélkedni a nélkül, hogy azokban a pápaság vezérlő szerepet és halhatatlan érdemeit meg ne lássuk ?

A ki a történelemmel foglalkozott, mindenki tudja, hogy a kereszténység elterjedése vagyis az egyház tanítása előtt az emberiség nagyjában két csoportra, a hatalmasok és rabszolgák csoportjára oszlott és az utóbbi csoport volt a népesebb. A rabszolga állatszamba ment és miként az állat adás-vevés tárgyát képezte.

Ki merné kétségbe vonni azt a ténynt, hogy mindenütt, a hová csak az egyház tanítása eljutott, a népek milliói emberi méltóságra emelkedtek.

Hidette-e valamiféle vallás a világon a kath. egyház előtt, hogy „Mindnyájan Isten teremtményei — egy Atyának gyermekei vagyunk“? Hirdette-e a „Szeresd felebarátodat, mint önönmagadat“ isteni tanítás igéit?

Nem képzelek oly korlátolt felfogást, mely ezekben a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméit meg ne látnáin azon hármasság jellegét, melyre a tavasz első sugarainak megjelenésére idejében, márczius havában mindenfelé oly lelkesedéssel szoktak hazánkban — s bizonyára egyebütt is — megemlékezni.

Épen időszerű tehát constatálni és magunkban meggyőződésévé érelni, hogy az emberiség közkincsét képező ezen eszmék a kath. egyház kezdetétől fogva hirdetett tanításában keltek világhódító utjokra. És a hirdető egyház érdemét határtalanul fokozza az a köztudomású tény, hogy megfogant igéinek jótéteményei nemcsak a saját hűveire áradtak szét, hanem szét áradtak az egész világra, barátokra és ellenségekre egyaránt.

De térjünk haza a nagyvilágra szóló gondolatkörből a mi szeretett kis világunkba, hazánkba és vessünk egy futó pillantást azon történelmi kapcsolat keletkezésére, mely hazánkat a pápaság intézményével összefűzte.

Itt azonnal két nagy alak: a bölcs, szent király és II. Szilveszter nagy pápa alakjai tűnnek elénk, a kik a megalakult magyarállam és a római szent szék felbonthatatlan frigyét megkötötték.

A magyar katolikus közönség, élén főpapjaival ezen frigy keletkezésének kilencszázados fordulója alkalmából méltó ünnepélyességgel róttá le háláját Isten iránt, kinek kegyelme a magyar nemzetet ebbe az egyházba vezérelte és századok viszontagságai közepett fentartotta.

Fraknoi jeles történészünk találó és igaz szavaival élve: „A jogosult büszkeség érzésével tekintettünk ekkor vissza a lefolyt 900 esztendőre, mely alatt a hath. egyház Magyarország területére épen úgy, mint a világ egyéb részeiben, nem egyedül az üdvösség biztosítékainak letéteményese gyanánt, hanem a földi jólét tényezője gyanánt is: az állam megalapításában, oltalmazásában, a műveltség meghonosításában és fejlesztésében rendeltetésének hűséggel és sikerrel megfelelt“.

Ha elgondolkozunk országunk királysággá alakításának mozzanatai felett, nem lehet eléggé bámulnunk és magasztalunk első szent királyunk és a vezérlő egyéniségek bölcsességét, melylyel választásuk a műveltség magasabb fokán álló nyugoti egyházra és nem a közelebb eső keletire esett, melynek pedig országunk keresztényhitre térítésére körül már némi elért sikerei voltak. Nem tudjuk eléggé csodálni azt a diplomatai ügyességet és életrevalóságot, melylyel az akkori különös és nehéz viszonyok között az ország függetlenségét minden irányban megővniök sikerült.

Három hatalmasság volt abban az időben Európában: a német- és bizánczi császárság és a pápaság. Az utóbbi tekintélyével, a két előbbi erejével vala hatalmas. Minden más állam a császárságok vallusa volt, és örvendettek a kegynek, hogy egyik vagy másik védőszárnyai alá fogadta.

Történelmi tény, hogy a IX. és X-ik században az a gyakorlat honosult meg, hogy a megtérített népek uralkodói vagy a bizánczi vagy a németcsászártól királyi czimtet és koronát kaptak s ezzel főhatósága alá jutottak.

Simeon bolgár fejedelem volt az első, a ki a százados gyakorlatot nem respectálta s hogy a Bizánczczal szemben kivivott függetlenségét kifejezésre juttassa: X. János pápától kért koronát. Ezt a példát követte egy századdal későbbben nagy bölcseséggel István fejedelem, hogy a német császárok hatalmi sferájának Magyarországra való kiterjesztését megakadályozza.

Itt jött létre a frigy a szentszök és hazánk között, melynek kötését eltekintve a ki nem kerülhetö és az idök folytán felmerülö kisebb összeütközésektöl — megbánni soha sem volt ok.

Lehetetlen felölelni egy értekezés keretéhe, annál kevésbe egy megnyitöba az összeköttetéseknek föbb szálait is, melyek hazánkat a szent szökkel összefűzték. Annyit azonban fel lehel említenem, hogy volt idö, midön a pápa, (VI. Orbán) az európai tekintélynek örvendö magyar királynak, Nagy Lajosnak erejére támaszkodott. De azután következtek nehéz idök, mikor nemzetünk vette igénybe századokon át a pápaság támogatását; midön a lét és nem lét kérdése előtt állottunk; midön az ország két részére, két zsarnoki

hatalom pusztító hadseregei nehezedtek. Ezen százados küzdelmekben egyik agyonnyomással fenyegető hatalom ellen, a törökök ellen egyedüli kitartó, hű támogatónk a pápaság volt. Hazánk történelmében sokszor ismétlődik a nyugati fejedelmek segélyéről azon stereotip feljegyzés: az ígért segély csak ígéretnek maradt; de a pápa erkölcsi és anyagi támogatásával mindig segélyünkre, védelmünkre állott.

Bizonyára a multnak ezen részint kedves, részint szomorú, de mindig dicső emlékü eseményeinek tanulmányozásából és lelke magasztosságából fakadtak XIII. Leo pápa Szentséges Atyánknak nemzetünk iránt szeretetet és rokonszenvet tanusító azon tényei, melyek a szegedi árvizkárosultak tetemes segélyezésében, az 1880-iki magyar zarándokhoz intézett, történelmünköt dicsőítő, a zarándokokat hazaszeretetre és vallásosságra buzdító beszédeiben, valamint Budavár visszafoglalásának 200 éves fordulója és millenáris ünnepeink alkalmából a magyarokhoz intézett irataiban megnyilvánultak.

A rokonszenv kétségbe nem vonható jele, hogy a civilisált világot forrongásban tartó nagy problémák mellett, melyekkel küldetésé folyton foglalkoznia kell s melyek bizonyára lelkének nagy gondot és encyclicáinak bő anyagot szolgáltatnak: figyelme reánk, kicsiny nemzetre, a mi ünnepeinkre és örömeinkre is kiterjed és azokban részt vesz.

Rövid elmefuttatásom egész menete olámulja, hogy nem feladatom magas egyéniségének, szellemének, sikereinek, világot bámulatba ejtő diplomatiái ügyességének jellemzősével foglalkozni. Mindezt szerény ünnepélyünk tárgysorozatának rendjén hivatott ajkáról nem sokára hallani fogjuk. Az én szerepem csak annyiból állott jelenleg, hogy a nap jelentőségére a figyelmet felhívjam s ez által ünnepélyünk bensőségtét biztosítani elősegítem.

Ha ez csak részben is sikerült: szerepem nem volt haszontalan.

Mielőtt az ünnepélyt megnyitanám, megragadom az alkalmat, hogy köszönetet fejezzek ki a mélyen tisztelt közönségnek megjelenéséért és nemes érdeklődéséért, melylyel szerény ünnepélyünket emelni és az ifjuságot ilyen irányu fellépésében jövöre is buzdítani sziveskedett.

És most az ifjúsághoz szólva, ünnepélyünket azon felhívással nyitom meg:

Ha lelkedben él a hit
És a szeretet hevit:
Csengjen szózat, zengjen dal
Ajkaidon azonnal!

*

E jubiláris ünnepély, melynek műsorán Bálint György tanár háromszorosan szerepelt, tehát háromszorosan volt része a sikerben, a továbbiakban következő program szerint folyt le: 2. „Magyar. ifjak üdvözlő dala a pápához“, szövegét írta Bálint Gy., zenéjét Resch Gy., énekli a vegyeskar. 3. „XIII. Leo jubileumára“, írta Bálint Gy., szavalja Bardocz János VIII. o. tan. 4. Ünnepi beszéd, tartja Bálint Gy. főgymn. tanár. 5. Részlet a „Próféta“ cz. operából, írta Hartinger F., előadja az ifjúsági zenekar. 6. „A pápaság“, írta Kémenes Ferencz, szavalja Orosz Vilmos II. oszt. tan. 7. „Üdvözlő“, írta Kreutzer C., énekli a gyermekkar. 8. Gróf Majláth püspök ur ő áltga által kitűzött pályadíjra beérkezett alkalmi dolgozatok bírálatait a bíráló bizottság nevében előterjeszti Balló István dr., főgymn. tanár. 9. A nyertes pályamű kiválóbb részleteinck felolvasása. 10. „Ave Maria“, solo, énekli Kotta Salamon VII. o. tan., kíséri a főgymn. zenekarból alakított quartett. 11. „Éjszaka“, írta Endrődi Sándor, szavalja Csergő Gábor VII. o. tan. 12. „Isten jóságod . . .“, írta Grell E., énekli a férfikar.

A 8-ik pontban említett alkalmi dolgozatok készítésére a tanártestület az önképzőkör tagjainak következő három pályatételt tűzte ki: 1. A pápaság érdeme hazánk történetében. 2. XIII. Leó pápának a magyarokhoz intézett encyclicái. 3. XIII. Leó élete. A legsikerültebb munka díjazására Püspök ur Ő áltga egy 20 koronás aranyat tűzött ki. Őt pályamű adatott be, melyek közül egy az első —, kettő a második — és kettő a harmadik tétellel foglalkozott. A nyertes Dávid Dénes VII. oszt. tanuló lett „XIII. Leó élete“ czimű dolgozatával, ki azonban az ünnepély 9-ik pontjának terve szerint a nyertes művéből nem olvastatott fel, mivel ekkor már beteg volt és — sajnos — most is betegen fekszik. Kardos Árpád és Bogády Gábor VIII-ik osztályos ta-

nulók, előbbi az első, utóbbi a második tétel sikerült kidolgozásáért az ünnepélyen nyilvános dicséretben részesültek a bíráló bizottságtól, sőt Kardos Árpád azon kedvező helyzetbe jutott, hogy miután a pályanyertes mű szerzője, Dávid Dénes beteges állapota miatt a pápa Ő szentsége jubileuma alkalmából rendezett római zarándoklatban részt nem vehetett, helyette a testület őt jelölte ki Püspök ur Ő mlgtá azon kegyességének élvezetére, hogy költségére a zarándoklatban részt vehessen. Az ifjuság is 72 koronát adott össze, hogy egyik társuknak Rómában a jubileumon való részvételét elősegítse.

A pünkösti ünnepeket megelőzőleg a felcsiki járásban bérmakörúton lévő Főpásztor Csik-Somlyót és a pünkösti búcsu alkalmából e kegyhelyen összeseregülő hiveit május 16—18. napjain magas látogatásával megörvendeztette. A főgymnasium ifjusága a Főpásztor tiszteletére és a kiránduló egyesület alapjának gyarapítására május 17-én az internatus nagytermében sikerült matinét rendezett. Egyetlen sajnálatra méltó körülmény csak az volt, hogy Püspök ur Ő mlgtá gyengélkedése miatt nem lehetett személyesen jelen.

Igazgató a matinét a tanulmányi kirándulások hasznosságáról és a kiránduló egyesület alapja gyarapításának szükségéről következő beszéddel nyitotta meg:

Mélyen tisztelt közönség!

Itt ma azon igazság jut érvényre, hogy az ifjuság minden szép és jó iránt fogékony.

Alig hogy elhangzott az eszme: hogy meggyénkben a hitélet fellendítésén fáradozó Főpásztor előtt, ki ezen kegyhelyen a pünkösti szt. ünnepek alkalmából összeseregülő hiveit magas látogatásával évenként megörvendezteteti, az ifjuság egy matiné rendezésével fejezze ki tiszteletét: azonnal lelkesedéssel fogtak a kivitelhez, ének, zene és szavalati darabok kiválasztásához és betanulásához, hogy a kegyes Főpásztor iránt táplált érzelmeiknek ezen talán legszebb és legmegfelelőbb formában adjanak kifejezést.

Ha a finomult izlés azt kívánja, hogy a hasznos a széppel párosíttassék' ugy viszont a praktikus élet nemesak megengedi, de jogosultnak hirdeti, hogy a szép a haszonnal termékenyíttessék.

Az ifjuság atyja felé irányuló szeretet, tisztelet és hó-

dolat nyilvánításának a kegyelet regiojába emelkedő gondolata mellé azon hasznos ötlet is sorakozott, hogy megyénk művelt közönségének figyelmét, érdeklődését és jóakarát igyekezzék az ifjúság a szépet kultiváló fellépésével maga felé irányítani és megnyerni.

A nevelés-oktatás ügye iránt érdeklődő közönség áldozatkészségének országszerte sok hazafias és örökbecsü eredményeket köszön a tanügy s vele együtt a nemzeti ügy. Nem akarom ezeket felsorolni, csupán azokról kívánok általánosságban szólni, melyek minket székelyeket közvetlen közlelről érdekelnek.

A hazafias áldozatkészségnek örökre szóló emlékoszlopai azok az alapítványok, melyeket a székelység jótéevői és hazafias erényekben is gazdag fiai fajunk mivelődésre s ez által a nemzeti eszme őrizetére és megszilárdítására bölcs belátással a régebbi időben és a közelmúltban közkincképen letettek. Túlzottnak látszik, pedig a körülmények igazolják azt az állítást: hogy a székelyföldi középiskolák és a velök kapcsolatos alapítványok nélkül hazánk Erdélyi-részének magyar jellege idáig már elenyészett volna. Hiszen ugy is mindig gyöngy lában állott.

A székely nemzet nemcsak védbástyája volt a magyar hazának, hanem éltető forrása is, mely a belöle keletkező intelligentiának mindig nyugatra irányuló lassu áramlatával Erdély magyar jellegét állandóan táplálta és erősítette. S ez a hatás a mivelődési tényezőknek, az iskoláknak s nevezetesen az ezekkel kapcsolatos alapítványoknak köszönhető. Ezek nélkül hamar megszűnnék a nyugat felé irányuló lassu áramlás, mely pedig a nemzeti életerőnek folytonos gyarapodását és felfrissülését eredményezi, szemben a keletnek irányuló, nem is lassu, hanem bő áramlattal, melyről — fájdalom — mindnyájan tudjuk, hogy állandó vérvesztéséget és sorvadást jelent. Csak ezen alapítványok támogatásával lehetséges, hogy olyan vagyonu székely szülök sarjai is tanulhatnak és az intelligens osztályba emelkedhetnek, a kik ezek nélkül fiaik középiskolai taníttatására alig gondolhatnának.

A ki a székelyföldi s köztük a csiksomlyói főgymnasium szerepét és hivatását csak abban látja, hogy benne és

általa sok székely családnak gyermekei az általános műveltség bizonyos mértékéig emelkedvén, kenyérkereső pályákhoz juthatnak, az nem lát elég mélyen, mert nem néz kellő magaslatról s e miatt ezen iskolák missioját nem képes átpillantani és felfogni. Hát az a sok székely pap és tanító, a kik a nevelés és oktatás csaknem egész erdélyi terrenumát elfoglalva tartják, az a sok jogász, a kik az igazságszolgáltatás és közigazgatás különböző ágaiban működnek, továbbá az orvos, mérnök, erdész, bányász, a kik itt szerzett középiskolai tanulmányaikra épített szakképzettségeikkel az ország különböző részeibe szétszolva, egy-egy posítot elfoglaltak, csupán az egyéni boldogulás és érvényesülés egy-egy esetének szempontjából jöhetnek tekintetbe? és nem a magyar nemzeti állameszme pilléreinek s együttvéve egy folyton megújuló oszloprendszernek tekintendők? Hála és kegyelet azok emlékének, a kiknek jóvoltából az intelligentia közé sorakozhattak és a magyar hazának feltétlenül megbízható támaszai lehettek!

Ha szükség van ilyenekre a jelenben, vajjon nem lesz-e még fokozottabban a jövőben? Bizonyára lesz. Még pedig hova-tovább mind nagyobb és nagyobb készültséggel kell felvonulniok és az eddig elfoglalva tartott tért tovább is megtartaniok. De hogy ezt tehessék, hogy az általános előhaladásban, az egyre fokozódó követelmények által támasztott versenyben helyüket ezután is elfoglalhassák és tovább is sikerrel megállhassák: a székely művelt társadalomnak nemes feladata és hazafias kötelessége, hogy saját fainak támogatására siessen.

Országszerte általánossá vált az ifjusági tanulmányi kirándulások rendezése, sőt újabb időben, a mióta az aránylag olcsó és gyors közlekedési eszközök lehetővé tették, az oktatás, nevelés és ismeretbővítésnek egyik lényeges tényezőjévé avattatott. Gyakorolják is mindenfelé nagy sikerrel. De nem hivatkozom e tekintetben a nagy rekordokra, minőket némely hazai tanintézeteink ifjuságai külföldi nevezetességeket is felkereső tanulmányi útjaikkal elértek. Efféle magas vágyakat a mi ifjuságunk egyelőre csak a távoli, jámbor olajtások regiojába sorozhat. Külömben is először a hazai földet illik megismerni. Annak megvalósítását azonban

hinnünk, remélnünk és akarnunk kell, hogy a hazai földnek közvetlen szemlélet útján minél behatóbb megismerését az elérhető dolgok sorába iktassuk. Hinnünk, remélnünk és akarnunk kell, hogy a mi szegény anyagi viszonyok között élő székely ifjuságunk is a történelmi és más tanulmányai rendjén megismert, gondolatban szent kegyelettel őrzött helyek, emlékek és tárgyak szemlélete által felhevüljön. És akarnunk kell, hogy ez a szent hevület mindnyájukat a munkában és a nemes erkölcsök ápolásában fokozottabb kitarásra és magasabbra törésre serkentse és buzdítsa. Mert csak így lesznek képesek a jövőben teljesíteni azokat a fokozódó nemzeti feladatokat, melyeket elődjek oly sikerrel szolgáltak.

Ha a tanulmányi kirándulások gyakorlatban nem volnának, mi kellene, hogy gyakorlatba hozzuk; módját kellene ejtenünk, hogy itt a keleti Kárpátok országvédő gyűrűjének tövében, a főbb kulturális középpontoktól távol lakó székely ifjuságunk a szemlélet útján könnyen szereshető ismeretek és tapasztalatokkal kiegyenlíthesse a félrecső helyzetéből folyó hátrányokat. Módját kellene ejtenünk, hogy más vidékek más embereit, viszonyait, tanintézeteit is megismerhessék, összehasonlításokat tehessenek; hogy láthassák a más ifjuságban is megnyilatkozó s talán fokozottabban megnyilatkozó gyöngédséget és szép iránti szeretet, a minő például az iskolákat és más nyilvános intézeteket környező parkok, gyeptájak, fák, virágok és egyéb gyönyörködtető tárgyak kimélésében, sőt óvásában nyilvánul.

A tanári kar évenként előkészíti a tanulmányi kirándulás tervét és felülbírálás végett a főtanhatósághoz terjeszti. A terv egy párszor sikerült, egy párszor meg a bővebb tanulmányt ígérő merészebb tervet a vármegye határára belől mozgó, szerényebb tervvel kellett kicserélni; máskor pedig az egész terv dugába dült, mert annyi jelentkező sem volt. a mennyi a vasuti kedvezmény kinyeréséhez szükséges lett volna. S ez nem az ifjuság, vagy a tanári kar vállalkozási kedvén, hanem azon körülményen szenvedett hajótörést, hogy a kiránduló egyesület alapja, mely jelenleg alig haladja meg az egyezer koronát, a vasuti költségeket sem volt képes hordozni.

Nemes Csikvármegye törvényhatósága az idei tanulmányi kirándulásra tekintélyes áldozatot hozott, a mennyiben kérésemre megszavazott és ki is utalványozott 600 koronával a Nagy-Várad, Budapest, Fiume, Szeged, Arad által kijelölt körut vasuti költségeit a gymnasium csikmegyei illetőségű tanulói részére biztosítani sziveskedett.

Legyen szabad itt megjegyeznem, hogy ezen 12—13 napot kívánó kirándulást a tanév folyamán megejteni nem sikerült volna a nélkül, hogy a tanítás rendes menetében zavart és a résztvevő ifjuságnak tanálmányaiban hátramaradást ne okozzon; ezért kivitelét az évváró vizsgák utáni időre, július első napjaira kellett halasztani.

Az idénre tehát a nemes vármegye jövoltából a kirándulás sikerét — ha az Isten is úgy akarja — biztosítottnak tekinthetjük; de gondot ad a jövő. És a jövő ezen gondja keltette azon eszmét, hogy midőn az ifjuság szeretett Főpásztorának tiszteletére a néhány percz mulva megkezdődő matinéjét rendezzi, a kegyes Főpásztort minden oldalról körülvevő szeretet és tisztelet égisze alatt ezen fontos cél érdekében a mélyen tisztelt közönség jóindulatához folyamodjunk s minden szépet és jót támogató áldozatkészségére appelláljunk.

Ezekben kívántam megokolni azt a lépést, melylyel a mélyen tisztelt közönséget a kiránduló egyesület alapjának javára önkéntes adományok nyújtására kérni bátorkodtunk.

Bátorított erre a hasonló irányu áldozatkészségnek azon párját ritkító példája is, melylyel a méltóságos és főtisztelendő gróf Püspök ur az erdélyi róm. kath. status középiskolái és tanító-képezde ifjuságai köréből, sőt az egyetemi hallgatók közül is többeknek, útiköltségeik fedezése által lehetővé tenni kegyeskedett, hogy XIII. Leo szentséges atyánk megkoronáztatása 25-ik éve alkalmából a keresztény katolikus világ központját, Rómát, a klasszikus föld ezen centrumát, a becses régiségek és műreemek ezen kincses házát meg szemlélhessék.

Aki intézetünkől ezen kegyesség részese vala, a mai program rendjén lesz hivatva, hogy benyomásainak értékes gyűjteményét tanuló társaival megossza. A mit annál örömebb tehet, mivel ez által a benyomások értékükben nem-

hogy megfogyatkoznának, hanem ellenkezőleg a beszámolóhoz szükséges rendbeszedés alatt bizonyára neki még marandóbbak és értékesebbek lesznek.

A mint fennebb említeni bátor valék, a kiránduló egyesület vagyona, mely a tagok csekély tagdíjaiból, egyesek és a csikszeredai takarékpénztárnak néhány év óta évenként 100—100 korona szives adományaiból gyűlt össze, alig haladja meg az egyezer koronát. Hogy bár 20—25 tanulónak vasuti költségeit évenként hordozni képes legyen, arra legalább is 10—12 ezer koronára lenne szükség. Egy ilyen összeg szükséges voltát a tanári testület annyira átérzi s a mi viszonyaink között az ifjuság művelődésére annyira nevezetes tényezőnek tekinti, hogy ha lehetne egy varázsütésre szeretné összehozni. Minthogy azonban egyszerre nem lehet, törekedjék az ifjuság a tanári testület támogatásával a közönség jóindulatát és áldozatkészségét a maihoz hasonló irányu fellépéseivel megnyerni és ilyen uton apránként összevarázsolni. A tanártestület készséggel hozza meg a tőle telhető áldozatot, ugy ennek érdekében, mint a kirándulás tervezése, vezetése és az ifjuság felügyelete tekintetében. És hogy ez nem kicsinyelhető vállalat, mindenki tudja, a ki valaha ifjak felügyeletére és rendben tartására felelősség terhe alatt vállalkozott. Alapos tévedésben volna tehát, aki úgy véli, hogy ez a szerep élvezet számba megy a tanárnál. Ez olyan élvezet, mely a felelősség és fáradság mellett még anyagi áldozatot is kíván s melynek teljesítésére csak az ifjuság iránti igaz szeretet és meleg érdeklődés képes indítani és az évenként megújuló vállalkozásra a lankadástól megóvni.

Ha sikerült volna igénytelen szavaimmal ezen ügy iránt némi érdeklődést a mélyen tisztelt közönség körében kelteni, akkor a magam részéről a mai matinét — habár azt tartja a közmondás, hogy lemente után dicsérd a napot — előre is sikerültnek merném declarálni.

✱

Püspök ur ó mltgát a matinén, melyen nagy és előkelő közönség vett részt, nagyságos és főtiszt. Jung Cseke Lajos apát, sz.-udvarhelyi plebános ur képviselte. A programm a következő volt: 1. Az igazgató megnyitó beszéde. 2. Magyar Ábránd, zenekarra és Rákóczy, Bercsényi nótái, tárogatón

zenekisérettel. 3. „Mi Atyánk“, írta Kemény Samu, szavalja Bálint Vilmos IV. oszt. tanuló. 4. „Ima“, Schuberttől, éneklí a vegyeskar. 5. Beszámoló a római zarándoklaton szerzett benyomásokról, felolvassa Kardos Árpád VIII. oszt. tanuló. 6. Részletek Verdi „Troubadour“ cz. operájából, előadja az ifjnsági zenekar. 7. Honvágý, írta Rudnyánszky Gyula, szavalja Csergő Gábor VII. oszt. tanuló. 8. „Honszerelem“, Belleznaytól, éneklí a vegyeskar. 9. „A fogaly lengyel“, írta Csengey Gusztáv, szavalja Bardocz János VIII. oszt. tanuló. 10. Rákóczy induló, játsza az ifj. zenekar. A végén Jung Cseke Lajos apát-plebános Püspök ur ő mlta nevében, a nyilatkozata szerint „minden részében meglepően sikerült és magas színvonalon álló matine“ rendezéséért, szép beszéd kíséretében fejezte ki az ifjúságnak és tanári karnak köszönetét. A tolmácsolt siker hatása alatt Püspök ur ő mlta a szavaló és felolvasó négy tanulót sikeres közreműködésükért egyenkint 20—20 koronás arannyal jutalmazta meg és a kiránduló egyesület alapját 80 korona adománnyal gazdagította. A közönség pedig 129 korona önkéntes adománnyal járult az alap gyarapításához.

November 19-én Erzsébet királyné emlékét és ápril 11-én az 1848-iki átalakító törvények hozatalának és szentesítésének emlékét iskolai szünnapokkal ünnepelte az intézet. Mindkét napon isteni tisztelet után az ifjúság a gymn. nagytermébe gyülekezett és az előbbin az igazgató, utóbbin Balló István dr. tauár intéztek az ifjúsághoz az alkalomnak megfelelő beszédeket.

Ezeken kívül az ifjúsági Önképzőkör is rendezett október 6-án és márczius 15-én ünnepélyeket, melyekről a beszámolás hátrább az „Önképzőkör“ czim alatt fordul elé.

7. Változások a tanári karban.

Intézetünk tanári létszáma dr. Kolonics Dénes körrovossal, kit a főtanhatóság a jelen tanév elejétől kezdődőleg az egészségtan tanárává és intézeti orvossá nevezett ki, egygyel megszaporodott. Azóta már a mult ősön, a kolozsvári tudom. egyetemen tartott közegészségtani tanfolyamot végig hallgatta és a tanképesítő oklevelet megszerezvén, állásában a rendes illetményenyl véglegesítettett. Távolléte

alatt Csató János rendes tanár helyettesítette az egészségtan előadásában.

Sipos Sándor rajztanár mult tanévi betegeskedése folytán lépéseket tett ideiglenes nyugdíjaztatása iránt és helyére pályázat útján Tarr Rezsőt nevezte ki ideiglenes minőségben a főtanhatóság. Minthogy a jelen tanévnek még az elején Sipos Sándor egészségi állapota kedvező fordulattal annyira helyre állott, hogy további szolgálatra magát képesnek érezte s minthogy a brassói r. k. főgymnasiunban, szintén betegség miatt, épen szükség volt rajztanárra, a főtanhatóság október 22-én 3975. sz. a. kelt intézkedésével Tarr Rezsőt Brassóba rendelte szolgálattételre, ki új állomáshelyére október végén el is távozott.

A főtanhatóság augusztus 21-én kelt 2891. számú intézkedésével Pál Gábor igazgatót egy évi működés után állásában véglegesítette.

Riszner Ödön és Wasylkiewicz Viktor dr. tanári vizsgálataikat sikeresen befejezván, bemutatott okleveleik és eddigi sikeres működéseik alapján a főtanhatóság előbbit szept., utóbbit január elejétől kezdődőleg, mindkettőt a magyar-német tanszékre rendes tanárokká a szabályszerű, megállapított illetmények kiutalása mellett kinevezni méltóztatott.

Petres András rendes tanár egészsége helyreállítása végett ápril elejétől kezdve a tanév végéig szabadságoltatott, mely időre helyettesítése a főtanhatóság helybenhagyásával következő módon eszközöltetett. A latin nyelvet az V. osztályban tanította Wasylkiewicz Viktor dr., a görögnyelvet a VI. osztályban Bálint György, a VII-ikben Balló István dr., a görögpótló irodalmat az V-ben Riszner Ödön, a VI-ikban Herberger Béla, kinek e három óra Bálint Györgytől ment át.

8. Fontosabb rendeletek és átiratok.

A következő hat évre a gymn. statusgyűlési képviselőjének megválasztása 2281—1901. püsp. sz. a. elrendeltetvén, Pál Gábor igazgató egyhangulag megválasztatott.

Egyetemi tanfolyamra alapítványi helyekért folyamodók egészségi állapotukról közhatósági orvostól-, a gymnasiumok mellett lévő alapítványért folyamodók az illető intézet orvostól vett bizonyítványt tartoznak folyamodványuk mellé csatolni. 2176—1901. püsp. sz.

A kötelező játékdélutánok az 1901/2-ik tanév elejétől kezdve vallás- és közokt.-ügyi miniszter ur intézkedései értelmében beállítandók. 2451—1901. püsp. sz.

A rendes tanári minőségben eltöltött szolgálati évek figyelembe vételével az ötödéves korpótlék-rendszer 1901. szept. 1-én életbe lépett. 963—1901. ig. tan. sz.

Az 1901/2. tanévre összeállított tankönyvjegyzék helyben hagyatik és a tankönyv-változtatásokra vonatkozólag jövőre szem előtt tartandó elvek iratnak elé. 3062—1901. püsp. sz.

Tekintettel a nagy létszámra a délutáni játékokhoz, az ifjuság három csoport helyett négy csoportba osztandó. 3272—1901. püsp. sz.

Vallás- és közoktatásügyi Miniszter ur ö nmltga Glósz Miksa ideiglenesen nyugdíjazott tanárnak állandó nyugalmomba helyezését elrendelven, nyugdíja folyósított. 1484—1901. püsp. sz.

A 17 évet be nem töltött érettségi vizsgára jelentkező korengedély nélkül vizsgára bocsátható, ha az I. osztályba a törvényes 9. év betöltésével vétetett fel és 17-ik évét június, július vagy augusztusban betölti. 3342—1901. püsp. sz.

A statisztikai kimutatásokba mindig a valóságnak szigoruan megfelelő adatok vezetendők be. 3639—1901. püspöki sz.

Semmiféle választási zászló az iskolai épületeken ki nem tűzhető. 3742—1901. püsp. sz.

A siketnémák, vakok és beszédhibában szenvedők oktatása tárgyában kiadott 40144—1901. számú miniszteri rendeletre a figyelem felhivatik. 3768—1901. püsp. sz.

A tanulmányi kirándulások terve ezután a I. módszer ért. jkvébe veendő fel. 4173—1901. püsp. sz.

A gymnasiumban a zene és francia nyelv tanításának biztosítására 400—400 kor., az internatus költségeinek fedezésére 740 kor. és a jelen tanévi tanulmányi kirándulás vasuti költségeire a csikmegyei illetőségű tanulók részére 600 koronát a megye törvényhatósági bizottsága megszavazván, kiutaltatott. 13219—901. alisp. sz.

Néhai Züllich István igazg. tanácsi alelnöknek az erd. r. k. status tanárai segítségével tett 2000 koronás alapít-

ványáról szóló okirat tudomásvétel és az intézet irattárában való megőrzés végett megküldetik. 4888—1951. püsp. sz.

Az érettségi vizsgálati díjakra eddig fennállott rendelkezés hatályon kívül helyezésével a vizsgálati utasítás 34. §-ában megállapított díjak iratnak elé. 120—1902. püsp. sz.

Az I. foku fegyelmi tanácsba egy tag a testületből tanév elején, az alakuló értekezleten választandó meg és ez nem külön, hanem a rendes jkvbe veendő fel. 307—1902. püsp. sz.

Az októberi ált. képviselő választások alkalmából a tanárok ellen a megye törvényhatósági gyűlésében felmerült vádak folytán a testület maga ellen fegyelmi vizsgálatot kérvén, annak megtartását a főtanhatóság elrendeli és I. foku fegyelmi tanácsul a sz.-udvarhelyi r. k. főgymn. fegyelmi tanácsát delegálja. 6—1902. ig. tan. sz.

A szabadkézi rajznak, mint rendkívüli tárgynak, tanítására érvényben álló Utasítások, míg más intézkedés nem történik, továbbra is szem előtt tartandók. 383—1902. püsp. szám.

Balog József és Riszner Ödön rendes tanárok az orsz. tanári nyugdíj-alap tagjai sorában felvétettek. 88752—1901. miniszt. és 115—1902. ig. t. sz.

Intézetünk 1900-ik évi 1309 korona 64 fillér beruházási államsegélyének 15 évig járó 3⁰/₀-os kamatja az erd. r. k. tanulmányi alaphól az orsz. tanári nyugdíj-alap javára kiutaltatott. (1894. XXVII. t.-cz 3. §. c. pont.) 129—1902. ig. t. sz.

A tornaversenyek tárgyában a Hivatalos Közlöny 1902. január 24-iki számában kiadott rendeletre a figyelem felhivatik. 791—1902. püsp. sz.

Az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Szövetség tervvázlatára a testület észrevételeit egy operatumba foglalva, megteszi és testületi belépését a kassai tanári körnek bejelenti. 70—1902. iktatói sz.

XIII. Leo pápa Ő szentsége megkoronázásának 25-ik éve alkalmából a tanulók sajátkezű aláírásával ellátott hódolati album iveri Püspök ur Ő mlgtárhoz felterjesztetnek. 75—1902. ikt. sz.

A philosophiai propaedeutika a következő tenévtől kezdve, az új tantervnek megfelelőleg, a status gymnasiu- maiban is csak a VIII-ik osztályban taníttatik. 983—1902. püsp. sz.

Az Erdélyi Kárpát-Egyesület „Erdélyi Kalauz“ cz. kiadványát az intézetnek megküldi. 143—902.

Titz Antal: „A kath. Egyház Története“ a VIII-ik oszt. számára tankönyvül való behozatalra engedélyeztetett. 1835, 1902. püsp. sz.

A történelmet illetőleg az új tantervet fokozatosan életbe léptető miniszteri rendelet közöltetik. 335—1902. főig. sz.

A történelem, vegytan és tornatanításra Budapesten a nagyszínűdön póttanfolyamok rendeztetnek. 2007—1902. püspöki sz.

A Székely Egyesület évenként két jó tanuló, jó magaviseletű, székely származású, szegény tanulóknak 40—40 korona segélyt szokott adni. Az idén ezen segélyben részesítendőek bejelentésére felhiv. 226—1902. (A segélyezésre ajánlottakat lásd hátrább, „Segélyezések“ cz. alatt).

A tanár-testület által maga ellen kért fegyelmi ügyben a delegált székelyudvarhelyi róm. kat főgymnasium I-ső foku fegyelmi tanácsának elnöke a fegyelmi határozatot megküldi.

A megyei törvényhatósági közgyűlésen és azután több laphon, különösen a „Magyarság“-ban nagy zajjal megtámadott intézetünk tanári kara reqlatatója érdekében szükségesnek mutatkozik a fegyelmi határozatot teljes szövegében minden commentár nélkül ide iktatni, a mint következik :

Fegyelmi határozat.

A csiksomlyói róm. kath. főgymnasium tanári testülete ellen az 1901. évben lefolyt országgyűlési képviselő választások alkalmával állítólag történt visszaélések miatt, az erdélyi róm. kath. Status igazgató tanácsa által, a tanári karnak saját kérelmére 6|1902. sz. a elrendelt fegyelmi vizsgálat ügyében delegált székelyudvarhelyi róm. kath. főgymnasium I. foku fegyelmi tanácsa a befejezett fegyelmi vizsgálat adatainak és a róm. kath. Status fegyelmi tanácsában működő tisztii ügyésznek írásban előterjesztett indítványa alapján, mai napon megtartott ülésében hozta a következő fegyelmi

Határozatot :

A csiksomlyói róm. kath. főgymnasium tanári testülete ellen bevezetett fegyelmi eljárás abbanhagyatik.

Indokok :

Becze Antal Csikvármogye alispánjának az 1901. év második felére a megyei törvényhatósághoz tett jelentésében, valamint dr. Györfly Gyula törvényhatósági bizottsági tagnak, ugyanazon évi október hó 21-én Csik-Szeredában megtartott törvényhatósági gyűlésben történt felszólalásában a csiksomlyói róm. kath. főgymnasium tanári testülete és különösen névszerint Biszner Ödön és dr. Wasylkiewicz Viktor tanárok ellen felhozott, hogy az országgyűlési képviselő választás idejében a tanuló ifjúságot tüntetésre buzdították, megszavaztatták, párttollak viselésére ösztönözték és velők a szülőket befolyásolták.

A tanári testület és a megnevezett két tanár az ellenük felhozott gyanúsításoknak kellő mértékre való leszállíthatása és politikai magatartásuknak igazolhatása végett a fegyelmi vizsgálatnak bevezetését önmaguk ellen kérték, minek folytán a fegyelmi eljárás elrendeltetvén, a kiküldött vizsgáló biztos által szabályszerűen befejeztetett.

A fegyelmi vizsgálat adatai szerint a tanári testület és a névszerint felemlített két tanár elleni gyanúsítások semmi tekintetben beigazolást nem nyertek.

Ugyanis Becze Antal alispán a vizsgáló biztos felhívására 1902. február 24-én beadott írásbeli nyilatkozatában kijelentette, hogy ő a csiksomlyói tanári kart egyáltalán nem vádolta, erre konkrét eseteket nem hoz fel és semmiféle bizonyítékot nem jelöl meg.

Mihály Ferencz megyei főjegyző a vizsgáló biztos felhívására 1902. márczius 4-én kelt írásbeli nyilatkozatában kijelentette, hogy ő a tanári kar ellen elrendelt fegyelmi ügyben semmiféle vádat nem emelt.

Nagy Imre gazdasági iskolai igazgató a vizsgáló biztos által 1902. márczius 4-én felvett jegyzőkönyvben kinyilatkoztatta, hogy ő csak hallomásból és csak a megyei közgyűlésben az ő jelenlétében történt felszólalásokból értesült a tanári testület elleni gyanúsításokról; de közvetlenül sem nem tapasztalta, sem közvetlen érdekelttől még csak nem is hallotta, hogy a tanári karnak bármely tagja a jelzett visszaélések bármelyikét is elkövette volna; továbbá, hogy a csikszeredai választókerületben lefolyt képviselő választásban, mint választási elnök vett részt, de ezen minőségében sem tapasztalt olyant, miből a jelzett visszaélésekre következtetni lehetne, sem senki nála ilyen irányban panaszt nem emelt.

Dr. Györfly Gyula a vizsgáló biztoshoz 1902. február 26-án beadott írásbeli nyilatkozatában kijelentette, hogy ő a közgyűlésben csak általánosságban tett a tanárok korteskedéséről, kortestollak kiosztásáról, a tanulók megszavaztatásáról és a szülők politikai maguktartásának befolyásolásáról említést és a vizsgáló biztosat bővebb felvilágosítások végett az alispán, a főjegyző, Nagy Imre igazgató és Molnár József megválasztott képviselő

urakhoz utasította azzal a hozzáadással, hogy ő a tanárok fegyelmi ügyében mint tanu szerepelni nem kíván; mert ő a tanár urak feletti tanhatóságának lévén tagja. Őt csak az ítélkezés joga illeti meg. — Midőn pedig az I. foku fegyelmi tanács a fegyelmi eljárás alatt állóknak óhajára a vizsgálat kiegészítését határozta, hogy dr. Györffy Gyula azon vádra vonatkozólag, melyet hangoztatott: „Holmi Risznerek és Wasylkiewiczek méltoloznak meg a székely ifjúságot“, — kikérdeztessék, dr. Györffy Gyula a vizsgáló biztosnak írásbeli megkeresésére nem válaszolt.

Dr. Györffy Gyula vádja tehát nem nyert beigazolást sem azok által, a kikre hivatkozott, sem másképen, Ami pedig különösen a Riszner Ödönre és dr. Wasylkiewicz Viktorra vonatkozó vádat illeti, azt az emlitettek alapján az első foku fegyelmi tanács alaptalannak tartani kénytelen.

Az első foku fegyelmi tanács tehát, betekintést nyerve az ügybe, úgy a kihallgatott, illetőleg írásban megkeresett tanuk vallomása alapján, valamint a fegyelmi vizsgálat alatt állóknak vallomása alapján azon meggyőződésre jutott, hogy ők nemcsak hogy a terhőkre rótt cselekményeket el nem követték, hanem minden lehető eszközt megragadtak, hogy a tanulókat a tüntetésoktől távol tartsák, és tanári — nevelői tisztökkel vizsgálva nem élvön, annak tiszteletet szerezzenek. — Az első foku fegyelmi tanács a csiksomlyói tanári testület magatartását azon ügyben, a mely miatt maga ellen fegyelmi vizsgálatot kért, a vizsgálat és annak folyamata alapján korrektnek találta.

Kelt Székely-Udvarhelyen a róm kath. főgymnasium elsőfoku fegyelmi tanácsának 1902. évi május hó 16-án tartott üléséből.

TÖRÖK ALBERT,
elnök.

9. A gymnasium áthelyezése.

A mult évi Értesítőben ezen czim alatt adott kronikai feljegyzés avval záródott, hogy: „Ez idő szerint tehát a költéségekhez való hozzájárulás arányának megállapítása körül forog az áthelyezés kérdése“. Sajnos, most is csak ennyit lehet mondani, mert a kérdés azóta semmivel sem ment előbbre; sőt ha jól szemügyre vesszük a megyei törvényhatósági bizottság 1902. május 30-án hozott határozatát, azt lehet mondani, hogy az áthelyezés ügye kérdéssé vált. U. i. a törvényhatóság mult évi május 22-iki határozatára, melylyel a millenárius évben megajánlott 100 ezer koronához még 50 ezeret adott, oly feltétellel, hogy egyik tanár fizetésének pótlására 1050 k., az internatus fentartásának segélyezésére 740 k. és a zene- s francia nyelv tanítására 800 k., összesen 2590 k. évi segély további kiszolgáltatását egyszerűsmindenkorra beszünteti, a nm. vallás- és közoktatásügyi

Miniszter ur másodizben oly értelmű leiratot intézett, hogy ez utóbbi 50 ezer koronás ajánlatot, melyet legfőlebb csak az eddigi szolgálmányok tökebeli egyenértékének lehet tekinteni, csak azon feltétellel hajlandó elfogadni, ha a törvényhatóság a 150 ezer koronát 200 ezer koronára kiegészíti. Mire a f. évi május 30-án tartott törvényhatósági közgyűlés a következő határozatot hozta:

„A törvényh. bizottság sajnálattal fogadja vallás- és közoktatásügyi miniszter urnak a felajánlott újabb hozzájárulás elfogadásához fűzött meglepő kijelentését, mert arra minden külbefolyás és mellékszámítás nélkül, tisztán az oktatás és nevelésügy előmozdítására irányuló áldozatkészséggel nemcsak nem volt reáakészülve, hanem ellenkezőleg a tett ajánlatot részletesen megindokoló határozatainak csak méltányos elbírálása mellett is, ajánlatának feltétlen elfogadását kellett remélnie. Bármennyire is hajlandó volt külbömben a törvényh. bizottság ezen nagyfontosságú kulturális kérdés megoldásában miniszter ur ó nmltgának óhajtasait teljesíteni, jól ismert indokainál fogva akkor, midőn a legközvetlenebbül érdekelt fél, az erd. r. k. status, mely pedig az intézet feletti tulajdon és rendelkezési jogokat kizárólag a maga részére követeli, még semmiféle kötelező nyilatkozatot nem tett; s a midőn a status zárkozott magatartásából arra lehet következtetni, mintha az ügynek vagyoni terhekkel járó részét, ha nem is egészen, de javarészből a támogatására siető államra és vármegyére szándékozott háritani: a leirat kényszerjellegével bíró kijelentése daczára is ragaszkodnia kell a törvényhatóságnak elfoglalt álláspontjához *még azon esetben is, ha ebből az áthelyezés kérdésének nem óhajtott és nem remélt elejtése származnék is.*“

Ime, a vármegye — bár nem óhajlja és nem reméli — máris az elejtés lehetőségét emlegeti, holott a vármegye volt a kérdés szönyegre hozója és a vármegye konstátálta egy népes bizottságának helyszini szemléje útján, hogy a somlyói gymnasium sem egészségügyi, sem biztonsági, sem a szükséges helyiségek tekintetében többé nem megfelelő. És 50 ezer korona külbömbzet hozza felszínre „a nagyfontosságú kulturális kérdés“ elejtésének az eszméjét; akkora összeg, melyet még közadakozás útján is össze lehetne hozni, ha a

vármegye nem rendelkeznek vele, miként összehozta egyik szomszédos vármegye katolikus lakossága, mely azon hat év óta, mióta ez a kérdés vajudik, a status és az állam támogatásával algymnasiumból főgymnasiumot létesített és egy pár év mulva iskoláját diszes palotába helyezi.

Gymn. igazgató nyomatékos érvekkel igyekezett a közgyűlésen odahatni, hogy az 50 ezer kor. megszavazásával a vármegye a maga részéről nyujtson módot a kérdés jóirányu tovább fejlődésére és háritson el minden vádat, mely akár a halasztás, akár az esetleg bekövetkező elejtés miatt reá háromolhatnék, sőt ragadja meg az alkalmat, hogy a kivánt összeg megajánlásával az áthelyezésben közreműködő más-két tényező erkölcsi kötelezettségét a maga és a nagyfontosságu ügy érdekében leköthesse és a megvalósítást szorgalmazhassa. A gyűlés többsége azonban jónak látta az állandó választmány javaslatát emelni határozattá, melylyel az áthelyezés kérdése valószínűleg hosszabb időre, sőt nem lehetetlen, hogy végleg leszorul a napirendről.

IV.

Tanári kar.

a) Rendes tanárok.

Pál Gábor, világi, a mennyiség- és természettanból képesített tanár, főgymnasiunai igazgató; tanította a mennyiségtant a VIII. és a természettant a VII-ik osztályban, összesen heti 6 órában. Tanit 1876 óta.

Balló István dr., világi, a magyar és latin nyelvből képesített tanár, tartalékos m. kir. honvédhadnagy, az Önképzőkör vezetője, az I. oszt. főnöke; tanította a magyar nyelvet az I., latin az I. VII., görögöt a VII. történelmet a III. osztályban összesen 23 órában; ezen kívül a tornát 6 és a francia nyelvet 4 órában. Tanit 1895 óta.

Balog József, képesített vallástanár, értekezleti jegyző, felgymnasiunai exhortator, a Mária-Társulat elnöke; tanította a vallástant az I—VIII. osztályban, heti 16 órában. Tanit 1893 óta.

Bálint György, egyházi, a latin és görög nyelvből képesített tanár, a seminarium és internatus igazgatója, a VIII. osztály főnöke; tanította a latin nyelvet a VIII., görögöt az V., VI. és VIII. osztályban összesen 20 órában. Tanit 1890. óta.

Csató János, egyházi, a földrajz és természetrajzból képesített tanár, a természetrajzi szortár öre, a kiránduló egyesület elnöke, az internatus felügyelője; tanította a földrajzot az I. és III., természetrajzot a IV—VI. osztályban, összesen 18 órában, Tanit 1892 óta.

Jakab Antal, világi, a mennyiségtan- és természettanból képesített tanár, az V. osztály főnöke, a természettani szortár öre; tanította a mennyiségtant a IV., V., VI., VII., a természettant a VIII. osztályban. Heti óráinak száma 17. Tanit 1879 óta.

Kolonics Dénes dr., egyetemes orvostudor, kör- és államvasuti orvos, m. kir. honvéd-főorvos, okleveles középiskolai egészségtan-tanár és intézeti orvos; tanította az egészségtant a VII. osztályban, heti 2 órában. Tanit 1901 óta.

Petres András, világi, a latin és görög nyelvből jogosított tanár, az V. osztály főnöke, tanította a latin nyelvet az V., görögöt a VI., VII., görögpotló irodalmat az V. osztályban, összesen 18 órában. Ápril elejétől kezdve a tanév végéig, egészségének helyreállítása végett szabadságot nyert. Tanit 1877 óta.

Riszner Ödön, világi a magyar és német nyelvből képesített tanár, tartalékos cs. és kir. hadnagy, a VII. osztály főnöke; tanította a magyar nyelvet a VII., németet a III., V., VI., VII. és VIII., görögpotló irodalmat az V. osztályban, összesen 20 órában; ezen kívül a tornát 6 és az éneket 4 órában. Tanit 1897 óta.

Sipos Sándor, világi, jogosított rajztanár, a rajzsztúr óre, tanította a rajzoló geometriát az I—IV., a görögpotló rajzot az V—VIII. és szépirást az I. II. osztályban, összesen 20 órában. Tanit 1872 óta.

Szász Károly, világi, a történelem- és földrajzból képesített tanár, a tört.-földrajzi muzeum óre; tanította a történelmet a IV—VIII. a földrajzot a II. osztályban, összesen 17 órában. Tanit 1877 óta.

Wasykiewicz Viktor dr., egyházi, a magyar és német nyelvből képesített tanár, tartalékos cs. és kir. táborig segédlelkész, a III. osztály főnöke, a kölcsönkönyvtár óre, semináriumi aligazgató; tanította a magyar, német és latin nyelvet a IV., latint az V. és bölcsészet-előtant a VII. és VIII. osztályban, összesen 23 órában. Tanit 1897 óta.

b) Helyettes tanárok.

Fazakas Gáspár, egyházi, a magyar és latin nyelvből alapvizsgázott tanár, a II. osztály főnöke, algymnasiumi exhortátor; tanította a magyar nyelvet a II., latint a II. és VI. osztályban. Tanit 1900 óta.

Herberger Béla, világi, a magyar és német nyelvből alapvizsgázott tanár, a VI. osztály főnöke, a tanári könyvtár óre; tanította a magyar és német nyelvet a VI., szám-

tant az I—III. és a görögpótló irodalmat a VI. osztályban, összesen heti 20 órában. Ezenkívül a délutáni játékok vezetője heti 8 órában. Tanít 1900 óta.

Ráduly Simon, egyházi, a magyar és latin nyelvből alapvizsgázott tanár, a III. oszt. főnöke és az ifjusági könyvtár kezelője; tanította a magyar nyelvet a III., V. és VIII., latint a III. és görögpótló irodalmat a VII. osztályba, összesen heti 18 órában. Tanít 1900 óta.

c) Óra-adó.

Száva József, világi, tanárjelölt a math. ábrázoló geometriai tanszakon, tanította a zenét heti 4 órában.

V.

A bevégzett tananyag.

1. Rendes tantárgyak.

I. OSZTÁLY.

Osztályfőnök : **Balló István dr.**

Vallástan, heti 2 óra. Imádságok. Az ember végeztelje. A hit. A parancsok. A kegyelem eszközei. Tankönyv : Kis Katekizmus. Tanította : *Balog József.*

Magyar nyelv, heti 5 óra, a) Prózai olvasmányok a hun és magyar mondából és az Árpádok történetéből. a görög mythológiából, rajzok a magyar földről és a nép életéből, mesék. b) Költőiek, leíró és elbeszélő költemények, mesék, rövidebb mondák. Könyv nélkül : 9 költemény. c) Nyelvtan : A hangok, A mondat fajtái, A mondatrészek, A helyes írás főszabályai. d) Két hetenkint egy iskolai írásbeli dolgozat. Kézikönyv : Szinnyei József : Iskolai Magyar Nyelvtana és Magyar Olvasókönyve I. rész. Tanította : *Dr. Balló István.*

Latin nyelv, heti 6 óra. Az öt névragozás, melléknevek fokozása, névmások, számnevek, a sum segédige ragozása és a négy rendes igeragozás a cselekvő alakban. Olvasmányok : A nyelvtani tananyag begyakorlására szolgáló példákön kívül kisebb mesék, párbeszédek és leírások. Könyv nélkül : öt mese. Kézi könyv : Dr. Szamosi János Latin Nyelvtana és Olvasókönyve. Tanította : *Dr. Balló István.*

Földrajz, heti 3 óra. Tájékozás a földgömbön és a térképen, térképolvasás. Földrajzi alapismeretek. Magyarország hegységeinek, síkságainak, vízceinek, éghajlatának, terméneinek és főbb helységeinek ismertetése kapcsán a lakós-

ság foglalkozása és életmódja. Térkép-vázlatok készítése. Tankönyv : Kőrösi Albin: Földrajz a középiskolák I. osztálya számára. Lange-Cherven : iskolai atlasz. Tanította : *Csató J.*

Természetrész, heti 2 óra. Bevezetés a természeti tárgyak szemlélésébe és az egyszerű szemlélet útján levezethető törvényszerűségek felismerésébe. A négy évszak, kivált a növényeken mutatkozó jelenségekben feltüntetve. Az ősz : közönségesebb gyümölcs formák taglalása és csoportosítása. Házi állatok. A tél: a közönségesebb fenyők. Az ember lakása közelében, a mezőn és az erdőn élő emlős állatok. Tavasz : Egyes könnyen szemlélhető viritó növények megjelensék szerint ; a növények részeinek megismertetése. Házi szárnyasok. Tankönyv : Ormándy Miklós dr. : Természetrész a gymnasiumok és reáliskolák I. osztálya számára.

Tanította : *Csató János.*

Számтан, heti 3 óra. Tizes számrendszer. Római számjegyek. A négy alapművelet egész számokkal, tizedes és közönséges törtekkel. Különböző mértékek és pénzek ismertetése. Havonként egy iskolai írásbeli dolgozat. Kézi könyv : dr. Mocnik F. és dr. Schmidt A. : Számтан.

Tanította : *Herberger Béla.*

Rajzoló geometria, heti 3 óra. Kézi könyv: Fodor L. és dr. Wagner A. : Rajzoló Planimetria. Planimetriai idomok különböző tételei -- elméletileg és rajzgyakorlatokban, geometriai ornamentális rajzolás, egyenes és görbecsalaku idomok, táblarajz után rajzeszközökkel és szabadkézzel. Tanította : *Sipos Sándor.*

Szépírás, heti 1 óra. Nagy Sándor szépírási mintái után, magyar és német írás alapvonalai. A folyóírás gyakorlatai. A helyes ülés és szépírás szabályainak megtartása mellett.

Tanította : *Sipos Sándor.*

II. OSZTÁLY.

Osztályfőnök : **Fazakas Gáspár.**

Vallástan, heti 2 óra. A hitről szóló szakasz ismétlése. Oltárszolgálat. Az ó-szövetség története. Tankönyv : Pokorug Emánuel dr. Ó-szövetségi Bibliai Történetek, Kis Katekizmus.

Tanította : *Balog József.*

Magyar nyelv, heti 5 óra. Az I. osztály tananyagának ismétlése; tárgy- és állapot-határozók; összetett, mellérendelt, alárendelt és többtagu összetett mondatok; szórend és szóalkotás. Prózai olvasmányok: Rövid rajzok és elbeszélések. Aesopus és Fáy A meséiből. A magyar föld leírása. A magyar nemzet, görögök és rómaiak történetéből.

Költőiek: Petőfi, Arany, Gyulai, Lévay József, Kölcsey és Vörösmarthy költeményeiből; Tompa és Garay kisebb elbeszélő költeményei. Két hetenként egy iskolai írásbeli gyakorlat. Tankönyv: Szinnyi I. Iskolai Magyar Nyelvtana és Olvasókönyve. II. rész. Tanította: *Fazakas Gáspár*.

Latin nyelv, heti 6 óra. Az I. osztály tananyagának átismétlése, igeragozás, az igék áttekintése perfectum és supinum szerint, hiányos személytelen és rendhagyó igék, viszonyszók, kötőszók, határozók, indulatszók. Szóalkotás. Olvasmányok: Mesék. A római történelemből összefüggő olvasmányok. Egy pár mese és olvasmány emlézve. Két hetenként egy iskolai írásbeli gyakorlat. Tk. Szamosi János Latin Nyelvtana és Olvasókönyve. Tanította: *Fazakas Gáspár*.

Földrajz, heti 3 óra. Európa országai és népei, Magyarországból kiindulva. Ázsia és Afrika általános ismertetése a nevezetesebb országok és európai gyarmatok kiemelésével. Térképvázlatok készítése. Tankönyv: Körösi Albin: Földrajz a középiskolák II., III. osztályai számára. Lange-Chervin: Iskolai atlasz Tanította: *Szász Károly*.

Természetrajz, heti 2 óra. Majmok. Tengeri emlősök. Erszényes emlősök. Az ember lakása közelében, mezőn, erdőn, vizen tartózkodó madarak. Teknősbéka, krokodilus, gyík, kígyó (csuszó-mászók.) — Vizibéka, szalamandra, göté (kóctéltüek). Halak. Rovarak. Pókok. Százlábúak. Rákok. Férgek. (A helyi viszonyok tekintetbe vételével). Őszszel viritó néhány növény. — Feltünőbb gyümölcsstermő erdei fa és bokor s az embert közelebről érdeklő természetett és vadon termő növények ismertetése. Kirándulások rovar- és növénygyűjtésre. Tankönyv: Ormándy Miklós dr. Természetrajz a gymnasiumok és reáliskolák II. osztálya számára.

Tanította: *Csaló János*.

Számtan, heti 4 óra. Az I. osztály tananyagának ismétlése. Számolási rövidítések és korlátolt pontosságú eredményhez vezető számtani műveletek. Egyszerű arányok és aránypárok. Hármasszabály. Százalék számolás: száztól, százra és százban. Közönséges törtek átváltoztatása tizedes törtekké és viszont. Havonként egy iskolai írásbeli dolgozat. Kézikönyv: dr. Mocnik F. és dr. Schmidt A.: Számtan.

Tanította: *Herberger Béla*.

Rajzoló geometria, heti 3 óra. Stereometriai elemek. Kézikönyv: Fodor L. és dr. Wagner A.: Rajzoló Stereometria. Egyszerű testidomok szemléltetése, ábrázolása, rajzolása, hálózata és modelljeinek elkészítése. Planimetria ornamentális rajzolás szerkesztése, síkidomok és testek hálózatai sodrony és bádogminták után, távlat szerint. Tanította: *Sipos Sándor*.

Szépírás, heti 1 óra. Nagy Sándor szépírás mintái után. Kalligraphiai magyar és német folyóírási gyakorlatok, kellő magyarázatok mellett, táblai előírás után. Tanította: *Sipos Sándor*.

III. OSZTÁLY.

Osztályfőnök: *Ráduly Simon*.

Vallástan, heti 2 óra. Az ó-szövetség története. Tankönyv: Róder Flórent: Az ó-szövetség. Tanította: *Balog József*.

Magyar nyelv, hetenkint 4 óra. A nyelvtan rendszeres áttekintése. A hangsúlyos vers ismertetése. Összefüggő történeti olvasmányok, elbeszélések, életrajzok. Két hetenkint egy írásbeli iskolai dolgozat az olvasmánnyal kapcsolatban. Tankönyv: Szinnyi József dr. Rendszeres magyar nyelvtan és Olvasókönyv. III. r. Tanította: *Ráduly Simon*.

Német nyelv, heti 4 óra. Az alaktan megfelelő gyakorlatok és beszélgetés alapján. Prózai olvasmányok: Der Abend. Der Wald. Das Essen. Leitsamer Spazierritt. Die Zeit Die Familie. Iphigenie in Aulis und auf Tauris. Dorf und Stadt. Der Drachenkampf. Siegfrieds Heirat. Unser Wohnplatz. Költői olvasmányok: Waldlied. Das Baumlein. Die Sonne und die Thiere. Stufenleiter. Siegfrieds Schwert. Dem Vater-

lande. A költői olvasmányokat könyv nélkül is betanulták. Két hetenkint egy iskolai írásbeli dolgozat. Tankönyv : Endrei Ákos dr.: Német nyelvtana és Nyelvkönyve. Tanította : *Riszner Ödön.*

Latin nyelv, hetenkint 6 óra. a) Alaktani ismételés ; az olvasmány alapján a mondatrészek és azok egyezése. Az esetek használata mondattani szereplésök feltüntetésével. A viszonyszók, főnevek, melléknevek és névmások mondattani használata. A prosodia elemei. b) Egyes mondatokon kívül összefüggő olvasmányok fordításul magyarból latinra ; prózai és költői olvasmányok latinból magyarra való fordításul. c) Két hetenkint egy írásbeli iskolai dolgozat az olvasmányokkal kapcsolatban a szintaktikai szabályok begyakorlására. Tankönyv : Szamosi J. dr.: Mondattan. Pirchala Imre : Gyakorlókönyv, Elischer József: Latin olvasókönyv. Tanította : *Ráduly Simon.*

Történelem, heti 3 óra. A magyar nemzet története a történelmi előismeretek és a honfoglalás előtti idők után egészen a mohácsi vészig, különös tekintettel az ország mivelődési viszonyaira. Tankönyv : Ujházy László: A magyar nemzet történelme. Tanította : *Dr. Balló István.*

Földrajz, heti 2 óra. a) Amerika és Ausztrália oly módon, mint Ázsia és Afrika a II-ik osztályban. b) A matematikai és physikai földrajz alapismeretei : 1. Világrészek és Oceánok. Forrás, csermely, patak, folyó, folyam. A folyamvidék, a tavak, mocsarak, lápok. A tenger hullámzása és áramlása ; ár és apály. A levegő hőváltozásai. A levegő mozgása. Légköri lecsapódások. Villámlás és mennydörgés. A víz körútja. 2. A föld alakja. Az égboltozat mindennapi látszólagos mozgása. A föld forgása saját tengelye körül és keringése a Nap körül. A Hold keringése a Föld körül. A Föld a naprendszerben. 3. Alkalmilag azoknak a physikai műszereknek és kísérleti tényeknek a bemutatása, melyek a physikai és matematikai földrajz anyagának megértésére szolgálnak. Ilyenek pl. a levegő súlya és nyomása. A közlekedő edények és Archimedes törvénye. A hőmérő. A halmoz állapot változása. A mágnestű. Elektromos alapkísérletek. Térkép-vázlatok készítése. Tükkönyvek Körösi Albin : Földrajz a közép-

iskolák II—III. osztályai számára. Lange-Cherven: Iskolai atlasz. Scholtz Albert s Ráth Arnold: A matematikai és physikai földrajz elemei. Tanította: *Csató János*.

Számтан, heti 3 óra. Összetett arányok és aránypárok. Összetett hármasszabály. Kamatszámítás. Leszámolás. Időhatár számolás. Egyszerű és összetett vegyítési szabály. Kamatos kamatszámítás. Lánccszabály. Havonkint egy iskolai írásbeli dolgozat. Kézikönyv: dr. Mocnik F. és dr. Schmidt A.: Számтан. Tanította: *Herberger Béla*.

Rajzoló geometria, heti 2 óra. Constructiv Planimetria. Kézikönyv: Fodor L. és dr. Wágner A.: A planimetriai nevezetesebb idomok kibővítése, fontosabb constructiv feladatok. Továbbá a természetben előforduló idomok és területek felmérése s meghatározása mérő-asztallal. Tanította: *Sipos Sándor*.

IV. OSZTÁLY.

Osztályfőnök: **Wasylkiewicz Viktor dr.**

Vallástan, heti 2 óra. Az új szövetség története. Tankönyv: Róder Flórent: Az új szövetség. Tanította: *Balog József*.

Magyar nyelv, Az egyszerű és szép irány ismertetése és kellékeinek beható tárgyalása olvasmányok alapján. A verstan elemei; hangsúlyos és időmértékes verselés. Arany „Toldi“-jának magyarázata költészettani, nyelvészeti és esztétikai szempontból. Válogatott költemények szavalása. Heti óraszám 4. Tankönyv: Névy L.: Stilisztika. Arany Toldi, magyarázta Lehr A. Tanította: *Dr. Wasylkiewicz Viktor*.

Német nyelv, heti óraszám 3. Az alaktan tüzetes áttekintése után a mondattan főbb vonásokban a tárgyalt következő olvasmányok alapján: Vom Büblein dass überall hat mitgenommen sein wollen. Kannitverstan. Der Bauer und sein Sohn. Antigone. Der Trompeter an der Katzbach. In der Heimat ist es schon. Der Kiffhäuser. Wilhelm Tell. Néhány költemény könyv nélkül is. Tankönyv: Endrei Ákos: Német nyelvtan I. és Nyelvkönyv II. Tanította: *Dr. Wasylkiewicz Viktor*.

Latin nyelv, heti 6 óra. Mondattani ismétlés után a főnév, melléknév, névmás és ige használata, a szórend a prosodia és metrica elemei. Olvasmányok: Julius Cesar I. könyvének 53 fejezete, Ovidius L. *Metam.*-ból Icarus, Philémon és Bamis, Phaëton. Részletek könyv nélkül is. Tankönyv: Szamosi János dr.: *Latin Mondattan*, Kempf F.: *Julius Cesar*, Elischer: *Latin Olvasókönyv*. Tanította: *Dr. Wasylkiewicz Viktor*.

Történelem, heti 3 óra. A magyar nemzet történelme 1526-tól 1867-ig és az Osztrák-magyar monarchia politikai földrajza. Tankönyv: Ujházi László. Tanította: *Szász Károly*.

Algebra, heti 3 óra. Alapfogalmak. A négy alpművelet egész algebrai számokkal, a szorzásnál kiterjeszkedve a kéttaguak négyzeteinek és köbének képzésére s az osztásnál a geometriai haladvány ismertetésére. Tényezőkre bontás, legnagyobb közös osztó s legkisebb közös többes felkeresése. A négy alpművelet törtszámokkal. Elsőfoku egy ismeretlenű egyenlet. Havonkint egy iskolai írásbeli dolgozat a megelőzőleg tárgyalt tananyag köréből. Kézik.: Mocnik-Kamarik-Wagner: *Algebra*. Tanította: *Jakab Antal*.

Növénytan, heti 3 óra. A virágos növények tagjai néhány élő példa leírása alapján. A biológiai anyag megértésére szükséges kémiai ismeretek röviden. A növények belső szerkezete, táplálkozása. A szövetek élettani szerepe. A növények szaporodása; a termés és a mag alakulása a terjedésre való berendezésekkel. A csirázás. A növekedés és a mozgás tünetények. Az osztályozás elvei: Linné rendszere és a természetes rendszer ismertetése. A virágtalan növények kiválóbb jellemvonásai alapján ismertetve. A virágos növények csoportjai, kiváló tekintettel a helyi fajokra és elterjedésükre. Növénygyűjtő kirándulás. Tankönyv: Pintér Pál: *Növénytan a gymnasiumok negyedik osztálya számára*. Tanította: *Csató János*.

Rajzoló geometria, heti 2 óra. Constructiv planimetriai szerkesztések, testmértani alaptételek tárgyalása. Ellypsis, hyperbola, parabola származása, szerkesztése s különböző tételei. A pont, egyenes és görbe vonal, szög és síkidomok

s testek projectióinak tételei egy és két síkon. Építmények, homlok- és alaprajzai s átmetszeteinek szerkesztése. Tanította: *Sipos Sándor*.

V. OSZTÁLY.

Osztályfőnök: **Jakab Antal**.

Vallástan, heti 2 óra. A katolikus vallás alaptana, nevezetesen: a szentírás valóságának, hamisítatlanságának, hitelességének, továbbá Jézus istenségének és a róm. kath. egyház isteni tekintélyének bebizonyítása. Tankönyv: Wappler Antal dr.: *A Katolikus Egély Tankönyve*. I. rész.

Tanította: *Balog József*.

Magyar nyelv, hetenkint 3 óra. A történetírás, szónoki beszéd és értekezés elmélete és történeti fejlődése. Olvasmányok: szemelvények régibb és újabb történetíróinkból, nevezetesebb külföldi és hazai szónokainkból, Faludi F. Téli ójtszakaiból, Mikes leveleiből és Greguss Gy. természettudományi értekezéseiből, továbbá Praczy, Greguss Á. és Kemény Zs. széptani értekezéseiből. Tankönyv: Névy L.: *Rhetorika és Olvasókönyv*. Havonkint egy háziírásbeli dolgozat.

Tanította: *Ráduly Simon*.

Német nyelv, heti 3 óra. A német nyelvtan tüzetes átisméltése. Herder: *Cid* románczaiból 1—9., 15—18., 21—26., 29., 31., 32., 36., 41., 42., 45., 49., 53—55., 60., 64., 68—70. Az olvasókönyvből: *Das wohlfeile Mittagessen*. *Eine Rose von Homers Grabe*. *Die Religion der alten Germanen*. *Die Akropolis*. *Araber in Spanien*. *Das Ritterwesen*. Költői olvasmányok: *Vergangenheit*. *Leise zieht durch mein Gemüth*. *Die drei Zigeuner*. *Der Alpenhirt*. *Frühlingslaube*. A költői olvasmányok könyvnélkül is. Magyarról németre fordított darabok: *Columb*. *Az unalom*. *A veréb és gólya*. *A csikó és anyja*. *Az indus fejedelem*. *A cigány és földesúr*. *A pompa és fényezés*. *A rátótiak*. (Fáy A. meséiből). *A magyar gazdasszony* (Baksay). Két hetenkint egy iskolai írásbeli dolgozat. Kézikönyv: Heinrich G.: „*Herder Cid-románczai*“ és Harrach J.: *Német olvasókönyv*. Tanította: *Riszner Ödön*.

Latin nyelv, heti 6 óra: Olvasmányok. *De imperio*

Cn. Pomp. Pro Archia poëta. Ovidius Fast. L. böl Hercules legyőzi Caëust. Romulus halála. A Sali papok eredete. A Fabiusok hősi vállalata és halála. Janus. Az olvasmányokban előforduló régiség-tani dolgok magyarázata. Tanította: *Petres András*, a III-ik idősokban *Dr. Wasylkiewicz Viktor*.

Görög nyelv, heti 5 óra. Az attikai alaktan a *mi* végű igékig. Próza olvasmányok: Az anya-oroszlán, Az asszony és tyúkja, A medve és a róka, Kényelmes hazugság, A két tarisznya, A nád és a tölgy, A kos és a farkas, Az ökörpásztor, A szamár és a farkas, Az atya és leányai. Adomák és elmés mondások a scholastikusról. Művészek önélete, Gyermeki szeretet, A Sphinx és Oedipus, Tempe völgye, A fősvény, A három fejsze. Könyv nélkül betanult szöveg: A szamár és a farkas. A nyelvtani anyag begyakorlására szolgáló fordítandó gyakorlatok I—IV. kéthetenként egy iskolai írásbeli dolgozat. Tankönyv: Szamosi János dr. Görög nyelvtana és Görög olvasókönyve. Tanította: *Bálint György*.

Görög-pótló irodalom, heti 3 óra. Magyar irodalmi olvasmányok: Mindszenty Gábor: Naplója, Szalárdi: Siralmas krónikája, Kemény János: Ónéletírása, Cserei Mihály: Históriaja, Apor: Metamorphosisa szemelvényekben; Mikes, Zrínyi, Pázmány, Faludi, Horváth M. és Salamon F. műveiből szemelvények. Görög irodalmiak Homeros Iliasa és Odysseiája. Herodotos tört. műve szemelvényekben. Évharmadonként egy házi írásbeli dolgozat. Tankönyvek: Jancsó Benedek dr., Magyar irodalmi olvasmányok I. r. Gomlay Gyula dr., Homeros Odysseiája. Csengeri János dr., Homeros Iliasa, Geréb József dr., Szemelvények Herodotos történelmi műveiből. Tanította: *Riszner Ödön*.

Történelem, heti 3 óra. a) Az ó-kor történelméből a római császárság kora a nyugat-római birodalom bukásáig. b) A középkor története 476-tól 1492-ig. Tankönyv: Vassary Kolos: Világtörténelem II. rész. Tanította: *Szász Károly*.

Mennyiség-tan, heti 3 óra. a) Algebra h. ó. 2. A több ismeretlenű határozott egyenletek megfejtési módjai. A határozatlan egyenletek megfejtésének osztási módja. A két-

taguak magasabb hatványai ; Pascal-féle háromszög s ezzel kapcsolatban a számtani haladvány. A többtaguak 2-ik és 3-ik hatványra emelése. Gyökmennyiségek : a gyökvonás fogalmából folyó tantételek ; négyzetgyök és köbgyök vonása és ezzel kapcsolatban a négyzetes egyenletek megfejtése. b) *Mértan*, heti 1 óra. A planimetriából : az egyenesek kölcsönös helyzete. Az idomok összeillősége és hasonlósága. Az idomok átalakítása s területeik meghatározása. Az egyenes s a kör. Havonkint egy iskolai írásbeli dolgozat. Kézik. : Mocnik-Klamarik-Wagner : Algebra és Geometria. Tanította : *Jakab Antal*

Természetrész, heti 3 óra. Az állati test fejlődése és szervei éltani vonatkozásokkal. Az emberi test egyes részeinek ismertetése. Az állattypusok, osztályok, rendek és családok ismertetése, neme és fajok felemlítése. Rovargyűjtő kirándulások. Tankönyv : Krísch I. : Állattan. Tanította : *Csató János*.

Görögpótló rajz, heti 2 óra. A diszitmények körvonalai, a vízfesték használata, alapszínok ismertetése, színvegyületek és egymásföle helyezéseinek módozatai és használata. Görög, arab, góth és középkori stilü sikdiszitmények, stilizált levelek, szalagdiszkek és virágok rajzolása és festése falitáblák után. Tanította : *Sipos Sándor*.

VI. OSZTÁLY.

Osztályfőnök : *Herberger Béla*.

Vallásstan, heti 2 óra. Isten léte és tulajdonai ; Szentháromságta. Az angyalok, anyagvilág és az ember teremtése. Az ősbün és következményei ; az emberi nem megváltásának ígérete, teljesedése ; az ember ujjászületése, megszentelése a szentségek és szentelmények által. Az utolsó dolgokról szóló tan. Tankönyv : *Wappler Antal dr. : A Katolikus Egély Tankönyve. II. rész.* Tanította : *Balog József*.

Magyar nyelv, heti 3 óra. Rövid bevezetés a poetikába, az aesthetikai alapfogalmak rövid ismertetése. Hangsúlyos és időmértékes verselés. Lyrai, epikai és drámai műfajok elmélete és története. Olvasmányok : számos lyrai és

kisebb epikai költeményen kívül olvastattak : Zrinyias, Vörösmarty M. : „Két szomszédvár“ ; Katona J. : „Bánk-hán“-ja ; Shakespeare : „Machbeth“-je ; Csiky G. : „Mukányi“-ja. Szemelvényekben ismertették : Vörösmarty M. : „Zalán futása“ ; Csokonai : „Dorottya“-ja ; Aranyosrákosi Székely V. : „A székelyek Erdélyben“ című művek. Havonként egy házi írásbeli dolgozat. Tankönyv : Névy L. : „Poetika és Poetikai olvasókönyv“. Tanította : *Herberger Béla*.

Német nyelv, heti 3 óra. A német ballada és románcz fejlődésével kapcsolatosan a ballada és románcz történetének ismertetése. Olvastattak a következők, prózaiak : Hagen in Nibelungenliede, Shakespeares Machbeth, Chriez. Költőiek Edward, Lenore, Der Fischer, Erlkönig, Mignon, Der Zauberberlehrling, Legende vom Hufeisen, Johanna Sebus. Magyar-ról németre fordítottak : A különcz, Mátyás király lustái, Szamár árnyék. Két hetenként egy iskolai írásbeli dolgozat. Tankönyvek : Dr Heinrich G. : „Német tan- és olvasókönyv I. k. „Német balladák és románczok“ ; dr. Schack B. „Magyar szöveg német fordításra“. Tanította : *Herberger Béla*.

Latin nyelv, heti 5 óra. Olvasmányok : Livius XXII. könyve ; Vergilius Aeneisének II. és IV. éneke. Egyes részek emlézve. Vallási régiségek. Két hetenként isk. írásbeli gyakorlat. Kézi könyvek : „Titi Livii ab urbe condita libri XXI. és XXII. Magyarálták Iványi és Webel. Szemelvény P. Vergilius Maro Aeneiséből. Magyarázta Cserép József dr. Tanította : *Fazakas Gáspár*.

Görög nyelv, heti 5 óra. Az V. osztály tananyagának ismétlése után a *mi* végü igék alaktana. A rendhagyó igék csoportosítása és begyakorlása. A legszükségesebb mondat-tani szabályok. Szóképzés, szóösszetétel. Olvasmányul szolgált Xenophon Anabasisából : Xenophon a hadsereg élére lép. Vonulás a carducusok országán keresztül. A Cyropaediából : Cyrus származása. Az ifjuság neveltetése a perzsáknál. Könyv nélkül ; Anab. V. 1 fejezet. Két hetenként egy iskolai írásbeli dolgozat. Kézi könyv : Szamosi János dr. Görög nyelvtan és Horváth-Elischer : Xenophon Chrestomat-hiája. A tanév két első harmadában tanította : *Petres András*, az utolsó harmadban tanította : *Bálinth György*.

Görög nyelvet pólló tananyag, heti 3 óra. A görög elegia. Magyar elegia. A görög epigramma. A magyar epigramma. A görög iambos- és trokhaios költészet. A magyar iambrs- és trokhaios költészet. A szoros értelemben vett görög lantos költészet és követői a magyar irodalomban. — Sophokles életével kapcsolatosan a görög dráma irodalom fejlődése. Antigone olvasása és taglalása. Időszakonként egy házi dolgozat. Tankönyvek : Szemelvények a görög lyra és a vele kapcsolatos magyar classicus költészet termékeiből. Szerkesztette : Kincs Gyula. Sophokles Antigoneja fordította Csiky Gergely. Tanította : *Herberger Béla*.

Történelem, heti 3 óra. Az újkor történelme 1492-től a legújabb korig. (1870). Tankönyv : Vaszary Kolos "Világtörténelem" III. rész. Tanította : *Szász Károly*.

Mennyiségtan, heti 4 óra. a) Algebra. A hatványozás általánosítása. A számrendszerek összefüggésének ismertetése. A logaritmusok és alkalmazásaik. Kitevői és logaritmusok egyenletek megfejtése. b) Mértan. A planimetriai tanulmányok kiegészítéséül a kupszelet vonalak sajátosságainak ismeretése és a trigonometria egészen. Havonként egy iskolai írásbeli dolgozat. K. k. : Mocnik-Klamarik-Wagner : Algebra és Geometria. Tanította : *Jakab Antal*.

Természetrész, heti 3 óra. Tananyag és tankönyv ugyanaz mint az V. osztályban az újtanterv életbe léptetése folytán. Tanította : *Csató János*.

Görögpólló rajz, heti 2 óra. Az árnyéklat fokozatainak ismertetése és az ékitmények folytatása. Renaissance, görög, arab, gothstilü építészeti részek és oszlopfők rajzolása körvonalakban és árnyékolva. Tanította : *Sipos Sándor*.

VII. OSZTÁLY.

Osztályfőnök : Riszner Ödön.

Vallástan, heti 2 óra. Az isteni akarat és teljesítésének feltételei : a cselekedetek erkölcsi volta és beszámítása ; erények és bűnök ; a megigazulás szüksége és lefolyása ; a külső istenitisztelek tényei. Isten, önmagunk és felebarátunk

íránt tartozó kötelmeink. A keresztény tökéletesedés eszközei. Tankönyv : Wappler Antal dr.: A Katholikus Egély Tankönyve. III. rész. Tanította : *Balog József*.

Magyar nyelv, heti 3 óra. Aesthetikai alapfogalmak, magyar verstan, a lyrai, epikai és drámai költészet elmélete és története. Olvasmányok : 1. Lyrai költemények. Arany prózai dolgozataiból: Valami az asszonánczról. A hangsúlyos verselésről. 2. Szigeti veszedelem. Zalán futása. Botond egészen. Dorottya s az Elveszett alkotmány szemelvényekben. Ezekon kívül kisebb epikai művek. 3. Bánk-bán. Az ember tragédiája. A kérők. Könyv nélkül tanultak kisebb lyrai és epikai költeményeket s néhány részletet „Az ember tragédiája“ I. színéből. Havonkint egy házi írásbeli dolgozat. Tankönyv: Névy L.: Poetikája és Olvasókönyve. Tanította : *Risznér Ödön*.

Német nyelv, heti 3 óra. Bevezetés Goethe: „Hermann und Dorothea“-jához; e mű fordítása aesthetikai és verstani magyarázatok. Prózai olvasmányok: Otto mit dem Bart. Lohengrin. Doktor Faust. St. Rochus. Ekkehard. Kleider machen Lente. Költői olvasmányok: Krimhilde. Arion. Lorelei. Erlkönigs Tochter. Der Mönck von Heisterbach Alexander Petöfi. Tragische Geschichte. Abendlandschaft. A költői olvasmányokat könyv nélkül is betanulták. Magyarról németre fordított darabok: Kötél áztatva jó (Jókai). A Hargita (Hermann Ottó). Havonkint egy iskolai írásbeli dolgozat. Heinrich G. dr.: „Német tan- és olvasókönyv II. k. Goethe „Hermann und Dorothea“-ja, magy. Heinrich. Tanította : *Risznér Ödön*.

Latin nyelv, heti 5 óra. Költői rész: Szemelvények Vergilius Aeneisnek VI. könyvéből. Prózai olvasmányok: Cicero beszédei közül De imperio Cu. Pompeii, Antonius elleni I., II. és XIV. beszéde, Cicero leveleiből Ad familiares V. 2., V. 7., XIV. 4., XIV. 2., V. 12., I. 7., XV. 1., XV. 4., XV. 6., XVI. 11., IV. 9., IV. 6., X. 14., XII. 10., Ad Atticum II. 21., IV. 1., VIII. 3., IX. 11. Az olvasott szöveggel összefüggő mythologiai részletek, állami, magán és vallási régiségek. Kisebb fejezetek könyv nélkül. Kéthetenkint egy iskolai írásbeli dolgozat. Kézikönyvek : Vergilius Aeneis, ed.

G. Némethy, Ciceronis orationes selectae, ed. Stephanus Dávid, M. Tullius Cicero válogatott levelei, magyarázta Küpessy Sándor, Wagner-Horváth: Romai régiségek. Tanította: *Dr. Balló István.*

Görög nyelv, heti 4 óra. Költői rész: Homeros Iliasából Hektor halála és Hektor kiváltása. Prózai olvasmány Herodotusból: De Arione citharocdo, De moribus Persarum, Babylonis descriptio, De fontibus Nili, De Graecorum deorum et oraculorum Origine Aegyptia, De crocodilo, De Rhampsinito, rege Aegyptiorum eiusque thesauris, De Scytharum religione et moribus. Könyv nélkül való részletek. A ióni szójárás ismertetése. Havonkint egy iskolai írásbeli dolgozat. Kézikönyv: Dr. Csengeri János, Homeros Iliasa, Stephanus Dávid, Herodotis Epitome. Tanította: *Dr. Balló István.*

Görögpótló irodalom, heti 2 óra. Olvasmányok Vitézi énekek, kuruczdalok. Balassi, Gyöngyösi, Kisfaludy S. és Csokonai V. Mihály költészetének ismertetése. — Euripides: Iphigenia Aulisban, Sophokles: Antigone. Aristophanes: A felhők. Szemelvények görög lyrikusok műveiből. Az év folyamán három írásbeli házi dolgozat. Tankönyv: Jancsó B. dr.: Magyar irodalmi olvasmányok, Euripides: Iphigenia Aulisban, Sophokles: Antigone, Aristophanes: Felhők.

Tanította: *Ráduly Simon.*

Politikai földrajz, heti 2 óra. Európa államainak, ugyszintén az európai államokhoz tartozó külgyarmatok rövid történelmi áttekintése után azok földjének természeti jellemzőse, ipara, kereskedelme a lakosság és államszervezet. Hasonló módon Amerika államai és Ázsia, Afrika és Ausztrália azon államai, hol az európai befolyás érezhető. Tankönyv: Schultzs A. Politikai földrajz. Tanította: *Szász Károly*

Mennyiségtan, heti 3 óra. a) Algebra: A másodfoku egyenletek elmélete. A másodfoku egyenletben a változó mennyiségek szélső értékei. A másodfokuakra redukálható magasabb foku egyenletek. A haladványok és alkalmazásaik: a tőkefelszaporodás, járadék és törlesztési számításokra. b) Mértan. A testmértan. Havonkint egy iskolai írásbeli dolgozat. Kk.: Mocnik-Klamarik-Wagner: Algebra és Geometria

Tanította: *Jakab Antal.*

Természettan, heti 4 óra. Általános erõmûtan. A szilárd, csepfolyós és légnemû testek egyensuly- és mozgástana. A hangtan és fénytana. Kk. : Fehér Ipoly : Kisérleti Természettana.

Tanította : *Pál Gábor*.

Bölcsészet, heti 2 óra. A lélektan tapasztalati és physiologiai alapon. A képzetek, érzetek és érzelmek tana. Az akarat és módosulásai. Olvasmányok a lélektan körébõl. Tankönyv : Szittnyai Elek : Lélektan és Logika. Tanította : *Dr. Wasylkiewicz Viktor*.

Görögpótló rajz, heti 2 óra. a) Ábrázoló geometria, heti 1 óra. Kézikönyv : Adamovics János. Képsikrendszer ismertetése és használata. Pont, egyenes, páregyenesek és síkok ábrázolása különbözõ helyzetben. A síkok nyomai. Síkon fekvõ pont, egyenes és idomok ábrázolása.

b) *Szabadkézi rajz*, heti 1 óra. Diszitmények kibõvítése az árnyék fokozatainak bővebb ismertetése, testrészek, a fej és részei s egész emberi alakok rajzolása és arányainak beosztása, a minták nagyobbítása és kisebbítése mellett.

Tanította : *Sipos Sándor*.

Egészségtan, heti 2 óra. Az egészségtan feladata, az egészségnek és a betegségnek befolyása az életre. A táplálkozásról, a lakásról. Egészségi szempontból fontos közintézetekről. A munka- és foglalkozásról. A test ápolásáról, különös tekintettel az izmok gyakorlása- és fejlesztéséről s a torna s az ujonnan behozott ifjúsági játékok elõnyös befolyásáról. A fertözõ betegségekrõl s az ezeket elõidözõ mikroorganizmusokról. A fertõtlenítésrõl általában s az ócska iskolakönyvek fertõtlenítésének szükségességérõl. Az élet véletlen veszedelmei és az életmentésrõl.

Tanította : *Dr. Kolonics Dénes*.

VIII. OSZTÁLY.

Osztályfõnök : *Bálinth György*.

Vallástan, heti 2 óra. A kath. egyház története annak alapításától a legújabb korig. Tankönyv Wappler Antal dr. : A Kath. Egyház Története. Tanította : *Balog József*.

Magyar nyelv, hetenkint 3 óra. A magyar irodalom fejlődésének áttekintése. A nevezetesebb irodalmi jelenségek méltatása a felsőbb irányok megjelölése mellett. Bő irodalmi szemelvények. Nagyobb irodalmi tanulmányok olvasása. Havonként egy írásbeli házi dolgozat. Tankönyv Beöthy Zs.: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Tanította: *Ráduly Simon*.

Német nyelv, heti 2 óra. Német irodalomtörténeti képek az olvasott művekkel kapcsolatban. Olvasmányok: Ausdem Lalenbuch. Simpliaszinus. Kuntt unter Hasdrian. Der Strum. Das Landoler Hinkenden. An Fr. Nicolán. Abschied. An die Frende. Schiller „Wilhelm Tell“-je, tárgyi, nyelvi és aesthetikai magyarázatokkal. Magyarról németre fordították Jókai egyik beszédét (Az egyetemi ifjusághoz). Havonta egy iskolai írásbeli dolgozat. Tankönyvek Heinrich G. dr.: „Német tan- és olvasókönyve“ III. k. Schiller „Wilhelme Tell“-je, magyarázta Heinrich. Tanította: *Riszner Ödön*.

Latin nyelv, heti 6 óra. a) Költői rész: O. Horatius Flaccusból: Sat. I. 6., 9. II. 2., 6., 8. Carm. I. 1. 3., 8., 9., 14., 18—19., 22., 31., 35. II. 1. 7., 10., 14—15. III. 1—6. Epod. 1., 2., 4., 7. Carmen saeculare. Epistola ad Pisonis. b) Prozaik rész: Tacitus Annaleseiből: Augustus. Tiberius. A germaniai legiok lázadása. A felségsértésre vonatkozó törvények. Aruminius. Germania. Nera. A római tüzvész és a keresztények üldözése. A tárgyalt szerzők élete és irodalmi méltatása. Régiségi és mythologiai adatok csoportosítása. Stylus gyakorlatok. Könyv nélkül való részletek. Két hetenkint egy iskolai írásbeli dolgozat. Kézi könyv Horatius Pozder-féle kiadás. Dávid-Pozder: Tacitus-szemelvények. Wagner-Horváth: Római régiségek és irodalomtörténet. Tanította: *Bálinth György*.

Görög nyelv, heti 4 óra. a) Költői rész: Homeros Odysseiaja I. 1—444. II. 1—259. III. 1—198. IX. 1—566. b) Prozaik rész: Plato Apologiaja némi kihagyással. A homerosi kérdés tüzetes tárgyalása. Régiségi és mythologiai adatok. Szócsoportok. Kézi könyv Csengeri J.: Homeros Odysseiaja. Szamosi János dr.: Szemelvények Platoból. Tanította: *Bálinth György*

Görögpótló irodalom, heti 3 óra. A magyar politikai irodalom ismertetése 1825—1867. A görög bölcsélet és történetírás. Olvasmányok: 1. Részletek Széchenyi Hiteléből, Wesselényi „Balitéletek”-ből, Kölcsey Országgyűlési naplójából, Kemény Élet- és irodalomból. 2. Szemelvények: Platon és Aristoteles műveiből. Időszakonként egy házi írásbeli dolgozat. Tankönyvek Jancsó B. dr. Magyar irodalmi olvasmányok IV. k. Alexander Bernát, Platon és Aristoteles szemelvények. Schill. S., Görög irodalom-történet. Tanította: *Riszner Ödön*.

Történelem, heti 3 óra. Magyarország oknyomozó történelme a magyarok bejövételétől 1867-ig. Tankönyv Horváth Mihály. A magyarok történelme, bővítette és jegyzetekkel ellátta Sebestyén Gyula. Tanította: *Szász Károly*.

Mennyiségtan, heti 2 óra. Kapcsolástan. Newton binominalis tételének származtatása és alkalmazása gyökfejtésre. Coordinata-rendszerek. Az elemző mértanból az egyenes, kör, elyipsis, hyperbola és parabola egyenleteinek előállítás és elemzése. A gömbháromszögtanból a cosinus tétel levezetése és alkalmazása. A föld két pontja távolságának kiszámítására a földrajzi hosszúság és szélesség adataiból, továbbá a nappali iv hosszának kiszámítására, tetszés szerinti napra és helyre vonatkozólag. Ezután az egész algebrai és mérténi tananyag csoportokba szedett és gyakorlati példák kidolgozásával kapcsolatos ismétlése. Havonként egy iskolai dolgozat. K. k. Mocnik-Klamarik-Wagner: Algebra és Geometria. Tanította: *Pál Gábor*.

Természettan, heti 4 óra. Az erély fogalma, nyilvánulásainak módjai és átalakulásai, az erély megmaradásának elve. Az anyag szerkezete. A vegyületek törvényei. Egyszerűbb vegyületesoportok és ezek tulajdonságai. A hőtan, mágnesség- és villamosság-tana. Végül a Cosmographia. Tankönyv: Fehér Ipoly: Természettan, Tanította: *Jakab Antal*.

Bölcsészlet. Az elemi és módszeres logika főszabályai és azok alkalmazása a tudományokban és gyakorlati életben. A logikai kritika. Heti 2 órában. Tankönyv: Szittnyai Elek: Lélektan és Logika. Tanította: *Dr. Wasylkiewicz Viktor*.

Görögpótló-rajz, heti 2 óra. a) Ábrázoló-geometria, heti 1 óra. Síkok és testek ábrázolása többféle helyzetben, saját és vetett árnyékainak szerkesztése, sikkal és egyenessel való metszeteik és hálózataik kifejtése. Tankönyv Adamovics János: *Ábrázoló geometria*.

b) *Szabadkézi rajz*, heti 1 óra, Stilizált levelek, rozetták, ékitmények, kezek, lábak és fejek rajzolása természetből, gypszminták után, különböző helyzetből. Tanította: *Sipos Sándor*.

Testgyakorlat.

1. Torna.

I. osztály, heti 2 óra. A rendgyakorlatokból arcz- és oldalsor alakítás, szakaszalakítás, sorbontás. Járás és kanyarodás, rendek és kettősrendek helyből. A szabadgyakorlatokból az állások különféle nemei, törzs-, kar- és lábgyakorlatok. Sziertornázás: gyakorlatok az ugrásban, a nyújtón, korláton, mászó póznán, lebegő fán. Futások a szabadban. Egyszerűbb játékok.

II. osztály, heti 2 óra. Ugyanaz, mint az I. osztályban.

III. osztály, heti 2 óra. Ugyanaz, mint az I. osztályban, csak hogy a rendgyakorlatoknál a fejlődések is. Menetgyakorlat a pálfalvi Várdombra és a csikszeredai fürdőre.

Tanította: *Dr. Balló István*.

4 csoport: (IV. osztály), heti 2 órában. Rendgyakorlatok: Menetelés, rendek, kettősrendek. Szabadgyakorlatok buzogánnyal vagy a nélkül. Szergyakorlatok: ugrás, nyújtó, korlát, ló. Gyakorlatok a szabadban: ugrás, futás, birkozás, kötélhúzás. Játékok.

5 csoport: (V. és VI. osztály), heti 2 órában. Ugyanaz, mint a 4. csoportban: gerelydobás és rendgyakorlatok menet közben.

6. csoport: (VII. és VIII. osztály), heti 2 óra. Ugyanaz, mint az 5. csoportban; továbbá súlydobás, diskos-dobás.

Tanította: *Riszner Ödön*.

2. Játék.

1. csoport: (I., II. osztály), hetenkint egy délután. Futójátékok, lapdajátékok kis és közép nagyságu lapdával. Tréfás játékok.

2. csoport: (III. IV. oszt.), hetenkint egy délután. Futójátékok, szabadjátékok kis, közép- és nagy labdával. Hadakozási és tréfásjátékok.

3. csoport: (V. VI. oszt.), hetenkint egy délután. Ugyanaz, mint a második csoportban.

4. csoport (VII., VIII. oszt.), hetenként egy délután. Ugyanaz, mint a 2-ik csoportban. Vezette: *Herberger Béla*.

2. Rendkívüli tárgyak.

1. Ének.

A tanulók 3 csoportban jártak órákra:

1. *Egyházi ének*, heti 1 óra. Nehány új darab betanulása (unisono és karban) mellett az ének-elmélet alapelemeit tanulták.

2. *Műének*, heti 2 órában. Vegyes, férfi és gyermekkarban egyházi és világi darabokat tanultak be, a melyeket a megtartott iskolai és önképzőköri ünnepélyeken adtak elő.

3. *Ének-elmélet*, heti 1 órában. E csoportba voltak besorozva azok, a kiknek zenei hallásuk egyáltalán nincsen. Tanulták az elmélet alapelemeit a hangsorok felállításával bezárólag.

Tanította: *Riszner Ödön*.

2. Zene.

a) *Kezdők*. A hegedű ismertetése, új gyakorlatok a hegedűn egész, fél és negyed hangjegyekben. Az ütemezés. Hangsor gyakorlatok. Harmadok, negyedek, ötödök, hatodok, hetedek és nyolczadok gyakorlata egész, fél és negyed hangjegyekben. Kellő gyakorlat után elemibb daraboknak összejátszása négy szólamra. (Hollandi nemzeti dal, Isten áld meg a királyt, Induló). Tankönyv: Metz Albert Hegedű iskola I. rész. Heti óraszám: 2.

b) *Haladó*. Gyakorlatok a különféle dur és moll hangrovatokban, egész, fél, negyed, nyolczad és tizenhatod hangjegyekben. Gyakorlatok syncopácban. Trilla gyakorlatok minden hangjegyekben. A III-ik fekvés gyakorlata ugyanaz, mint az előbbi gyakorlatokban. Duettek-, Triók- és Quartettek-

ben az összejátszás gyakorlása. A II-ik időszaktól a gyakorlottabb haladók a zenekarban is szerepeltek. Tankönyv: Huber K. Hegedű iskola. Heti óraszám: 2.

c) *Zenekar*. Az ifjúság jobb zenészei zenekarba egyesültek, hogy a gymnasium és ifjúsági ünnepeken szerepelhessenek. Nyilvánosan négyszer szerepelt a Zenekar. Szent Imre ünnepén, a Pápa ő szentsége jubileuma alkalmából rendezett ünnepélyen, márczius 15-én és pünkösöd szombatján a püspök úr ő méltósága tiszteletére rendezett matinéen. Ez alkalmakkor különféle darabok lettek bemutatva, opera részletek, vallásos darabok, táncdarabok és magyar darabok, a legutóbbi ünnepélyen a régi kurucz dalköltészetből is lett bemutatva tárogatón, e kurucz világ hangszerén egy-két darab. A zenekar 16 tagból állott. Heti óraszám: 1. Tanította: *Száva József*.

Francia nyelv.

1. *Kezdek*, heti 2 óra. Être és avoir segédigék állító, kérdő és tagadó alakban. A főnevek, melléknévek, számnevek, részelő névelő, névmások, viszonyszók. Az „er“, „ir“ és „re“ végű igék ragozása a cselekvő és szenvedő alakban. A nyelvtani tananyag begyakorlására szolgáló példákon kívül a következő olvasmányok: a) költőiek *L'ange gardien*, *Bercés par la Nuit*, *La Tendresse maternelle*, *Conseils d'une Abeille*, *La Ronde des Fleurs*, *Les Saisons*, *En avant*, *Les deux Charrues*, *Le Pauvre et son chien*, *Chien et chat*, *L'âne vêtu de la peau du Lion*, *Le Renard et les Raisins*, *La Cigale et la Fourmu*, *Le Roi de Perse*, *Les Souriceaux*, *Le Laboureur et ses Enfants*, *Les trois Braves*; b) prózaiak *La Patrie Francaise*, *Division administrative*, *Le Gouvernement*, *Population*, *Paris*, *Les Industries*, *Les productions du sol*, *La Seine*, *Les Alpes occidentales*, *L'Ame et le Corps*, *Le pain quotidien*, *Avec quoi fait. on le pain*, *L'Epi de blé*, *Comment on fait le pain*, *Ce que l'on boit*, *La Maison*, *Differentes parties d'une maison*, *La Français et l'Anglais*, *Leçon donnée à un ambitieux*, *Oeuf de Cristophe Colomb*, *Chacun a son faible*, *Un jeune homme galant*, *L'Avarice punie*, *Orgueil raillé*, *Comment Frédéric le Grand aimait à être servi*. Tankönyv: *Bartos Fülöp*, *Dr. Chovancsák István*, *Francia Nyelvtan és Olvasókönyv I. rész.*

2. a) *Haladók*, heti 1 óra. A múlt évi tananyag ismertetése után az „ir“ és „re“ végű igék ragozása a cselekvő és szenvedő alakban, a határozók, a számnevek és névmások folytatólag. A nyelvtani tananyag begyakorlására szolgáló példákon kívül olvastattak a fentebbi költő és prózai olvasmányok. Tankönyv ugyanaz.

3. b) *Haladók*, heti 1 óra. Tananyag a visszaható és az összes rendhagyó igék megfelelő fordítási gyakorlatokkal. Tankönyv: Bartos Fülöp- Dr. Chovancsák István: Francia Nyelvtan és Olvasókönyv II. rész. Tanította: *Dr. Balló Istrán*.

VI.

Írásbeli dolgozatok.

1. A magyar nyelvből a négy felső osztályban.

V. OSZTÁLY.

1. Mire intenek minket a lehulló falevelek. 2. Történelmi elbeszélés „Eger vár viadaljáról“, Tinódi históriás éneke nyomán. 3. Mi teszi a rómaiakat történelmi nevezettségű néppé? 4. A valódi honszeretet. 5. „Szegénynek drága kincs a hit. Tünni és remélni megtanít“. (Arany.) 6. Emlékbeszéd Zrinyi, a költő felett. 7. Kerüld a rossz társaságot! 8. Az állatok tanulékonytsága. 9. A levélalak, mint prózai műfaj.

VI. OSZTÁLY.

1. Egy kép leírása feltüntetésével annak, hogy mennyiben van előnye a költészetnek a többi művészetek felett. 2. Adtak-e kifejezést költőink a nemzet örömeinek és bánatának. 3. Tompa Mihály „A madár fiaihoz“ cz. allegóriájának széptani méltatása. 4. Petőfi hasonlatai hazafias költeményeiben. 5. A magyar nép érzelme és gondolatvilága dalai alapján. 6. A csodásság szerepe az epikában. 7. Márczius 15. (szónoki beszéd.) 8. Gertrudis jelleme. 9. A költői igazságszolgáltatás „Bánk-bán“-ban.

VII. OSZTÁLY.

1. Az igaz és szép viszonya a költészetben. 2. Petőfi dalai. 3. Berzsenyi valamelyik ódájának aesthetikai méltatása. 4. Balassi vallásos Irájának ismertetése. 5. Tompa regéi. 6. A „Zrinyiász“ vallás-erkölcsi szempontból. 7. Eötvös József br. „A falu jegyzője“ cz. regényének irányzatossága. 8. Bánk jelleme. 9. Magyarország államszervezete összehasonlítva Ausztriáéval.

VIII. OSZTÁLY.

1. Nemzeti irodalmunk tanulmányozásának haszna és fontossága. 2. A régi magyar énekesrend s elenyészésének okai. 3. Az Árpádok érdemei. 4. Pázmány P. és a kath. visszahatás. 5. Az irodalmi megújulás nálunk társadalmi megújulást is eredményezett. 6. Párhuzam Vörösmarty és Arany között különösen ethikai szempontból. 7. Miben áll Magyarország jövője? 8. Egy magán tanulmány alapján szabadon választott tétel.

2. Görögpótló irodalom.

V. OSZTÁLY.

1. Historia est magistra vitae. 2. Hektor és Achilles jellemzése. 3. Herodotos élete és művei az olvasottak alapján.

VI. OSZTÁLY.

Görögpótló irodalomból. 1. Valamely görög tragoedia tartalma. 2. A görög színház leírása. 3. A lyrai verselés tárgyi és formai kellékei.

VII. OSZTÁLY.

1. A kor-hangulat a kurucz költészetben. 2. A görög tragicum és végzettség. 3. A görög lyra különös tekintettel Pindarosra.

VIII. OSZTÁLY.

1. Kemény Zsigmond br., mint politikus. 2. Sokrates jelleme az „Apologia” alapján.

3. Az érettségi vizsgálat tételei.

Magyarból: a) A magyar nemzeti eszmék Zrinyi, Kátóna és Vörösmarty főműveiben. b) A modern szabad alkotmányosságért folytatott küzdelmei nemzetünknek 1825—1848-ig. c) A villamosság gyakorlati alkalmazásai.

Németből: Budai harcjáték. Kisfaludy Károly után.

Latinból: a) Magyarból latinra: A gallusok Rómát feladják. b) Latinból magyarra: Rómában Fülöp ellen háborut határoznak. Livii: A. U. C. XXXI. 5., 30 sor.

Görögből: Odysseia: XI. 1—33. A halál országában.

Mennyiségtanból: a) Algebra. 3825 m. távolságban lévő két test egyszerre indul és egyenletesen gyorsuló mozgással halad szembe egymással. Az egyik az első perczen 4.6 méterrel többet tesz meg; a másik az első perczen 16 métert és minden következőben 2.4 méterrel többet. Hány perc mulva találkozik a két test. b) Mértan. A tenger színe felett 8000 m. magasságból, a meddig léghajón felemelkedni sikerült, mekkorra területe látható be földünknek, ha ennek sugara 6877 km.?

VII.

Egyesületek.

1. Önképzőkör.

A szeptember hó 7-én tartott alakuló gyűlésen a tisztikar a következőleg alakult meg: elnök Kardos Árpád VIII. o. t., főjegyző: Bócz Kálmán VIII. o. t., titkár: Élthes Gyula VIII. o. t., bíráló bizottsági tagok Bogády Gábor és Borcsa Gergely VIII. Pap Béla és Dávid Dénes VII. o. tanulók, pénztáros: Kovács Miklós VII. o. t., aljegyzők Elekes Márton és Szultán János VII. o. tanulók, Szultán lemondása miatt utóda Kugler Vilmos VII. o. tanuló lett. Az alakuló gyűlésen kívül volt 11 rendes, 3 nyilvános, 2 rendkívüli és 2 diszgyűlés.

A tagok száma 105 volt, ezek közül, rendes — miután a VI. osztályosok is felvétettek — 79, rendkívüli 26. Összesen beérkezett 166 mű, még pedig 154 eredeti és 12 fordítás, ezek közül 129 próza és 35 költemény. A prózai művek között legtöbb az értekezés, azután van elbeszélés, rajz, alkalmi és védő beszéd, allegoria, jellemrajz, önéletrajz, népmonda. A fordítások közül 9 németből, 2 latinból és egy francziából készült. A költeményeknek majdnem fele dal, a többi legenda, elegia, epigramma, idyll, ballada, szatira és románcz. A beadott művek közül első fokra és a Haladás lapjaira méltó 15 mű, másod foku 76 mű, a többi harmad és negyed foku.

A megemlítésre méltó művek és szerzőik a következők: 1. Petőfi emlékezete, Apor Zoltán VI. o. t. 2. A húnmagyar mondakör rövid ismertetése, Kóváry József VIII. o. t. 3. Petőfi költészetének jellemzőbb sajátosságai, különös tekintettel lyrájának eszméire, Imre Kálmán VII. o. t. 4. Siculicidium, Héjas József VII. o. t. 5. Mi a szerelem? Szabó Dénes VII. o. t. 6. A hazaszeretet példái a magyar törté-

nelem, Hajnód László VI. o. t. 7. Az ember tragoediája vallás-erkölcsi szempontból, Élthes Gyula VIII. o. t. 8. Kazinczy élete és működése, Fejér István VIII. o. t. 9. Petőfi hazaszeretete. Dénes Imre VI. o. t. 10. Buzditották-e, korholták-e a költők a nemzetet? Bodó József VI. o. t. 11. Epigramm, Tompos Gábor VIII. o. t. 12. XIII. Leo, Baka János VIII. o. t. 13. Mohi puszta, Antal József VIII. o. t. 14. Non scholae, sed vitae discimus (ford. németből), Barts Jenő VI. o. t. 15. Porcia önkéntes halálára (latinból), Dávid Dénes VII. o. t. Ide kell sorozni Kardos elnöknek október 6-án és márczius 16-án, valamint Pap Béla VII. o. tanulóknak márczius 16-án tartott szép beszédeit is.

A gyűléseken elhangzott összesen 65 szavalat. Kitűntették magokat Antal Andor, Bardocz János, Bócz Kálmán és Csergő Gábor VIII., Botár Gáspár, Kugler Vilmos és Pál Gyula VII., Kovács Lajos VI. és Deák Gyula, Tarcsafalvy Lajos V. o. tanulók. A kör diszgyűléssel ünnepelte meg október 6-ának és márczius 15-ének emlékét, a mikor sikerült szavalaikkal gyönyörködtették a szép számú intelligens közönséget Antal Andor, Bardocz János, Bócz Kálmán és Orbán Mihály VIII. és Csergő Gábor VII. o. tanulók. Az ének- és zenekar közreműködése nagyban emelte ezen diszgyűlések sikerét. A rendes gyűléseken sikert arattak a hegedű-duettel Kautz Gyula és Szultán János VII., a fuvola-duettel Fejér István és Kerekes Gyula VIII. és a hegedűszólóval Orbán Mihály VIII. o. tanulók. Dicséretet érdemel a zenekar is, melynek tagjai (Bögözi Mihály, Fejér István, Kerekes Gyula, Orbán Mihály, Tompos Gábor VIII., Csergő Gábor VII., Gábor László V. o. tanulók) több gyűlésen pompás, összhangzó játékkal gyönyörködtették a kör ifjuságát.

A szabad előadás ez évben is gyümölcsöző volt. Lakatos Mihály VIII. o. t. Kossuthról és Deákról beszélt komoly megfigyelésre valló tanulmánynyal. Élthes Gyula VIII. o. t. Széchenyi működését ismertette alapos készültséggel. Legsikerültebben Bogády Gábor VIII. o. t. ismertette Kölcseyt. Szép szorgalmát a kör 5 koronával jutalmazta.

Az ez évben kitűzött pályatételek eredménye a következő: 1. Kossuth Lajos, mint szónok és államférfi, jutalma 10 korona, pályadijat Kugler Vilmos VII. o. t., 2. Miben áll

a hajcsövesség tüncménye, melyek gyakorlati előnyei és hátrányai? Jutalma 10 korona, pályadíjat nyert Sipos Lázár VIII. o. t. 3. Czuczor költészete, jutalma 10 korona, dicsérrel pályadíjat nyert Kugler Vilmos VII. o. t., 5 korona jutalmdíjat Tompos Gábor VIII. o. t. Csató János tanár 10 koronát tűzött ki a következő tételre: A természetrajzi metaphorák vallásos dalköltészetünkben. A beérkezett pályamű szerzőjét Bogády Gábor VIII. o. tanulót 5 korona szorgalmi díjban részesítette. Fogadja e jótékonyságáért az Önképzőkör köszönetét. Vezető tanár 10 korona pályadíjban részesítette a „Fratèr György“ című pályamunka szerzőjét Élthes Gyula VIII. o. tanulót.

A kör Kardos Árpád elnököt 15 koronával (melyből 10 koronát a pénztáros fizetett ki), Bócz Kálmán főjegyzőt és Élthes Gyula titkárt 5—5 koronával s az egész tisztkart jegyzőkönyvi dicsérettel jutalmazta meg buzgó működésükért. Ugyancsak jegyzőkönyvi dicséretben részesült Fekete József V. o. tanuló, ki a körnek ajándékozta Petőfit ábrázoló szép rajzát. A gyűléseken többször megjelentek Pál Gábor igazgató, Jakab Antal, Herberger Béla, Fazakas Gáspár és Ráduly Simon tanárok. Fogadják érdeklődésükért a kör köszönetét. A kör járatta a Vasárnapi Ujságot, Magyar Szemlét és Tanulók Lapját.

A pénztár állása:

a) Bevétel:

1. A múlt évről maradt	246 kor. 38 fillér.
2. Begyűlt hátrálék	51 „ —
3. Ez évi bevétel	34 „ 68 „
	<hr/>
Összesen:	332 kor. 6 fillér.

b) Kiadás:

1. Jutalmakra	55 kor. — fillér.
2. Vasárnapi Ujság	15 —
3. Magyar Szemle	12 —
4. Tanulók Lapja	9 60
5. Petőfi-kép rámásása	9 —
6. Haladás és Jegyzőkönyv	5 20
7. Petőfi Hortobágyon, melodráma	2 —
8. Portóra	1 20
	<hr/>
Összesen:	110 kor. — fillér.

Marad készpénzben

222 kor. 6 fillér.

Dr. Balló István,
az „Önképzőkör“ vezetője.

2. Kiránduló egyesület.

A tanulmányi kirándulások rendezése céljából 1896-ban alakult ifjúsági kiránduló egyesületnek van 15 tiszteletbeli tagja (a tanári kar), 13 alapító, 47 rendes és 9 pártoló tagja. Elnökét a tanári kar választja a testület kebeléből, titkárt, pénztárnokot és ellenőrt a rendes tagok. Elnök: Csató János tanár, titkár: Pap Béla VII., pénztárnok Kugler Vilmos VII., ellenőr Buzás József VI. oszt. tanuló.

Az idén egy nagyobb tanulmányi kirándulás elősegítésére, mely Arad, Szeged, Budapesten át Fiuméba tervezett, Csikmegye törvényhatósági bizottsága 600 koronát adományozott az egyesületnek oly feltétellel, hogy abból a kirándulásban részt vevő csikmegyei illetőségű tanulók vasúti költségei fedeztessenek. Minthogy a 11—12 napot igénybe vevő kirándulást sem a hnsvétí, sem a pünkössti szünetidőbe alkalmason beilleszteni nem lehetett, a tanév végére, június 30-tól július 12-ig terjedő időre kellett halasztani. Az előkészületek meg vannak téve és 23 tanuló indul a záróünnepélyt követő napon, négy tanár vezetése alatt, a fárasztó, de tanulmányosnak ígérkező útra. Az útiterv a következő: Aradon a 13 vértanu emlékének megkoszorúzása; Szegeden egy napi időzés, a város nevezetességeinek megtekintése; Budapest székesfővárosban két napi időzés után a magyar tengerpart és Fiume megtekintése: kirándulás Abbáziába. Visszajövet Brassó és a millenaris emlék megtekintésével a tanulmányút véget ér.

Az egyesület vagyona a múlt év végén volt 1179 kor. 4 fill.

A folyó évi gyarapodás:

1. Tagsági díjakból	34	—
Adományokból:		
a) A cs.-szeredai tak. pénzt. ezidei adománya	100	
b) Püspök úr ő mltga adománya a tiszteletére rendezett matiné alkalmából	80	—
c) Ugyanekkor a matinén résztvevő közönség önkéntes adománya, a 18 k. költség levonása után	111	60 ..

Az összes tőkésített vagyon: 1504 kor. 64 fill.

Csató János tanár,
egyesületi elnök.

VIII.

Tanszerek gyarapodása.

1. Könyvtárak.

A) *A tanári könyvtár* az 1901—902. iskolai évben a következő művekkel gyarapodott:

a) *Ajándékozás útján*: 1. Horae diurnae; 2. Breviarium Romanum 4 k.; 3. Proprium sanctorum 1 k. Nagy István ajándéka. 4. Az erdélyi r. k. status ig. tanácsának évi jelentése és zárszámadásai 2 f. Az igazg. tanács ajándéka. 5. Hungary Oktáv: A nagy német vagy pángermán egyesületek és működésük, 1 f., a szerző ajándéka. 6. Magyar Tud. Akadémiai Almanach. MCMII-re 1 k. A Tud. Akadémiától. 7. Tanszerek és Iskolaberendezések, az 1901. évi párisi nemzetközi kiállításon, 1 f. A vallás és közokt.-ügyi miniszter ajándéka. 8. Kémenes Ferencz: Isten és az ember, 2 k. A szerző ajándéka. 9. Nemzeti ideál, 1 f. ajándék. 10. Halász Mihály: Svéd-Norvég Missiók, 1 f. Incze András II. oszt. tan. ajándéka. 11. Andreas Stock: Die Begebenheiten des Telemach, 1 k. Boeskor Domokos II. oszt. tan. ajándéka. 12. Verböczi István: Decretum Tripartitum Juris, Inclyti Regni Hungariae, 1 k. Orbán Gábor II. oszt. tan. ajándéka. 13. Kémenes Ferencz: Vegyes költeményei, 1 k. a szerző ajándéka. 14. Dr. Csuday Jenő: Történelmi helynevek szótára 1 f. ajándék. 15. Erd. róm. kath. status tanárainak congressusa Brassóban, 1 füzet, ajándék. 16. Kopcsányi Márton: Ima-könyv 1634-ből, 1 k. Hozó Ilyés I. o. tanuló ajándéka. 17. Belky János, Koch Antal és Farkas Gyula: Értesítő az erd. muzeum egyeslet Orvos-Természettud. szakosztályából, természettud. XVI—XXVI. évf. 11 k. Az erd. muzeum egyeslet ajándéka. 18. Belky János, Koch Antal és Farkas Gyula: Értesítő az erd. muzeum-egyeslet. Orvos-Termémeszettud. szak-

osztályából. Orvosi-szak. XVI—XXVI. évf. 11 f., az erd. muzeum-egylet ajándéka. 19. Radnóti Rezső: Erdélyi-Kalauz 1 k. az E. K. E. ajándéka. 20. Magyarország közoktatásügye, 1 f. M. kir. vall. és közokt. miniszter ajándéka. 21. Dunay Ferencz: Hangrajz és Helyesírás, 1 f. a szerző ajándéka. 22. Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képben. A magyarországrész VII. és VIII. kötete, 2 k. a vall. és közokt. miniszter ur ajándéka. 23. Shaksperc Mikes Lajos: Othelló, a velencei mór, Magyar könyvtár 1 f., a kiadó ajándéka. 24. Badó Antal: Dante. M. K. 1 f. a kiadó ajándéka. 25. Gr. Széchenyi István. Magy. Gyulay Ágost: Hitel. Szemelvények, 1 f. ajándék. 26. Kazinczy Ferencz, ford. átd. Virth Gyula: C. Sallustius Crispus. Catilina összeesküvése, 1 f. ajándék. 27. Császár Mihály: Galeotto Marzio könyve, 1 f. ajándék. 28. Baróthi Sz. Dávid: Vergilius Aeneise, 1 f. ajándék. 29. Faludi Ferencz. magy. Ferenczi Zoltán: Versei, 1 f. ajándék. 30. Zrinyi Miklós. magy. Ferenczi Zoltán: Az Török Áfium ellen való orvosság, 1 f. ajándék. 31. Schiller Frigyes, Váradi Antal: Tell Vilmos, 1 f. ajándék. 32. Kézai Simon. magy. Császár Mihály Magyar Krónikája, 1 f. ajándék. 33. Forster Gyula. III. Béla. magy. király emlékezete, 1 k. A vallás és közokt. miniszter ur ajándéka. 34. Harcztéri szolgálat a m. k. honvédség számára, 2 f. Brauns Heinrich: Deutsch-orthographisches Handbuch, 1 k. Biblia Sacra, 1 k. Allgemeine österreichische Zolltarif, 1 f. Erdélyi nagyfejedelemséget illető országos kormánylap, 1 k. Petres Antal II. oszt. tan. ajándéka. 35. Szemere Miklós: Négy országgyűlési beszéd, 1 f. a szerző ajándéka. 36. Scherer István: Nemzetközi Gyermekevédő kongressus Naplója, 1 k. a kongressus végrehajtó bizottsága ajándéka.

b) *Vétel utján.* 1. Huber Alfonz: Ausztria története, 2 k. 2. Baksay Sándor: Homeros Iliásza, 1 k. 3. Jánosi Béla: Az aesthetika története, 1 k. 4. Dr. Thanhoffer Lajos: Anatomia és divat, 1 k. 5. Dávid P. Todd. ford. Dr. Darvai Móricz: Népszerű csillagászat, 1 k. 6. Fraknoi Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent székkel, 1 k. 7. Bartal Antal: A magyarországi latinság szótára, 1 k. 8. Pecz Vilmos: Ókori lexikon, 8 k. 9. Szentirási szakaszok, 1 k. 10. Tasso Torquato ford. Jánosi Gusztáv:

A megszabadított Jeruzsálem, 2 k. 11. Cot György ford. Komáromy Lajos: Görög regék, 1 k. 12. Herczeg Ferencz: Pogányok (regény) 1 k. 13. Occioni Onorato ford. Dr. Kiss Ernő: A latin irodalom története, 1 k. 14. Vajda János: Költeményei, 1 k. 15. Aeschylus ford. Csengeri János: Aeschylus Öresteijája, 1 k. 16. Abonyi Lajos: A betyár kendője, 1 f. 17. Dóczi Lajos: Csók, 1 k. 18. Milton János ford. Jánosi Gusztáv: Az elveszett paradicsom, 1 k. 19. Széchy Károly: Kisebb tanulmányok, 1 k. 20. Szász Károly: Kisebb költeményei, 2 k. 21. Legonvó Ernest ford. Teleki József: A nők erkölcsi története, 1 k. 22. Ferenczy József: Aesthetikai és műtörténeti czikkek, 1 k. 23. Baksay Sándor: Gyalog ösvény 3 k. 24. Rákosi Jenő: Aezopus (magyar könyvtár) 1 k. 25. Brehm Alfréd, Méhely Lajos: Az állatok világa, 2 k. 26. Riedl Frigyes: Arany János, 1 k. 27. Banoczi József: Kisfaludy K. és munkái, 2 k. 28. Kloge Friedrich: Etymologisches Wörterbuch d. deutschen Sprache, 1 k. 29. Scheffel József Viktor von: Ekkehard, 1 k. 30. Freytag Gusztáv: Die Technik des Dramas, 1 k. 31. Jancsó Benedek: Kölcsey Ferencz élete és művei. 1 k. 32. Gelich Richárd: Magyarország függetlenségi harca 1848—1849-ben, 3 k. 33. Bérczy Károly: A gyógyult seb (beszély), 1 f. 34. Gombos Imre: Az esküvés (szomorujáték), 1 f. 35. Négyesy László: A mértékes magy. verselés története, 1 k. 36. Somlyó Sándor: Trá Girolamo (tragoedia), 1 k. 37. Szabó István: Isokrates négy beszéde (görögül és magyarul), 1 k. 38. Névy László: A drámai középfaok elmélete, 1 k. 39. Waldapfel János: Adalékok a gymnasiumi oktatás elméletéhez, 1 k. 40. Goerth H., Dr. Havas Gyula: A tanítás művészete, 1 k. 41. Smilesz, K. Tóth Kálmán: Jellem, 1 k. 42. Dr. Székely István: Ösztön és Ész, 2 k. 43. Smilesz, Dani Ede: Élet és munka, 1 k. 44. Szvorényi József: Gyakorlati tanácsok a házi és nyilv. nevelés körében, 1 k. 45. Rein W. Pädagogik im Grundriss, 1 k. 46. Kudora Károly: Könyvtárta, 1 k. 47. Bársony István: Vadásztörténetek (Magyar könyvtár), 1 füzet. 48. Cicero fordította: Csengery Gusztáv: A kötelességekről, 1 kötet. 49. Vergilius: Aeneis I—XII. bevezetéssel és magy. ellátta Pirchala Imre, 6 k. 50. Cserép József: Szemelvény Publius Ovidius Naso műveiből, 3 k. 51. Dr. Csengeri János:

Qu. Horatii Flacci opera, I. carmina- II. Satirae et Epistolae, 6 k. 52. Dr. Gyomlai Gyula : Szemelvények. P. Cornelius Tacitus nagyobb tört. műveiből, 3 k. 53. Csiky Gergely : Szinművei I—XVIII-ig, 18 f. 54. Radó Antal Petrarca sonnettjei, 1 k. 55. Nagy Antal: Katholikus hitoktatók kézikönyve, 2 k. 56 Nagy Antal: Hitelemzés példákban, 2 k. 57. Dr. Mihály Ákos: Katholikus Szemle XV. köt., 10 f. 58. Gottschall Rudolf: Die Deutsche National literatur des neunzehnten Jahrhunderts, 2 k. 59. Szabó Károly, Szádeczky Lajos : Székely Oklevéltár. 60. Spielhagen Friedrich : Beiträge zur Theorie und Technik des Romons, 1 k. 61. Dr. Goebel Julius : Übertragische Schuld und Sühne, 1 f. 62. Dr. Karácsonyi János : A hamis, hibás keletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke, 1 k. 63. 1901. évi Törvényczikkek, 1 k. 64. Bálinth János : A bukaresti „Szent-István Király Egyesület“ alakulási emlékkönyve, 1 k. 65. Dr. Szádeczky Lajos: Erdélyi Múzeum, 10 f. 66. Dr. Margalits Ede : Horváth történelmi repertorium, 1 k.

Folyóiratok. 1. Hampel József: Archeologiai Értesítő XXI. kötet, 5 f. 2. Szily Kálmán : Akadémiai Értesítő 1901. év. 11 f. 3. Simonyi Zsigmond : Magyar Nyelvőr. XXX. évf. 12 f. 4. Kövesligethy, Babos : Mathematikai és Physikai Lapok. 5. König Gyula : Mathematikai és Természettudományi Értesítő. 6. Szinnyi József : Nyelvtudományi közlemények. 7. Wartha Vincze, Csopey L. Paszlavszky I. : Természettudományi közlöny. 8. Wartha Vincze, Csopey L., Paszlavszky J. : Pótfüzetek. 9. Dr. Komáromi András: Történelmi tár Ujfolyam. 10. Nagy Gyula : Századok XXXV. évfolyam. 11. Rajner Ferencz : Orsz. középiskolai Tanáregyesületi közlöny. 12. Dr. Kiss János : Bölcséleti folyóirat. 13. Gyulai Pál : Budapesti Szemle 1901. évf. 14. Gyulai Pál : Budapesti Szemle 1900. évi. 15. Petz Gedeon, Némethy Géza : Egyetemes Philologiai közlöny, XXV. évf. 16. Berecz Antal : Földrajzi Közlemények, XXIX. kötet. *Herberger B.* könyvt. öre.

B) *Ifjúsági könyvtár. Vétel :* Jókai : Csataképek, Baráth : Irodalmi dolgozatok, Bacsányi : Költeményei, Ferenczi : Petőfi élete 3 k., Imre S. : A magyar néphumor, Faludi F. : Téli éjszakák, Fazekas M. : Versei. Vásárhelyi daloskönyv, Csiksomlyói nagypénteki miszteriumok. A Mondolat, Felelet

a Mondolatra, Bessenyei Gy. : Agis tragoediája, Pálos iskola-
drámák, Bolyai F. : II. Mohamed, Jósika : Utolsó Báthori,
Régibb és újabb novellák, Két királynő, Jókai : Török világ
M-on, Névtelen vár, Kárpáthi Zoltán, Elátkozott család,
Elbeszélések, Czuczor : Költeményei, Népies költeményei.
Csokonai : Versei, Berzsényi : Versei, Pellico Silvio : Börtö-
neim, Kölcsey : Elbeszélései, Kisfaludy Mátyás deák, Kis-
faludy : Vig beszélei, Fazekas : Ludas Matyi, Kölcsey : Ver-
sei, Fáy : Külföldiek, Mesék és aphorismák, 2 k., Jókai : A
magyar előidőkből, Gaal : I Rákóczy F., Gr. Benyowszky M.,
Deák Ferencz, Petőfi S., Széchenyi István gr., Bethlen Gá-
bor, Szent István, Magyarország műveltségi állapota az Ár-
pádok alatt, Árpád utódai, Aldor I. : Korona és vérpad,
Kossuth L., Dózsa Gy., Hunyadi János, Sebestyén : Zrínyi
M., Lázár : Mária Terézia, Vajda : Komárom hőse, Jókai :
Magyar nemzeti vértanúk, Varga : Tíz szobor, Toldy : Magy-
orsz. műveltségi állapota az Anjouk alatt, Don Quijotte ka-
landjai, Újabb Magyar költők, Rupp : Toldy fejtegetése,
Jókai : Vál. beszélei, 2 k., Kisfaludy : Regék a magyar
előidőkből, Fényes : Szigetvár ostroma, Verne Gy., Sztrogoff
M. utazása, Utazás a holdba, Gaal : Magy. királymondák,
Hun és magyar mondák, Kard és lant hőse, Csontos Szigfrid,
Czuczor : Mesék, 2 k., Kisfaludy : Vig elbeszélések, Jókai :
Regék, Nagyenyei két fűzfa, Népvilág, A magyar nemzet
története, Petőfi : János Vitéz, Arany és Petőfi levelezése,
Arany : Vál. kisebb költemények, Kenéháza, Zrínyi és Tasso,
Írói arcképek, Bolond Istók, Vojtina levelei, Márki S. dr. :
A középkor főbb krónikásai, Kazinczy : Versei, Imre S. A
középkori magyar irodalom stíljéről, Faludi F. : Versei, Er-
délyi : Aesthetikai előtanulmányok, Dugonics A. : Toldi M.,
Kun László, Följegyzései, Csengery : Jellemrajzok, Deák F.
emlékezete, Garay : Összes munkái, 5 k., Kemény Zs. : Élet
és irodalom, Férj és nő, Rajongók, Kölcsey : Munkái, 10 k.,
Krizsa : Költeményei, Kerényi összes költeményei, Teleki :
Kegyencz, Tompa : Költeményei, Ráday : Összes munkái,
Verseghy F. Költeményei, Sebestyén : Az Árpádok története,
Tóth B. Jézus Krisztus gyermekora, Sienkievicz : Quo
vadis? Scherz : Világirodalom-történet, Arany Toldi estéje,
Murány ostroma. Elsőlopás, Toldi. Gaal : Szent László, Ti-

nódi Budai Ali basa, Fáy : Érzelgés, Pulszky Pázmány P., Kisfaludy K. : Minden munkái, 6 k., Jósika : Végváriak, Vörösmarty : Csongor és Tünde, Czuczor : Botond, Arany : Balladái, Faludi : Nemes urfi, Pázmány Kalauzának 1—2 könyve. Szemelvények Széchenyi műveiből, Gyulai : Emlékbeszéd, Vörösmarty : Cserhalom, Kazinczy : Pályám emlékezete, Gyulai : Vörösmarty életrajza, Szabó L. : Költői munkái, Mikes levelei, Epigrammák, Gaal : Magyar hősök és királyok, 3 k., Gyöngyösi : Kemény F., Arany : Naiv eposunk, Csonkai Ódái. *Ráduly Simon* a könyvtár öre.

C) *Kölcsön könyvtár.* A mult tanév végén a könyvtár-vizsgáló bizottság által megejtett vizsgálat alkalmával készpénzben és értékpapirokban találtatott ezen

könyvtárnál	3525	kor.	96	fill.
Befolyt az idén :				
hübérdíjakból	239	—	—	”
kamat czimen	256	—	—	”
10 ⁰ / ₀ -os kedvezmény czimén	101	..	25	”
	<hr/>			
Összes bevétel	4113	kor.	21	fill.

Kiadás :				
79 drb uj könyv árába	177	kor	90	fill.
Apró, kezelési kiadások	20	”	--	”
	<hr/>			

Összesen 197 kor. 90 fill.

Ezt levonva bevételből, a vagyoni állapot : 3915 kor. 31 fill.

Az uj tanterv követelte tankönyv-változtatások folytán a használatból kiesett körülbelöl 200 drb. tankönyv, a 79 drb. új szerzeménnyel együtt van a könyvtárnak 1780 drb. tan- és segédkönyve (szótárok). A könyvtárt majdnem 200 tanuló vette igénybe.

Dr. Wasylkiewicz Viktor,
a könyvtár öre.

2. Szertárak gyarapodása.

A) *A történelem-füldrাজi szertár* gyarapodott egy térképpel, Gaebler : A magyar szent korona országainak fali térképével.

B) *Az érem- és régiség-tani gyűjteményhez adakoztak :*
1. Riszner Ödön főgymn. tanár 2 török bankó, szerb 20 paras (nikel), Albert lengyel király ezüst dénára, Napoleon-féle olasz 20 centesimi (réz), 5 centesimi (1862.), 1 centesimi (1867. réz), 10 centesimi (1867.), 20 centesimi (1897. réz), III. Napoleon 10 centimes (1855. réz). német birodalmi 10

pfennig (1893. nikel), 5 pfennig (1875. nikel), 2 pfennig (1874. réz), svájci 20 centimes (1884. nikel), bolgár 5 sztotiuszki (1881. réz), $2\frac{1}{2}$ sztotiuszki (1888. nikel), chinai $2\frac{1}{2}$ sen (réz), Egyesült-Államok 5 cents (1890. nikel), 1 cent (1893. réz), orosz 1 kopek (1879. réz), 3 kopek (1844. réz), romániai 10 bán (1867. réz), 5 bán (1883. réz) 5 bán (1867. réz), 5 darab 2 bános (kettő 1867, kettő 1879, egy 1882. réz), dán 5 ore (1875. réz), Károly Frigyes württembergi 6 ezüst garas (1715), III. Zsigmond lengyel király 3 ezüst garasa (1590.), angol 1 farthing (Victoria, réz), III. Napoleon jeton (réz), 4 drb. szent érem, I. Ferdinánd magyar király 4 drb. ezüst denára (1542, 1550, két drb. 1555), III. Ferdinánd 1 ezüst krajczár (1624), III. Károly egy ezüst krajczár, 6 krajczáros (ezüst, 1795.), V. Ferdinánd 10 krajczáros (ezüst, 1848.), I. Ferencz József 4 drb. 10 krajczáros (ezüst), 3 drb. 20 krajczáros (ezüst), fél krajczáros (réz 1882), egy fillér (bronz, 1893), 3 drb. 4 krajczáros (réz 2 drb. 1861, 1 drb. 1868), Bem—Petőfi emlékérem (bronz) 2. *Herberger Béla* főgymn. tanár Marcus Anrelius Antonius pénze (réz), Szent György-érem (nikel), I. Ferencz huszas (ezüst, 1806), V. Ferdinánd huszas (ezüst, 1848), II. Lajos bajor tallér (ezüst. 1869), egy krajczáros (réz, 1816), három krajczáros (réz. 1800), orosz rubel (ezüst, 1817), 15 krajczáros (réz, 1807), Mária Terézia ezüst 20-as (1754). Négy kr. (réz), Ferencz romai császár ezüst 20-as (1765), I. Ferencz ezüst 20-as, Magyar egy krajczáros (1849), I. Ferencz egy krajczáros 2 drb. (réz) Egy orosz kopek (réz), Romániai 5 bános (réz 1884.) Mária Terézia egy krajczáros (réz), I. Ferencz 30 krajczáros (réz), I. Ferencz egy krajczáros (réz), Milleniumi emlék (bronz), görög 5 lepta (1869, réz), Bethlen Gábor ezüst huszas (1622), angol egy penni (réz), I. Ferencz 3 krajczáros (réz), bolgár 5 sztotiuszki (réz), III. Napoleon 5 centimes (réz), Német birodalmi 10 pfennig (nikel), görög 10 lepta (réz, 1879), Obrenovics szerb király 10 para (réz), francia köztársasági 5 centimes (réz, 1892), II. Lipót belga király 50 centimes (ezüst), III. Napoleon 10 centimes (réz, 1854), romániai 10 bán (réz, 1867), bolgár 10 sztotiuszki (réz, 1881). tuniszi (francia) 5 centimes (réz), Egy krajczáros (1859). egy krajczáros (1816), egy krajczá-

ros (1812), I. Ferencz József 10 krajczáros (ezüst, 1869). I. Ferencz egy krajczáros (réz, 1800), német spiclpfennig, egy krajczáros (1863), spanyol diez grammos (réz, 1870), cinco grammos (réz, 1870), Philippus római császár érme (réz), Augustus római császár érme (réz) 3. *Boya Ödön* III. o. t. kolozsvári Mária-érem (réz) 4. *Dávid Istrán* III. o. t. bolgár 10 sztotiuski (réz, 1881), egy krajczáros (réz, 1848). 5. *Csiszér Vilmos* III. o. t. egy krajczáros (réz, 1862). 6. *Bocskor Ferencz* IV. o. t. két drb. egy krajczáros (1800, 1807, réz). 7. *Lajos Albert* III. o. t. három krajczáros (réz, 1800), egy krajczáros (réz, 1800) *Miniér Gábor* IV. o. t. orosz 20 kopek (ezüst, 1862), 15 kopek (ezüst, 1864). 8. *Solnai Dénes* IV. o. t. három krajczáros (réz, 1800). 9. *Botár Domokos* VII. o. t. Egyiptomi érem (réz) 10. *Gábor László* V. o. t. Jeromos érsek ezüst huszas (1782), Mária Terézia poltura (réz, 1769), egy krajczár (1852). 11. *Hajnod Gábor* III. o. t. egy krajczáros (1816). 12. *Udrari József* I. o. t. görög 10 lepta (réz, 1869), I. Ferencz 2 darab. ezüst krajczár (1821, 1816), angol 3 penny (ezüst, 1886). 13. *Orbán Gábor* II. o. t. Rudolf és Stefánia esküvői érme (bronz 1881). 14. *Csató István* II. o. t. III. Zsigmond lengyel király rigai 3 ezüst garasa (1594). 15. *Kertész Gábor* I. o. t. egy krajczáros (réz, 1851). 16. *Bogos Istrán* I. o. t. II. József egy krajczáros (réz, 1790), III. Károly három ezüst krajczáros (1728). 17. *Kovács József* III. o. t. II. József egy krajczáros (réz, 1790). 18. *Sulyok Árpád* III. o. t. II. Lajos magyar király ezüst denára (1525). 19. *Szőke Antal* VI. o. t. Rudolf magyar király ezüst denár (1584). 20. *Dr. Prihoda Gyula* körorvos a salzburgi érsek 15 ezüst garasa (1685).

C) A Természettani szertár gyarapodott a következőkkel: 1. Acetylen-gép a skioptikinhoz szolgáló lámpával és Bunsen-féle égővel, azon kívül világítja a természettani szertárt és az előadó termet. 2. Accumulatoros lámpa. 3. Távcsoves vonalzó tájolóval. 4. Eolipil-lámpa, vízszintes lánggal. 5. Ampère-féle állvány, mely körül a keretek és a solenoid egészen körülfordulhatnak, commutatorral, egy solenoid és három vezető kerettel, aluminiumból. 6. Csavargózós kis mintája. 7. Lombikok, göredek, főzőpoharak. Az összes gyarapodás 554 korona 51 fillért képvisel.

IX.

Az ifjuság érdemsorozata.

Az érdemsorozatban előforduló számjegyek jelentése.

1. *Erkölesi magaviselet:*

1 = jó; 2 = szabályszerű; 3 = kevésbé szabályszerű.

2. *Előmenetel az egyes tárgyakban:*

1 = jeles; 2 = jó; 3 = elégséges; 4 = elégtelen.

Rövidítések:

al. = alapítványos; int. = internátusi; fiz. = fizető (a semináriumban); ism. = ismétlő; fm. = felmentve; mt. = magántanuló.

I. Osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Vallás	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Term. rajz	Számítan	Rajz. geometria	Szépírás	Torna	Ének	Zene
András József	2	3	3	3	2	2	2	3	3	3	2	—
Antal Gyula fiz.	2	3	3	3	3	3	3	3	2	3	4	—
Apor Albert	1	3	2	2	2	2	3	3	fm	3	3	—
Apponyi Lajos	1	2	3	3	3	3	2	3	3	1	3	—
5 Bakó Ferencz	2	3	4	4	3	3	4	3	3	2	3	—
Bardocz Pál int.	1	1	2	3	3	3	3	2	3	3	3	—
Bálint Dénes	1	1	2	3	1	1	3	3	3	2	3	—
Bálint Ferencz	1	3	2	2	2	1	2	2	2	2	2	—
Becze Elek int.	1	3	2	3	2	2	2	3	3	2	3	—
10 Beke József	1	3	2	3	2	2	2	2	3	3	2	—
Bogos István	2	3	3	3	3	3	3	2	3	3	3	—
Boldizsár Antal	2	3	3	4	3	3	3	2	3	fm	2	—

I. Osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Vallásan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Term. rajz	Számítan	Rajz. geometria	Szépírás	Torna	Ének	Zene
Botár Dávid	1	3	2	3	3	3	2	3	3	1	3	—
Csutak Lajos	2	2	3	3	2	2	3	3	3	2	3	—
15 Daczó Sámuel	1	3	3	4	2	2	3	2	3	3	3	—
Dobos András	1	1	3	3	2	2	2	3	3	2	3	—
Ferencz Bálint	1	2	3	4	3	3	3	3	3	2	3	—
Ferenczy Sándor int.	1	1	1	2	2	2	2	2	3	2	2	—
Fülöp Lajos int.	2	3	3	3	2	2	4	3	3	2	2	—
20 Gaal István int.	2	3	3	3	3	3	3	3	3	2	3	—
Gergely Gábor int.	1	1	2	2	3	3	2	1	2	2	3	—
Györfi Ignác	1	1	2	3	3	3	3	2	2	2	3	—
György Áron	1	2	2	3	2	2	3	2	2	2	3	—
Herink Alajos	2	1	2	3	2	2	3	3	3	2	3	—
25 Herink József	2	2	3	3	2	2	2	3	3	2	3	—
Hozó Ilyés	1	3	2	2	2	3	2	3	3	1	3	—
Jakab Ferencz int.	2	2	3	4	3	3	3	2	2	fm	3	—
Jerzsák Béla fiz.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	fm	2	1
Karda Domokos	1	1	3	4	3	3	2	2	3	2	3	—
30 Katinszky Antalism. fiz.	2	1	2	2	1	1	1	2	3	2	2	—
Katinszky Józsefism. fiz.	2	2	2	2	3	3	1	3	3	2	2	—
Kertész Gábor	2	2	3	4	3	3	3	3	3	3	3	—
Kis Péter int.	2	3	3	3	3	3	3	3	3	2	4	—
Korodi Béla int.	1	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	—
35 Laczina Béla	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	—
Laczina Károly	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	—
Lajos István	1	1	1	1	2	2	2	2	3	2	3	—
László Antal fiz.	1	1	1	1	1	1	1	2	1	2	2	—
László Pál	1	1	1	2	2	2	1	1	1	2	3	—
40 Márton Tamás int.	1	2	3	3	2	2	3	2	3	3	3	—
Miálovich Viktor	1	1	1	2	1	1	1	1	1	2	2	—
Miklós Károly	2	3	3	3	3	3	3	3	3	2	4	—
Orbai Lajos	1	1	2	2	2	2	1	2	3	3	3	—
Péter Imre	1	3	3	3	3	3	3	1	1	2	3	—
45 Potoczky Kristóf fiz.	2	2	3	3	3	3	3	4	3	2	3	—
Prihoda István int.	1	1	1	1	1	1	1	2	3	2	3	—
Rancz Béla	1	2	3	3	2	2	2	2	3	2	3	—
Rancz János ism.	2	3	3	3	3	3	2	3	3	1	3	—

I. Osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Vallásan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Term. rajz	Számítan	Rajz. geometria	Szépíráás	Torna	Ének	Zene
Sántha Imre	2	1	2	3	2	2	3	2	2	1	2	—
50 Sárosi Béla	1	1	2	3	3	3	2	1	2	3	3	—
Sárpátki János int.	1	1	3	3	2	2	3	3	3	3	2	—
Sipos Bálint	1	1	1	2	2	2	1	1	1	3	3	—
Sipos Richard	1	1	1	2	2	2	1	1	1	2	2	—
Sóbert Frigyes int.	1	1	1	1	2	2	2	2	3	2	3	—
55 Szabó Béla	1	2	2	3	1	1	3	2	3	2	3	—
Szántó József int. ism.	2	2	3	3	1	1	3	3	3	2	3	—
Szász Jenő	2	2	3	3	1	2	3	3	3	2	3	—
Szokolay Béla ev. ref.	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	—	—
Szöke Gergely	1	1	2	3	2	2	1	3	3	2	3	—
60 Tamás János	2	3	3	4	3	3	4	4	3	3	3	—
Tompos Albert fiz.	1	2	3	4	3	3	3	3	3	3	3	—
Udvari József	2	3	3	4	3	3	3	3	3	3	4	—
Uher Vilmos ág. evang.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	—	—
Varga János	1	2	2	3	1	2	2	2	2	2	3	—
65 Veress Ádám int.	1	2	1	2	1	2	1	2	2	2	2	—
Virág Móricz	1	2	2	2	2	3	2	3	2	3	4	—
67 Zölde Rezső	2	2	3	3	3	3	3	3	3	2	4	—

Kizáratott : Bilusiák János és Krausz Jenő.

Beiratott összesen : 69.

II. Osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Vallástan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Term. Rajz	Számítan	Rajz. geometria	Szépíráás	Torna	Ének	Zene
Albert Domokos int.	1	2	3	2	3	1	3	3	3	2	4	—
Ábrahám Árpád	1	2	2	2	3	1	3	2	3	2	1	—
Ambrus László	1	1	1	2	1	1	1	1	1	3	2	—
Baky Ferencz	1	2	3	3	2	2	3	2	2	1	2	—
5 Balázs Lajos	1	3	3	3	3	2	4	2	3	1	3	—
Bara Ignác fiz.	1	2	3	3	3	2	3	2	3	1	2	—
Bartalis Márton	1	1	1	2	1	1	2	3	3	2	2	—
Bándi János	1	3	3	3	4	2	2	2	3	3	2	—
Biró Ágoston	1	1	2	1	3	1	4	2	3	3	3	—
10 Bocskor Mihály	1	3	3	3	3	2	3	2	3	3	2	—
Bogács Imre	2	2	3	4	3	2	3	3	3	3	3	—
Buttyán Szilveszter	2	2	3	4	3	2	3	3	2	fm	2	—
Campeanu Livius fiz.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3	2	1
Csata Károly int.	2	2	3	4	3	2	3	2	3	3	2	—
15 Csató István al.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3	2	—
Csiby Tamás int.	1	1	3	3	2	2	3	1	2	3	1	—
Id. Darvas Béla	1	1	3	3	3	2	2	1	3	3	3	—
Ifj. Darvas Béla	1	3	4	4	3	3	3	2	3	3	3	—
Dánél Gábor	1	3	3	4	3	3	3	3	3	3	3	—
20 Demény Elek	1	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	—
Dobos Mihály int.	1	2	3	3	3	2	4	2	2	3	3	—
Fazakas Ferencz	1	1	1	2	1	1	1	1	1	2	2	—
Ferencz Kálmán fiz.	1	2	2	3	2	2	3	2	2	3	3	—
Ferencz Lajos int.	1	1	3	3	2	1	3	1	2	2	1	—
25 Fóris Pál	1	1	2	2	1	1	2	1	2	3	2	—
Gábosi Dénes	2	2	3	4	4	3	4	3	3	1	2	—
Gál István	2	3	4	4	4	3	3	3	3	fm	2	—
Gál József	2	3	4	4	4	3	3	3	3	3	2	—
Incze András	2	3	4	4	4	3	4	3	3	3	3	—
30 Koncsag János	2	3	3	4	3	3	3	2	2	1	3	—
Kovács Dezső fiz.	2	2	3	3	3	2	3	2	2	1	1	—
Kösa István int.	2	2	2	3	2	2	2	3	3	3	3	—
Kömény Imre	1	3	3	3	3	2	3	3	3	fm	3	—
Kömény István int.	1	1	3	3	2	2	3	2	2	3	2	—
35 Lakatos Antal	1	2	3	3	2	2	3	2	2	f	1	—
László János	1	3	3	4	3	3	3	3	3	2	3	—

II. Osztály.

A tanuló neve	Magviselet	Vallás	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Term. Rajz	Számítás	Rajz. geometria	Szépíráás	Torna	Ének	Zene
László Károly	2	3	4	4	4	2	3	3	3	2	3	
Márton István ism	2	2	3	4	3	2	3	2	2	3	4	
Nagy Sándor	2	2	3	3	2	2	3	3	3	2	3	2
40 Nedelka Gergely	1	2	3	3	2	2	2	3	3	3	3	
Id. Nedelka Gyula	2	3	3	4	3	3	3	2	2	3	2	
Ifj. Nedelka Gyula	1	2	1	1	2	2	1	1	2	2	3	
Orbán Gábor	1	2	2	3	2	2	2	1	2	3	3	
Orbán István	1	2	2	3	3	2	2	2	2	2	1	
45 Orosz Vilmos al.	1	1	1	2	1	1	2	1	1	2	3	
Pál Andor	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Petres Antal	1	1	1	2	1	1	2	1	1	2	1	
Prihoda János int.	2	1	1	2	2	1	1	1	1	3	3	
Rancz Antal fiz	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	1
50 Rancz Gábor	2	3	3	4	4	2	4	3	3	3	2	
Rácz József	1	1	1	2	1	1	2	1	1	2	2	
Ráduly Árpád int	1	1	2	2	2	2	2	1	1	2	3	
Sándor Alber int.	2	3	4	4	3	3	3	3	3	3	3	
Sándor József ism.	1	2	2	3	3	3	3	1	1	2	2	
55 Sándor Kornél ism.	1	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	
Schlett Olivér int.	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	
Schreiber Árpád int.	2	2	3	3	2	3	3	3	3	2	3	
Spleiss Mihály al.	2	1	2	3	2	2	1	1	1	3	3	
Szántó Albert	1	2	3	3	3	2	3	2	2	2	3	
60 Szántó Ábrahám al.	1	2	3	3	3	2	3	3	3	3	2	
Szultán Gergely	1	1	2	2	1	1	2	1	1	3	1	1
Tamás József ism. int.	1	2	3	3	3	2	3	1	2	3	1	
Vass János	1	2	3	3	3	2	3	2	2	3	3	
Vaszi Sándor al.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	
65 Zakariás Pál fiz.	2	3	4	4	3	3	3	3	3	3	1	
66 Zöld János	2	2	3	3	1	1	2	2	2	3	2	

Kimaradtak: Antal Gyula, Nagy Ilyés, Szántó Lőrincz és Zakariás Jenő. Bocskor Domokos vizsgálatlan maradt.

Beíratott összesen: 71.

III. Osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Term. földrajz	Számítan	Rajz. geometria	Torna	Ének	Zene
Anda József	1	2	3	3	3	3	3	3	2	2	3	—
Angi István fiz.	1	2	2	4	3	2	3	3	1	2	3	—
Balázs Dénes al.	1	2	1	2	1	2	2	2	1	1	3	—
Bartalis Antal	1	2	3	3	3	2	3	3	1	3	4	—
5 Bitay Dezső ev. ref.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	fm	fm	—
Boga Ödön serv.	1	2	3	2	3	2	2	3	2	3	2	—
Csiszér Vilmos al	1	1	1	2	1	1	2	2	1	1	1	—
Darvas Gergely al.	1	2	3	4	3	3	3	2	1	3	3	—
Dánél Ágoston	1	1	3	4	3	2	2	4	2	2	3	—
10 Dávid Ferencz	1	2	3	4	3	3	3	2	3	2	3	—
Dávid István	2	1	3	3	4	3	3	2	3	2	3	—
Demes Sándor int	1	3	3	4	4	3	3	4	3	3	3	—
Fejér György fiz.	1	2	2	3	2	4	3	3	3	3	1	—
Ferenczy Zoltán al.	1	1	1	2	1	1	1	2	2	1	2	—
15 Gergely József int.	1	2	3	3	3	3	3	3	2	3	1	—
György Lajos int.	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	—
Hajnod Gábor int.	1	1	2	3	2	2	2	2	2	3	1	—
Jakab Lajos int.	1	2	3	4	3	2	3	2	2	2	3	—
Jánky Ferencz int.	1	1	1	3	1	2	3	3	3	3	1	—
20 Jánky Vilmos int.	1	1	2	3	3	2	2	3	1	3	1	1
Karda Ákos	1	2	3	3	3	2	2	1	2	2	3	—
Keresztes Antal ism.	1	3	3	3	4	2	3	1	2	3	3	—
Kiss János int.	1	3	3	3	3	2	3	3	2	3	2	—
Kovács József	1	1	2	3	2	2	2	3	1	1	1	—
25 Kolumbán József al.	1	1	3	3	2	1	2	1	1	fm	3	—
Kozma Márton al.	1	3	4	4	4	2	2	3	2	3	2	—
Kristó József al.	1	1	2	2	2	1	2	3	1	2	3	—
Kritsa Viktor al.	1	1	1	3	1	1	2	2	1	fm	1	—
Lajos Albert	1	2	1	2	1	1	1	1	2	3	3	—
30 Lányi Ernő	1	2	3	3	3	3	2	3	3	3	3	—
Márkos Gyula	1	1	3	3	3	1	3	2	1	2	3	—
Péter Sándor	1	1	1	2	1	1	2	2	2	2	3	—
Pfeiffer István al.	1	1	3	4	3	2	2	3	1	1	2	—
Sánta Géza al.	1	2	4	4	4	3	2	3	2	2	2	—
35 Sulyok Árpád	2	1	2	3	3	2	2	2	2	fm	3	—
Székely Lajos int.	1	1	1	3	1	3	2	2	1	2	1	—

III. Osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Term. földrajz	Számтан	Rajz. geometria	Torna	Ének	Zene
Szopos András	1	1	1	3	1	1	1	2	1	1	3	—
Tamás Simon ism	1	2	3	3	4	3	3	3	3	2	3	—
Vass Sándor ism.	1	2	3	3	4	2	3	3	3	3	3	—
40 Veress Lajos int.	2	3	3	4	4	4	3	3	3	2	4	—
Zakariás Dénes fiz.	1	2	3	3	3	2	3	2	1	2	2	—
Zakariás István fiz.	1	2	3	3	4	2	3	3	3	3	2	—
Zakariás Lajos fiz	1	2	2	2	2	1	1	2	1	2	1	—
44 Zöld József int.	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	—

Kimaradt: Oláh Tamás, Zöld Imre. Vizsgálatlan maradt: Csizsér Károly. Jakabos József, Imre László.

Beíratott összesen : 49.

IV. Osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Term. rajz	Memorizáltan	Rajzoló mértan	Torna	Ének	Zene	Francia nyelv
András Ferencz int.	2	2	3	3	3	3	3	3	1	2	3		
Angi Dénes int.	1	1	2	2	2	1	2	2	1	2	2		
Antal Károly int.	1	1	2	2	2	1	1	3	1	1	2		
Balázs András	1	1	3	3	3	3	3	3	1	1	3		
5 Balázs Lajos al.	1	1	1	1	1	1	1	2	1	2	1		1
Balog Ignác	1	1	1	2	2	1	2	2	1	2	3		
Balog Lajos	1	1	3	3	3	2	2	2	2	2	2		
Barta Károly	1	1	3	2	3	2	2	3	1	2	3		
Bálint Vilmos	1	1	1	2	2	1	1	2	1	2	3		
10 Becze Gábor fiz.	2	2	3	3	3	2	2	3	2	2	2		
Bocskor Ferencz int.	1	2	3	3	3	3	2	3	1	2	3		
Bocskor István al.	1	2	3	4	3	3	2	3	1	2	4		
Boga István	1	1	2	3	3	3	1	3	1	2	1		
Borbát Károly	2	2	2	4	3	3	3	3	2	2	3		
15 Bors Ignác	2	2	2	3	3	2	3	3	2	2	3		
Botár Domokos	2	2	3	3	2	3	3	4	3	3	3		
Bögözi József al.	1	1	3	2	2	2	1	2	1	1	1		
Csiszér Gábor int.	1	1	3	3	3	3	3	3	2	1	3		
Demény Lajos	2	1	2	3	3	3	3	3	1	3	3		
20 Dobos Imre al.	1	1	2	3	3	1	2	2	1	1	1		
Dományáncz András	1	1	2	2	3	3	2	3	1	1	2		
Eröss Lajos	1	1	3	3	3	2	3	3	1	2	2		
Fodor Gábor	2	1	1	2	3	2	3	3	1	1	3		
Fülöp Elek int.	2	2	3	3	4	4	3	4	3	1	1		
25 Gál Imre	2	2	3	3	4	2	3	3	1	2	3		
Gál Károly al.	1	1	2	3	2	2	3	3	2	2	3		
Gegő Dávid	2	1	3	3	3	2	2	3	2	3	3		
György Elek	2	1	3	3	3	3	2	4	1	2	1		
Hajnód József	2	2	3	3	3	3	3	4	3	1	3		
30 Hankó Zoltán fiz.	1	2	3	3	3	3	3	4	1	fm	2		
Kádár Ferencz al.	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1
Kercsó Ferencz al.	1	1	3	3	3	4	2	2	1	2	3		
Kovács András fiz.	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1
Kovács Árpád fiz.	2	1	3	3	3	3	1	3	1	1	2		
35 Kőszegi Bertalan	1	2	3	3	2	3	3	3	1	fm	3		
Lakatos Izra al.	1	1	3	3	3	3	2	3	2	2	2		

IV. osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Term. rajz.	Mennyiségtan	Rajzoló mértan	Torna	Ének	Zene	Francia nyelv
László Dénes	1	1	2	2	3	3	2	3	2	1	3		
Lengyel József int.	2	1	3	3	4	3	3	3	2	1	3		
Lőrincz Flóris al.	1	2	3	3	4	3	2	3	2	2	2		
40 Madár András int.	1	2	3	4	3	3	2	3	1	2	3		
Mániás Ferencz int.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
Márkos Domokos	1	2	3	3	3	4	3	3	1	2	4		
Márton Imre al.	1	1	3	3	3	2	2	2	1	2	1		
Minier Gábor fiz.	1	1	2	3	3	3	2	2	1	fm	3		
45 Ördög Péter	2	2	3	3	3	3	3	3	1	2	1		
Pap Géza fiz.	1	1	2	2	3	3	2	2	2	1	4		
Patka Vendel fiz.	1	1	2	1	1	2	1	2	1	1	1		
Pál Lajos	2	3	3	3	3	3	3	3	1	2	3		
Párján Lajos	1	1	1	1	1	1	1	2	1	3	3		
50 Petres Antal	2	2	3	4	4	4	2	3	2	2	2		
Petres Gyula	1	1	2	3	2	2	1	2	2	2	2		
Salló Benjamin	1	1	2	1	1	2	1	2	1	1	3		
Sándor József int.	2	1	3	2	3	2	3	3	2	2	3		
Sebők Emil int.	1	1	3	3	4	2	2	3	2	2	4		
55 Solnay Dénes int.	1	1	3	3	3	2	3	3	1	1	3		
Szabó Elek	1	1	3	4	3	3	3	2	1	1	1		
Szabó Károly al.	1	1	2	3	3	2	2	2	1	1	1		
Szakállí Manó int.	1	1	1	1	1	1	2	2	1	2	2		
Szántó Árpád int.	1	1	3	3	3	4	3	3	2	2	1		
60 Székely János fiz.	1	1	1	2	2	3	2	3	1	2	1		
Szopos Antal	1	1	3	2	2	1	1	3	1	2	1		
Vass Jenő	1	1	2	3	2	3	3	3	2	1	3		
63 Wéger Lajos	1	1	2	3	2	3	3	3	2	2	3		

Beiratott összesen : 63.

V. Osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Gör. hely. irod.	Görög hely. rajz	Történelem	Természettan	Mennyiségtan	Torna	Ének	Zene	Francia
Ambrus István	2	2	3	3	3	3			2	3	4	2	1		
Abrahám József al.	1	1	1	2	1	1			1	1	1	1	1		
Bajna Árpád al.	1	2	2	3	1	2			2	2	3	2	1	2	1
Buzás Imre int.	1	2	2	3	2	2			3	3	3	2	3		
5 Csáki Mihály	1	2	3	3	2	2			1	1	2	2	3		
Császár Károly al.	2	2	3	3	1	2			3	2	4	2	2		
Csomortáni Ignácz al.	1	2	2	3	3	2			3	3	3	1	3		
Demény József	2	3	3	3	3	3			1	3	3	2	2		
Deák Gyula fiz.	2	2	2	2	2	2			1	2	3	2	2		
10 Dombi János al.	1	1	2	3	3	2			2	2	3	2	1		
Fejér Kálmán fiz.	1	2	3	3	2	3			3	3	3	2	1		
Fekete József al.	1	1	1	3	2	1			1	1	2	2	1		
Fischer Aladár int.	2	2	2	3	2	3			2	2	3	2	3		
Fodor Nándor int.	1	2	1	2	1	2			2	3	3	1	1		
15 Gábor László al.	1	1	1	1	1	1			1	1	1	1	1	1	1
Geczó Dénes	2	3	3	3	3	3			2	2	3	2	3		
György Gábor int.	1	1	2	3	2	2			2	2	3	1	3		
Kakasi Jenő	1	1	2	3	2	3			2	2	3	2	3		
Karácsony Antal	2	3	3	4	2	3			3	3	3	2	3		
20 Kovács Gábor	1	2	3	3	3		3	1	3	3	3		3	1	
Liptai Lajos int.	1	2	2	3	3		2	1	2	2	3	2	2	1	
Miklós Antal int.	2	2	3	4	3	3			3	2	3	2	3		
Miklós Sándor	1	3	3	3	3	3			3	3	4	2	3		
Pál Ignácz	2	3	3	4	3	3			2	3	3	2	3		
25 Plutz József int.	1	1	2	3	2	2			1	1	3	1	1		2
Röth Lajos	2	3	3	2	3	3			3	3	3	2			
Szopos Dávid	2	2	2	4	2	3			2	2	3	2	4		
Tarcsafalvi Laj int.	2	2	3	4	3	3			2	3	3	1	3		
Tódor László al.	1	1	1	2	1	1			1	1	2	2	2		1
30 Zakariás Kristóf fiz.	1	2	3	3	2	2			2	2	2	2	1		
Zöldy Béla fiz.	1	1	2	2	1	2			1	1	1	2	2		
Zsögön Géza int.	1	1	3	3	2	2			2	1	3	2	1		

Kimaradtak: Almási Béla, Bartók Lajos, Bíró Dániel, Hajnód Pál, Puskás Sándor, Ujfalvi László

Beiratott összesen: 38.

VI. Osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Görögp. irod.	Görögp. rajz	Történelem	Természetrajz	Meunységstan	Torna	Ének	Zene	Francia nyelv
	Albert Vilmos int.	1	1	1	2	1	1	—	—	1	1	2	2	1	—
Apor Zoltán ism.	2	1	1	3	4	—	1	2	2	2	3	3	1	3	—
Barts Jenő	1	1	2	2	3	—	1	1	2	1	3	1	4	—	2
Beke Kondrád ism.	2	2	3	4	3	—	3	2	3	2	3	2	3	—	—
5 Berez János al.	1	1	2	3	3	3	—	—	2	2	3	1	1	—	—
Bodó József	1	1	3	3	3	3	—	—	2	2	3	2	2	—	—
Buzás József al.	1	2	2	3	3	2	—	—	3	2	3	1	2	—	—
Csáki Benjámín al	1	1	1	1	1	1	—	—	1	1	2	1	1	—	—
Dénes Imre	2	1	1	2	2	—	1	1	2	1	2	1	3	—	—
10 Hajnód László int.	2	3	3	3	3	—	3	1	3	3	4	1	3	—	—
Incze Gábor al.	1	2	2	3	3	3	—	—	2	2	3	2	2	—	—
Jánky Kálmán fiz.	1	1	3	3	3	3	—	—	2	3	3	2	1	1	—
Koncsag Károly	2	3	3	4	4	—	3	1	3	3	3	1	4	—	—
Kosza István	2	2	3	3	4	3	—	—	4	3	3	2	4	—	—
15 Kovács András	2	3	3	3	3	3	—	3	2	3	3	2	4	—	—
Kovács Balázs int.	1	2	3	3	3	3	—	—	3	2	3	2	2	—	—
Kovács Lajos al.	2	1	1	1	1	2	—	—	2	2	2	2	2	—	1
Kölönte Géza int.	1	1	2	2	2	2	—	—	2	2	3	2	1	—	—
Lakatos József vref	1	2	2	3	2	2	—	—	2	2	2	2	—	—	—
20 Léhner Gyula int.	1	2	3	4	4	—	3	1	3	2	3	2	3	—	—
Molnár Lajos al.	2	3	3	4	4	3	—	—	2	3	3	2	3	—	—
Nagy Béla	1	1	1	2	1	1	—	—	1	1	1	1	1	—	1
Potyó Antal al.	1	1	2	2	2	2	—	—	3	1	3 _{fm}	1	1	—	—
Szőcs Albert al.	1	1	1	2	1	2	—	—	2	2	3	2	3	—	—
25 Szőke Antal	1	2	3	3	3	3	—	—	3	2	3	2	3	—	—

Beiratott összesen : 25

VII. Osztály.

A tanuló neve	Magaviselet		Hittan	Magyar	Német	Latin	Görög	Görögptl. irod.	Görögptl. rajz	Politikai földr.	Természetan	Mennyiségian	Hölcsészetian	Egészségtian	Torna	Ének	Zene	Franciaia
Balás István	1	3	3	4	3	3	-	-	3	4	3	2	3	3	4	1	1	-
Botár Gárpár	1	1	3	3	2	2	-	-	2	2	3	3	1	1	1	1	1	-
Böjthy Ödön	1	1	2	2	1	-	1	2	1	2	2	1	1	1	1	1	1	-
Csergő Gábor fiz.	1	2	2	3	3	-	2	1	2	4	3	2	1	2	1	1	1	-
5 Dávid László	1	1	2	2	1	1	-	-	1	1	2	1	1	1	3	-	-	-
Elekes Márton al.	1	1	2	2	1	1	-	-	2	2	2	1	1	2	3	-	-	-
Fekete János	1	1	3	3	3	2	-	-	2	2	2	2	2	1	1	1	1	-
Ferenczy Lászl. f.	1	2	4	3	3	3	-	-	2	3	3	2	1	1	3	-	-	-
Héjas J. fiz. ism.	1	1	3	4	3	-	1	1	2	3	3	2	2	1	1	1	1	-
10 Imre Kálmán	1	2	3	3	3	3	-	-	3	4	3	2	3	2	1	1	1	-
Kotta Salamon in.	1	2	3	3	4	3	-	-	2	3	3	2	2	2	1	1	1	-
Kovács Miklós al.	1	1	2	3	2	2	-	-	1	2	2	1	1	1	1	1	1	-
Kugler Vilmos al.	1	1	2	2	2	2	-	-	2	2	3	1	1	2	1	1	1	-
László Kálmán	1	2	3	3	2	2	-	-	2	3	4	2	2	2	4	-	-	-
15 Márkos Sándor	1	1	3	3	2	2	-	-	1	2	3	1	2	1	1	1	1	-
Pap Béla al.	1	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-
Pál Gyula al.	1	1	1	2	1	1	-	-	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1
18 Szabó Dénes al.	1	1	2	3	2	2	-	-	2	2	1	2	2	2	1	-	-	2

Kimaradt : Kaucz Gyula. Meghalt : Dávid Dénes. Magántanuló : Szultán János. Vizsgálatlan maradt : Balázs Lázár.

Beíratott összesen : 22.

VIII. Osztály.

A tanuló neve	Magaviselet	Vallás tan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Görög-p. magy.	Görög-pót. rajz	Történelem	Természettan	Mennyiség tan	Bölcsészettan	Torna	Enek	Zene
Antal Andor	2	3	3	3	3	—	2	2	3	3	3	2	2	3	—
Antal József al.	1	1	1	1	1	1	—	—	1	2	3	1	2	1	—
Baczoni István fiz.	1	1	3	3	3	3	—	—	3	3	3	2	2	3	—
Balázs Béla	1	2	3	3	3	3	—	—	3	3	3	3	2	1	—
5 Baka János int.	1	1	3	3	3	2	—	—	2	2	3	2	2	3	—
Bardocz János int.	1	1	3	3	2	2	—	—	3	3	3	2	2	1	—
Bócz Kálmán fiz.	2	1	1	2	2	—	1	1	1	2	2	1	2	1	—
Bogádi Gábor al.	1	1	1	3	2	—	2	1	1	2	2	2	2	2	—
Borcsa Gergely al.	1	1	2	2	2	1	—	—	1	2	1	1	1	1	—
10 Bögözi Mihály al.	1	1	3	3	3	3	—	—	3	3	3	2	2	1	1
Domokos Sándor al.	1	1	2	3	2	2	—	—	2	2	1	1	2	3	—
Eröss Lázár	1	1	3	3	3	—	3	2	3	3	3	2	2	3	—
Élthes Gyula al.	1	1	1	3	2	—	1	2	1	3	3	1	2	1	—
Éltes Károly	2	2	3	3	3	3	3	2	4	3	4	3	2	1	1
15 Fejér István fiz.	1	2	3	3	3	3	—	—	1	3	3	3	2	2	—
Kardos Árpád al.	2	1	1	2	2	1	—	—	3	3	2	2	2	3	—
Kerekes Gyula al.	1	1	1	3	2	2	—	—	1	2	2	1	2	1	1
Koós Ferencz al.	1	2	2	3	3	2	—	—	2	2	2	2	2	1	—
Kövári József	1	1	2	2	2	—	2	1	2	2	2	2	2	2	—
20 Lakatos M. ev. ref.	1	2	2	3	3	3	—	—	1	2	2	1	f _m	—	—
Miklós Rezső int.	1	1	3	2	3	3	—	—	2	2	3	2	1	1	—
Mihály Lajos fiz.	1	2	3	3	3	—	3	3	4	3	3	4	2	2	—
Orbán Mihály	1	2	3	3	3	3	—	—	3	3	3	3	1	1	1
Rancz László	1	2	3	3	3	3	—	—	3	3	3	2	2	2	—
25 Setz Frigyes	1	1	2	2	2	2	—	—	2	2	2	2	f _m	3	—
Sipos Lázár	1	1	3	3	3	3	—	—	3	2	2	2	2	2	—
Székely Jenő	1	2	3	3	2	2	—	—	1	3	3	1	2	1	—
Tompos Gábor al.	1	1	3	3	2	2	—	—	3	3	3	2	1	1	1
Vass Dénes	1	2	3	3	3	3	—	—	3	3	3	3	f _m	3	—
30 Váradi Sándor al.	1	2	2	3	3	3	—	—	2	3	2	2	2	1	—
Zonda Gergely al.	1	1	2	2	2	1	—	—	2	1	1	1	1	2	—

Beiratott összesen : 31.

X. Statisztikai táblázatok.

1. A tanulás eredményének tárgy- és osztályonként való áttekintése.

T á r g y	I. osztály.						II. osztály.						III. osztály.						IV. osztály.							
	jeles	jó	elégséges	elégtelen	osztályzatlan	fölment. v. n. járt	jeles	jó	elégséges	elégtelen	osztályzatlan	fölment. v. n. járt	jeles	jó	elégséges	elégtelen	osztályzatlan	fölment. v. n. járt	jeles	jó	elégséges	elégtelen	osztályzatlan	fölment. v. n. járt		
Vallás tan	24	22	21	—	—	—	2	21	27	18	—	1	—	4	20	20	4	—	2	—	3	44	18	1	—	—
Magyar nyelv	12	21	33	1	—	—	2	13	11	35	7	1	—	4	12	8	22	2	2	—	3	9	18	36	—	—
Német nyelv	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	9	23	10	2	—	—	3	7	13	38	5	—
Latin nyelv	6	14	37	10	—	—	2	7	11	32	16	1	—	4	2	6	17	9	2	—	3	8	11	38	6	—
Történelem	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	19	10	2	2	—	—	3	10	20	28	5	—
Földrajz	12	26	29	—	—	—	2	14	15	30	7	1	—	4	7	18	19	—	2	—	3	—	—	—	—	—
Természettan	10	26	31	—	—	—	2	19	30	17	—	1	—	4	—	—	—	—	—	—	—	14	22	27	—	—
Mennyiségtan	13	19	32	3	—	—	2	11	13	35	7	1	—	4	7	16	19	2	2	—	3	2	17	37	7	—
Rajzoló geometria	9	22	34	2	—	—	2	21	22	23	—	1	—	4	18	16	10	—	2	—	3	31	29	3	—	—
Szépírás	8	11	48	—	—	—	2	14	40	12	—	1	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Torna	5	40	18	—	—	4	2	7	19	36	—	1	4	4	8	16	16	—	2	4	3	20	40	3	—	—
Ének	—	15	44	6	—	2	2	12	23	29	2	1	—	4	12	8	21	2	2	1	3	17	13	29	4	—

I. A tanulás eredményének tárgy- és osztályonkénti áttekintése.

T á r g y	V. osztály.						VI. osztály.						VII. osztály.						VIII. osztály.									
	jéles	jó	elégséges	elégtelen	osztályzatlan	fölment v. n. járt	kimaradt	jéles	jó	elégséges	elégtelen	osztályzatlan	fölment v. n. járt	kimaradt	jéles	jó	elégséges	elégtelen	osztályzatlan	fölment v. n. járt	kimaradt	jéles	jó	elégséges	elégtelen	osztályzatlan	fölment v. n. járt	kimaradt
Vallás tan	10	16	6	—	1	—	5	13	8	4	—	—	—	—	11	6	1	—	1	—	3	19	11	1	—	—	—	—
Magyar nyelv	5	12	15	—	1	—	5	7	7	11	—	—	—	—	2	7	8	1	1	—	3	6	8	17	—	—	—	—
Német nyelv	1	6	20	5	1	—	5	2	7	12	4	—	—	—	1	5	10	2	1	—	3	1	7	23	—	—	—	—
Latin nyelv	8	12	12	—	1	—	5	5	4	10	6	—	—	—	5	6	6	1	1	—	3	1	13	17	—	—	—	—
Görög nyelv	4	12	13	—	1	—	5	3	6	8	—	—	—	—	3	7	4	—	1	—	3	4	8	11	—	—	—	—
Görögpótló } irod. olv. } rajz	1	1	1	—	—	—	—	3	—	5	—	—	—	—	3	1	—	—	—	—	—	2	3	3	—	—	—	—
	3	—	—	—	—	—	—	5	3	—	—	—	—	—	3	1	—	—	—	—	—	3	4	1	—	—	—	—
Történelem	8	14	10	—	1	—	5	3	12	9	1	—	—	—	6	10	2	—	1	—	3	9	7	13	2	—	—	—
Természetrajz	8	12	12	—	1	—	5	6	13	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Természet tan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	9	4	3	1	—	3	1	16	14	—	—	—	—
Mennyiség tan	3	5	21	3	1	—	5	1	5	18	1	—	—	—	3	5	9	1	1	—	3	9	11	10	1	—	—	—
Bölcsész et	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	9	—	—	1	—	3	9	16	5	1	—	—	—
Egészség tan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	7	2	—	1	—	3	—	—	—	—	—	—	—
Torna	7	24	—	—	1	1	5	9	15	—	—	—	1	—	9	8	—	—	1	1	3	5	23	—	—	—	3	—
Ének	11	6	13	1	1	1	5	7	5	8	4	—	—	—	13	—	3	2	1	—	3	16	6	8	—	—	—	1

2. Tanulmányi és erkölcsi tekintetben általában.*)

Osztály	Előmenetel						Összesen	Erkölcsi magaviselet			
	Minden tantárgyból jeles	Minden tantárgyból legalább jó	Minden tantárgyból legalább elégséges	Egy tantárgyból elég-telen	Két tantárgyból elég-telen	Több tantárgyból elég-telen		Jó	Szabályszerű	Kövésbbé szabályszerű	Összesen
I.	2	12	31	10	—	2	67	40	27	—	67
II.	5	10	30	12	1	8	66	44	22	—	66
III.	1	8	19	11	1	4	44	41	3	—	44
IV.	1	13	32	15	—	2	63	45	18	—	63
V.	1	3	20	8	—	—	32	20	12	—	32
VI.	—	5	12	4	4	—	25	16	9	—	25
VII.	1	4	6	6	1	—	18	18	—	—	18
VIII.	—	5	24	—	2	—	31	27	4	—	31
Összes.	11	60	174	66	9	16	346	251	95	—	346

3. Életkor és lakás szerinti áttekintés.

Osztály	A tanuló betöltött éveinek száma a tanév végén.											Szállásolva van.**)								
	10 éves	11 éves	12 éves	13 éves	14 éves	15 éves	16 éves	17 éves	18 éves	19 éves	20 éves	21 éves	Összesen	Finöveldeb. mint alapítványos	mint fizető	mint szolgálatot tevő	mint fizetős	mint szolgálatot tevő	Künn lakó	Összesen
I.	10	19	22	14	2	—	—	—	—	—	—	—	67	—	7	—	15	—	45	67
II.	—	5	20	23	16	2	—	—	—	—	—	—	66	5	6	3	14	—	38	66
III.	—	—	11	13	12	7	1	—	—	—	—	—	44	9	5	—	12	1	17	44
IV.	—	—	—	5	17	17	15	8	1	—	—	—	63	11	8	3	14	3	24	63
V.	—	—	—	—	7	7	14	4	—	—	—	—	32	8	4	1	9	1	9	32
VI.	—	—	—	—	—	4	6	7	6	—	—	—	25	8	1	1	5	—	10	25
VII.	—	—	—	—	—	—	2	7	7	1	6	1	18	7	3	—	1	—	7	18
VIII.	—	—	—	—	—	—	—	9	3	9	8	2	31	12	4	—	3	—	12	31
Össze.	10	24	53	55	54	37	38	35	11	15	11	3	346	60	38	8	73	5	172	346

*) Csak a vizsgát állottakra szól.

**) Csak a vizsgát állott nyilvános tanulókról szól.

4. A tanulók általános áttekintése.*)

Osztály	Lét-szám		Vallásra nézve volt						Anyanyelvre nézve volt:			Nyelv-ismeretre n.		A szülők polgári állása:							
	Beiratott a tanév folyó	Vizsgálatot állott	Róm. kath.	Ev. ref.	Ag. ev. ref.	Unitárius	Gör. kath.	Görög keleti	Magyar	Német	Olah	A magyarra kivül b.		Öster-melő	Iparos	Kereskedő	Tisztviselő	Más értelm. tartozás	Nyugalm-, magánzó	Szem. szolgálat. elő	Összesen
												Németül	Oláhul								
I.	69	67	63	1	1		2	67				1		27	7	7	9	13	3	1	167
II.	71	66	59				7	65		1		3	7	30	12	2	10	10			266
III.	49	44	43	1				44				1	3	14	2	7	5	11	5		44
IV.	63	63	62				1	63				1		2	33	4	12	8	6		63
V.	38	32	31		1			31	1			2	3	12	3	3	6	5	3		32
VI.	25	25	24	1				25				2	2	12	3	1	4	3	2		25
VII.	22	18	17				1	18				1		6	1	1	4	4	2		18
VIII.	31	31	30	1				30				1		9	1	2	6	4	9		31
Össz.	368	346	320	4	2		11	344	1	1	11	16	2	143	33	23	56	58	30	3	346

5. Számazási hely szerint való áttekintés.

Lakhely	O s z t á l y								Összesen	
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.		
Helybeli	3	6	2	3					1	15
Csikmegyei	58	53	38	54	24	20	15	18	280	
Alsófehérmegyei		2	2			2		2	8	
Biharmegyei					1			1	2	
Brassómegyei		1						1	2	
Gömörmegyei					1				1	
Háromszékmegyei	2			4	2	1	1	5	15	
Hunyadmegyei					2		1	1	4	
Kolozsmegyei							1	1	2	
Kis-Küküllőmegyei			1						1	
Nagy-Küküllőmegyei		1							1	
Komárommegyei							1	1	1	
Maros-Tordamegyei						1			1	
Pest-Pil.-Solt-K.-Kun.	2								2	
Szebenmegyei			1						1	
Udvarhelymegyei	1			1	1				3	
Romániai	1	3		1	1	1			7	
Összesen :	67	66	44	63	32	25	18	31	346	

*) Mindkét táblázatban csak a vizsgálatot állott (nyilvános és magán) tanulók vannak számításba véve.

6. Az érettségi vizsgázók statisztikája.

Tanév	Jelentkezett	Visszahelyezett	Javitó	Írásbeli	Szóbeli	3 hónapra visszavetett	1 évre visszavetett	A bejelentett pályaválasztás													
								egyetemi				műegyetemi			akadémiai			közigazgatási	közlekedési	pénzügyi	művészeti
								egyházi	jogi	orvosi	bölcészeti	építészeti	mérnöki	vegyészeti	erdészeti és bányászati	gazdasági	katonai				
1901—902	34	2	—	32	29	*)	*)	3	7	1	2	—	—	—	1	4	1	4	6	2	1

*) *) A vizsgálatok jun. 28-án végződtek s ezért az eredmény közölhető nem volt.

XI.

J ó t é k o n y s á g.

1. Tandijmentesség.

a) Egész tandij elengedésben részesültek : Csató István, Fazakas Ferencz, Pál Andor, Rancz Antal, Vaszi Sándor I., Ferenczi Zoltán, Gergely József, György Lajos, Jakabos József, Lajos Albert, Zöld József II., Dobos Imre, Kádár Ferencz, Mániás Ferencz, Salló Benjámín IV., Gábor László, Deák Gyula V., Borcsa Gergely, Kardos Árpád, Zonda Gergely VIII. oszt. tanulók.

b) Fél-tandijmentesek voltak : Spleisz Mihály II., Jánki Ferencz, Jánki Vilmos, Szopos András III., Angi Dénes, Balázs Lajos, Balog Ignác, Bors Ignác, Fodor Gábor, Szabó Károly IV., Tödör László V oszt. tanulók.

c) Tanulmánybeli hanyatlás miatt a tanév második felére ezen kedvezményt elveszítették : Jánki Vilmos III. és Bors Ignác IV. osztályos.

Az elengedett tandij összege 305 korona, mely az összes tandijnak 6·25%-át teszi ki.

2. Segélyezések.

a) A gymnasiummal kapcsolatos internatus (együttlakás) növendékei közül az internatus segítő alapjából az évi kosztpénz fedezésére segítséget kaptak a következők :

Baka János VIII. Különte Géza VI., György Gábor V., Baláz András, Csiszér Gábor IV., Jakab Ferencz, Székely János III., Csibi Tamás, Csiszér Károly, Darvas Béla, Kömény István II., Bardócz Pál és Becze Elek I. oszt. tanulók fejenként egy havi kosztra 13 kor.

Albert Vilmos VI., Buzás Imre, Fodor Nándor V., Angi Dénes, Antal Károly, Salló Benjamin, Szakállai Manó IV.,

Boga Ödön III., Ráduly Árpád II., Ferenczy Sándor, Gergely Gábor I. oszt. tanulók egyenkint két havi kosztra 26 koronát.

Mániás Ferencz IV., György Lajos és Zöld József III. osztályos tanulók egyenkint három havi kosztra 39 koronát.

Segítségben részesült tehát összesen 38 növendék. A segítségül kiosztott pénz összege 598 korona.

b) Csikvármegye nevelési alapjából és a lóbeszerzési alaphól tandijaik fizetésére egyenkint 30 korona segélyben részesültek a következők :

Domokos Sándor, Vass Dénes, Miklós Rezső, Bogády Gábor, Rancz László, Orbán Mihály, Tompos Gábor, Eröss Lázár, Baka János, Székely Jenő, Antal József, Koós Ferencz VIII., Elekes Márton, György Gábor, Botár Gáspár, Dávid László, Márkos Sándor, Kugler Vilmos, Pál Gyula, Kovács Miklós, Bőjthy Ödön, László Kálmán, Balázs Lázár, Szabó Dénes VII., Lakatos József, Kovács Lajos, Kovács Balázs, Potyó Antal, Szóts Albert, Csáki Benjamin, Kölönte Géza, Buzás József, Bereczk János, Incze Gábor VI., Karácsony Antal, Csáki Mihály, Fekete József, Ábrahám József, Szopos Dávid, Császár Károly, Bajna Árpád, Demény József, György Gábor és Csomortáni Ignác V. osztályos tanulók.

c) Mint ösztöndijasok segélyben részesültek : Sipos Bálint, Sipos Richárd I. és Wéger Lajos III. oszt. tanulók a jövedéki hirs. alaphól 200---200 kor., Tódor László V. oszt. a tanító-egyleti alaphól 100 kor., Sipos Lázár VIII. oszt. a jövedéki bírsági alaphól 300 koronát.

3. Jutalmazások.

a) A Székely Egyesület két kiváló előmenetelű, jó magaviseletű, székely származású tanuló részére évenként adományozni szokott 40---40 korona jutalmát a tanári kar ajánlata alapján Antal József VIII. és Csáki Benjamin VI. oszt. tanulók nyerték el.

b) Az Adorján-féle jutalmi alap ez idei 7 korona kamatját kapta Antal József, mint a ki a magyarból a legjobb dolgozatokat készítette ;

c) a Béli-féle jutalmi alap 12 kor. kamatját Pap Béla, mint a VII. oszt. legjobb tanulója ;

d) az Imets-füle jutalmi alap 14 k. kamatját Kardos Árpád, mint a ki a német nyelvből legjobb előmenetelt tanusított.

e) Koncz István csiktusnádi plebános évenkénti 10 kor. jutalmát a legjobb érettségi vizsgát tevő fogja kapni.

f) Csató János tanár a meteorologiai észleletekben való segédkezésért megjutalmazta Domokos Sándor VIII. osztályost 20 kor., Mániás Ferencz IV. osztályost 8 kor., Ambrus László, Pál Andor és Petres Antal II. osztályos tanulókat 4-4 koronával;

g) Az erd. r. k. tanulmányi alapból évenként kiutalt 80 kor. jutalmi átalányból vásárolt könyveket a következő jó magaviseletű és jeles előmenetelt feltüntető tanulók kapták az osztályból: Jerzsák Béla „Robinson Crousoe, Uher Vilmos „Ujabb Nemzeti Dalkönyvecske“, László Antal „Dr Moreau szigete“, Mialovich Viktor „Tót Atyafiak“, Prihoda István „Az időgép“. A II-ik osztályból: Campeanu Livius „Ujabb Nemzeti Dalkönyvecske“, Csató István „Egy magyar diák élete Mátyás király korában“, Pál Andor „Tom Tit száz kísérlete és produkciója“ II. köt., Rancz Antal „Erdély Nagyasszonya“, Vaszi Sándor „Tom Tit száz kísérlete és produkciója“ I. köt., Ambrus László „Levelek egy tanuló ifjuhoz“, Fazakas Ferencz „Szent Péter esernyője“. A III. osztályból: Bitay Dezső „Hun és magyar mondák“, György Lajos „A tűzhely körül“, Zöld József „Kard és Lant hőse“. A IV-ik osztályból: Mániás Ferencz „A Természet Köréből“, Balázs Lajos „A kurucz király“, Kádár Ferencz „Tom Tit száz kísérlete és produkciója“ III. köt., Kovács András „Ujabb Nemzeti Dalkönyvecske“, Parián Lajos „Ujabb Nemzeti Dalkönyvecske“, Szakáll Manó „Szilágyi és Hajmási“. Az V-ik osztályból Gábor László „Tomba összes költeményei“. A VI-ik osztályból: Csáki Benjamin „Petőfi összes költeményei“, Nagy Béla „Élet és munka“.

A tornavizsga alkalmából rendezett versenyen elismerő okiratot nyertek: Koncsag Károly VI., Ferenczy Zoltán III., Vass Jenő IV. és Zakarias Dénes III. osztályosok a futásból, Barts Jenő és Bereczk János VI. osztályosok az ugrásból, Albert Vilmos, Dénes Imre, Bereczk János VI., Bocskor Ferencz, Bálint Vilmos, Angi Dénes IV., Kovács József és Balázs Lajos II. osztályosok a korláton-, Tarcsafalvi Lajos V., Bálint Vilmos IV. és Kovács József III. osztályosok a nyújtón bemutatott ügyes gyakorlataikért.

XII.

Finevelő intézet.

1. Seminarium.

A csiksomlyói róm. kath. főgymnasium mellett fenálló finevelő intézetnek szt. Mihályról nevezett seminariumi részében ez iskolai év folyamán teljes ellátásban részesült 61 alapítványos, 36 fizető és 8 szolgálattelvő növendék. Összesen: 105. Az alapítványosok évi 200, a fizetők évi 250 koronáért, a szolgálattelvők pedig az asztalnál való felszolgálásért teljes ellátást élveztek.

Az ifjuság házi nevelését és az intézet felügyeletét Bálinth György intézeti igazgató, Wasylkiewicz Viktor dr. és Ráduly Simon aligazgatók vezették.

Nyilvános alapítványt élveztek:

Közalapítványt:	1. Szántó Ábrahám	II. o. t.
	2. Jakabos József	III.
	3. Ferenczi Zoltán	III.
	4. Ábrahám József	V.
	5. Fekete József	V.
	6. Gábor László	V.
	7. Dávid Dénes	VII.
	8. Kovács Miklós	VII.
	9. Pap Béla	VII.
	10. Pál Gyula	VII.
	11. Kardos Árpád	VIII.
	12. Váradí Sándor	VIII.
	13. Zonda Gergely	VIII.
Biró-félét:	14. Böggözi József	IV.
Bors Bálint-félét:	15. Császár Károly	V.
	16. Csomortáni Ignác	V.

Bors Bálint-félét :	17. Tompos Gábor	VIII. o. t.
Bors Barabás-félét :	18. Tódor László	V.
Borcsa Elek-félét :	19. Borcsa Gergely	VIII.
Bögözi-félét :	20. Bögözi Mihály	VIII.
Csomortáni-félét :	21. Splaisz Mihály	II.
Tusnádi Darvas János-félét:	22. Kovács Lajos	VI.
	23. Szabó Dénes	VII.
	24. Vaszi Sándor	II.
Gyó-ujfalvi, (sztsimoni) Darvas János-félét :	25. Incze Gábor	VI.
Dénes-félét :	26. Csáki Béni	VI.
Fogarasy-félét :	27. Kozma Márton	III.
Fülöp Alajos-félét :	28. Dobos Imre	IV.
Kedves Zsuzsánna-félét :	29. Antal József	VIII.
Keresztes-félét :	30. Kricsa Viktor	III.
Kovács Miklós-félét :	31. Élthes Gyula	VIII.
Kovács Péter-félét :	32. Potyó Antal	VI.
Lukács Mihály-félét :	33. Balázs Lajos	IV.
	34. Szócs Albert	VI.
Molnár József-félét :	35. Kádár Ferencz	IV.
	36. Lakatos Izra	IV.
	37. Csató István	II.
	38. Szabó Károly	IV.
Sánta-félét :	39. Sántha Géza	III.
Tankó-félét :	40. Darvas Gergely	III.
Salamon Andrásné-félét :	41. Kerekes Gyula	VIII.
Orosz Mihály-félét :	42. Orosz Vilmos	II.

Magán alapítványt élveztek :

Boeskor Elek félét :	43. Boeskor István	IV. o. t.
Bálint-Bors-félét :	44. Csiszér Vilmos	III.
Buzás Mihály-félét :	45. Kristò József	III.
Ferenczi Péter-félét:	46. Kercsó Ferencz	IV.
	47. Lőrincz Flóris	IV.
	48. Bajna Árpád	V.
	49. Berecz János	VI.
	50. Kugler Vilmos	VII.
	51. Domokos Sándor	VIII.
Haller Mária-félét :	52. Balázs Dénes	III.

Kedves-Bara-félét :	53. Buzás József	VI. o. t.
Madár Imre-félét :	54. Bogády Gábor	VIII.
Molnár Balázs-félét :	55. Molnár Lajos	VI.
	56. Elekes Márton	VII.
	57. Koós Ferencz	VIII.
Nagy István-félét :	58. Gál Károly	IV.
Péterffy-félét :	59. Kolumbán József	III.
	60. Márton Imre	IV.
	61. Dombi János	V. „ „

A seminarium az intézeti épület alsó részén van elhelyezve ; van 4 tanulóterme, 10 hálószobája, konyha, étkező helyiségei és betegszobája. Fűtés, tisztogatás, világítás és szellőztetés az adott viszonyokhoz mértén megfelelő. A butorzat és felszerelés még használható. Az egészségi állapot Kolonics Dénes intézeti orvos felügyelete mellett kielégítő volt. Erkölcsi viselet tekintetében súlyosabb eset, mely két vétkes növendék eltávolítását vonta maga után, egyszerfordult elő.

2. Internatus.

Az internatusban az iskolai év folyamán 88 növendék és 6 felszolgáló tanuló nyert teljes ellátást Bálinth György igazgató és Csató János felügyelő-tanár vezetése alatt. Az internatus a kettős nevelő intézet emeleti részén van elhelyezve 1 tanulóteremben és 11 hálószobában. A betegszoba, konyha és étkező helyiség a seminariummal közös.

Az együttlakó ifjuság az erkölcsi magaviselete általában kielégítő, egészségi állapota jó volt. Súlyosabb természetű fegyelmi eset, mely vétkes növendék eltávolítását vonta volna maga után, nem fordult elő.

Az intézet kiadásait fedezte Csikvármegyének 740 koronát tevő évi adománya és az egyes növendékektől lakás, fűtés, világítás czímen befizetett évi 16 kor. A felszolgáló növendékek e czímen 10 koronát fizettek.

A növendékek egyenkint havi 13 kor. kosztpénzt fizettek. A szülők azonban terményekben is szállíthatták az ételmi szereket. Az előjáróság gondosan felügyelt, hogy az ételmezés úgy minőség, mint mennyiség tekintetében a szerződésnek megfelelő legyen.

A seminariumba és internatusba való felvétel módozatai a „XIII. Figyelmeztetés“ czim 2. és 3. alatt olvashatók.

Bálinth György,
fiev. int. igazgató.

XIII.

F i g y e l m e z t e t é s.

1. Felvétel a gymnasiumba.

1. A következő tanévre a tanulók szabályszerű felvétele és beírása szeptember három első napján történik, még pedig elsején az első osztályosok-é, azután vegyésen. Minden tanuló atyja, anyja vagy ezek megbizottja kíséretében tartozik a beírásra megjelenni a gymnasium igazgatójánál és az illető osztályfőnöknél.

2. Az első osztályba csak oly tanulók vehetők fel, kik életük 9-ik évét már betöltötték, de 12. életévüket tul nem haladták s vagy arról, hogy a népiskola négy alsó osztályát jó sikerrel végezték, nyilvános népiskolától nyert bizonyítványt mutatnak elő, vagy felvételi vizsgálaton igazolják, hogy hasonló mértékű képzettséggel birnak. A tizenkét évesnél idősebb jelentkező felvétele felett a tanári testület határoz.

Mínthogy az 1. osztályban néhány év óta többen jelentkeznek, mint a hány törvény szerint felvehető, parallel osztály felállítására pedig sem hely, sem költségfedezet nincsen: a felvételekre nézve a jogosultságot osztályozni kellett. Első helyen jogosultak a felvételekre a csikmegyei katolikusok, másodsorban a háromszékmegyei róm. katolikusok, harmadsorban a csikmegyei más vallásuak. Ezen sorozatban is először jogosultak az elemi iskolát jeles eredménnyel, azután a jó eredménnyel végzett növendékek.

3. Minden tanuló a felvételnél az előző évről szóló *iskolai bizonyítványt és keresztlevélét vagy születési bizonyítványát tartozik az igazgatónak bemutatni és az osztályfőnöknél beadni.* Az V-ik osztályba lépő pedig, ha szülője meg nem jelenik, nyi-

latkozatot mutatni fel arról, hogy a görög nyelvet, vagy pedig az e helyett választható tantárgyakat fogja-e tanulni. Az intézetbe először lépő a fennebbiekben kívül újraoltási bizonyítványt is tartozik felmutatni. Ezek nélkül felvétel nem eszközölhető.

4. A javító, felvételi és pótló vizsgálatok augusztus 31-én tartatnak meg. Azon tanulónak, ki egy tárgyból kapott elégtelen osztályzatot, *a tanári testület engedheti meg*, hogy az elégtelen osztályzat kijavitása végett javítóvizsgálatot tehesen; de ha az egy tárgyból bukott tanulónak a *magaviseletéből „kérvésbé szabályszerű“ avagy „rossz“ osztályzata* van, a főhatósághoz kell engedélyért folyamodnia. Hasonlóképpen a főtanhatósághoz tartozik folyamodni a javítóvizsgálat engedélyezéséért az is, a ki két tantárgyból kapott elégtelen osztályzatot. A kellően felszerelt folyamodványok 1902. júl. 6-ig kivétel nélkül mind a gymnasiumi igazgatósághoz adandók be. A ki kétónél több tárgyból kapott elégtelen osztályzatot, javítóvizsgálatra semmi esetre nem bocsáttatik. A javító, nemkülönben a pótvizsgálatot is azon iskolában kell a tanulónak letennie, melyben az elégtelen érdemjegyeket kapta, illetőleg a hol a rendes vizsgálatot elmulasztotta. Megokolt esetekben az iskola főhatósága megengedi, hogy a tanuló a vizsgálatot más tanintézetben tehesse le. — Pótlóvizsgálatra csak az a tanuló bocsátható, ki a rendes vizsgálatról való elmaradását betegség vagy egyéb fontos okkal igazolja. A betegség igazolására hatósági vagy hatóságilag megerősített orvosi bizonyítványt kell mellékelni.

A reál és polgári iskolából jövő tanulók a megfelelő osztály tárgykülönbszeteiből felvételi vizsgát tesznek. A felvételi vizsga díja 20 korona.

A beiratásnál fizetendő díjak a következők:

- a) 2 kor. beiratási díj.
- b) 6 kor. az országos tanári nyugdíj alap javára.
- c) 1 kor. a tanévvégi értesítő nyomtatása költségeire.
- d) 1 kor. az ifjusági könyvtárra.
- e) A tulajdonképeni tandíj a négy alsó osztályosoknak 10 kor., a négy felső osztálybelieknek 20 kor., nem katolikus tanulók ezen tandíj kétszeresét fizetik.
- f) Az esetleges károk megtérítése czimén minden tanuló tartozik 2 kor. óvadékot az osztályfőnök kezéhez lefizetni.

Az *e)* pontban megállapított díj lefizetése alul felmentés is nyerhető, a többi pont tételei fizetése alul felmentésnek nincs helye.

Ezen díjak beiratáskor fizetendők; az *e)* pont alatti tandíj-fizetését, a tandíjmentességért folyamodók halaszthatják addig, míg kérvényükre a főtanhatóság válasza megérkezik. Első osztályos tandíj-elengedésben nem részesül.

2. Tandíjmentességi szabályzat.

1. §. Az erd. róm. kath. status gymnasiumaiban a statusgyűléstől megállapított tandíj fizetendő, mely alól rendszerint senki sem mentetik fel.

2. §. Kivételképen azonban a főtanhatóság elengedheti az egész vagy a fél tandíj fizetését jó erkölcsi magaviseletű és egyuttal jó igyekezetű, tehetséges tanulóknak, ha :

a) a szülők vagyontalanságát az illető politikai hatóságtól kiállított, (és a róm. kath. lelkésztől is aláírt) bizonyítvány igazolja ;

b) az előző tanévről szóló gymnasiumi bizonyítvány szerint erkölcsi magaviselete legalább szabályszerű volt s az egyes tantárgyakból legfeljebb csakis két elégséges osztályzatot bír, a többi jeles és jó lévén.

3. §. A tandíjmentesség mindig csak egy évre adatik.

4. §. Olyan tanulók kérvényét, a kiknek bizonyítványa kevésbé szabályszerű magaviseletot, avagy egynél több elégséges érdemjegyet tartalmaz, az igazgatók el nem fogadhatják ; hanem a jelen szabályzatra való hivatkozással visszautasítják, s a tandíjfizetésre határidőt tűznek ki.

5. §. A tandíjmentességet illetőleg a fősúly a féltandíjmentességre helyeztetik ; egész tandíjmentesség csakis kiváló szorgalom és előmenetel mellett valóban szegényeknek adatik.

6. §. A ki igazolja, hogy egy időben három fia jár közép-, vagy felsőiskolába, s ha az illető tanuló előmenetele megfelel *c)* szabályzat *b)* pontjának, a tandíj felének fizetésétől felmenthető egyszerű kérelemre, még ha nem is egészen szegény.

7. §. A tandíjmentességi kérvények minden tanév elején legkésőbb szeptember 15-éig az illető gymnasium igazgató-

ságánál adandók be. A tanártestület tartozik a kérvényeket még a szept. hóban tartandó ülésen lelkiismeretesen tárgyalni s véleményét minden egyes folyamodóra nézve jegyzőkönyvbe venni. Az összes iratokat az igazgatók okt. 1-éig a főtanhatósághoz felterjesztik, hogy az igazgatótanács októberi rendes közgyűlésén végleg határozhasson. Fel nem szerelt vagy később beadott kérvények figyelembe nem vétetnek.

8. §. A tandij fele a beiratáskor, a más fele január 15-ig befizetendő. A kik jelzett határidőig a tandijt be nem fizették, sem az igazgató-tanáctól fel nem mentettek, a tanulók sorából kitörlendők.

9. §. A tandij beszédéséről az illető igazgatók felelősök.

10. §. A jelen szabályzat a gymnasiumi Értesítőben közléteendő.

3. Felvétel a seminariumba.

A seminariumra vonatkozólag megjegyzendő, hogy azon fizető tanulók, kik a seminariumba az alapítványos ifjakkal kívánnak lakni és kosztolni: az egész tanévre 250 koronáért lakást és teljes ellátást nyernek, mely összeget *előleges havi részletekben Bálínth György* seminariumi igazgatónál tartoznak lefizetni akár személyesen, akár posta útján. Miután a seminariumba csak korlátozott számmal vétetnek föl kosztosok, azért a felvétetni akarók jó előre, *lehetőleg aug. elején legalább levél által jelentkezzenek* a seminariumi igazgatóságuál. Ágyneműről, evőeszközökről, a szükséges ruházatról és fehérneműről, ugyszintén a mosatásról és betegség esetén orvosságról mindenki maga gondoskodik. Minden növendék hozzon magával asztalkendőt és ivópoharat is.

Előforduló rongálások helyreigazítására minden növendék egy iskolai évre három koronát tartozik fizetni iskolai év elején, a beiratáskor a seminariumi *aligazgatóknál*.

4. Felvétel az internatusba.

A kik nem Csik-Somlyón, vagy a tőszomszéd falvakban laknak, azok a társas bennlakásban, a seminariumban, vagy internatusban helyeztetnek el. Az internatusban az ifjak kényelmes lakást, fűtést, világítást, kiszolgálást, élel-

mezést és felügyeletet nyernek. Óvadék czímen az ifjak évi 2 koronát, fűtést és világításért 16 koronát, a szolgálattelvők 10 koronát fizetnek beiratáskor a *felügyelő tanárnál*. Az élelmezési illeték havonként 13 kor. A kik az élelmezéthez szükségeseket természetben akarják szállítani, azok kenyér-illeték czímen havonként még 4 koronát, vagy megfelelő értékű gabonát, az élelmi szerek főzésért pedig egy évre 12 koronát fizetnek. Ágyneműről, evőeszközökről, a szükséges ruházatról és fehérneműről, ugyszintén a mosatásról és betegség esetén orvosságról minden növendék maga gondoskodik. Asztalkendőt ivópoharat is szükségképen hozniok kell. A befizetések *hari előleges részletekben teljesítendők akár személyesen, akár posta útján Csató János internatusi felügyelő tanárnál*.

Végül a tanulók, valamint a szülők és gyámok arra is figyelmeztetnek, hogy az iskolai bizonyítványokat őrizzék meg; minthogy ezek másolata az eredeti elvesztését bizonyító kérelemmel és kivált az érettségi okmányé sok nehézséggel állítható ki. Figyelmeztetnek továbbá a szülők és gyámok, hogy az évharmadi „Értesítőket“ szorgalmasan vegyék át iskolázottjaiktól és azokat jól betekintve, írják alá, vagy maguknak megmagyaráztatva, más hiteles ember, jelesen a plebános ur által irassák alá, hogy ne csupán az évvégi bizonyítványból és így későn ébredjenek arra, hogy a fiok vagy gyámoltjuk elvesztegette a drága tanidőt és iskola évet.

Csik-Somlyon, 1902. évi június hó 28-án.

Pál Gábor,
főgymnasiumi igazgató.

XIV.

A jövő tanévben használandó könyvek jegyzéke.

I. Vallás tan.

1. Kis Katekizmus. Kiadja a szt. István-társulat. Budapest. 1898. I., II. osztályban. Főpásztori jóváhagyás. 2. Pokorni Emmanuel: Ó szövetség. II. oszt. Főpásztori jóváhagyás. 3. Pokorny Emmanuel: Új szövetség. III. oszt. Főpásztori jóváhagyás. 4. Róder A. Ó és új szövetségi bibliai tört. IV. oszt. Főpásztori jóváhagyás. 5. Wappler A. dr. A hath. egély tankönyve, Eger (érseki lyceumi nyomda) I, II., III, IV. kötet. V—VIII. oszt. Főpásztori jóváhagyás. 6. Titz Antal: A kath. egyház története. Ára 2 kor. VIII. oszt. Herczegprimási jóváhagyás.

II. Magyar nyelv és irodalom.

7. Szinnyei I.: Iskolai magyar nyelvtan mondattani alapon (Horváth János) I. k. Ára 1 kor. 20 fill. I. oszt. 50424—1887. 8. Szinnyei I.: Magyar olvasókönyv, I. köt. Ára 1 kor. 80 fill. I. oszt. 48950—1888. 9. Szinnyei I.: Iskolai magyar nyelvtan mondattani alapon II. köt. Ára 80 fill. II. oszt. 48950—1888. 10. Szinnyei I.: Magyar olvasókönyv II. köt. Ára 1 kor. 80 fill. II. oszt. 8901—1887. 11. Szinnyei I.: Rendszeres magyar nyelvtan. Ára 2 kor. 40 fill. III. oszt. 1608—1890. 12. Szinnyei I.: Magyar olvasókönyv III. köt. Ára 2 kor. 40 fill. III. oszt. 15976—1888. 13. Névy L.: Stiliztika. I. rész. (Írálytan). Ára 2 kor. 40 fill. IV. oszt. 17630—1879. sz. 14. Arany János: Toldi (magy. Lehr A.) Ára 1 kor. IV. oszt. 51922—1892. sz. 15. Névy L.: Stiliztika II. r. (Szerkezettan). Ára 2 kor. 40 fill. V. oszt. 17630—1879. sz. 16. Névy L.: Rhetorika. Ára 2 kor. 40 fill. V. oszt. 17630—1879. sz. 17. Névy L.: Olvasókönyv a rhetorikához. Ára 2 kor. 80 fill. V. oszt. 52153—1886. sz. 18. Névy L.: Poetika. Ára 2 kor. VI. oszt. 20966—1888. sz. 19. Névy L.: Olvasmányok a poetikához. Ára 2 kor. 80 fill. VI. oszt. 20966—1888. sz. 20. Beöthy Zs.: A magyar nemzeti irodalom történetének ismertetése. I., II. köt. Ára 9 kor. VII—VIII. oszt. 17630—1879. sz. rend. 21. Szinnyei József: A magyar nyelv rendszere. VII. osztályban. 38219—1887. eng. sz.

III. Német nyelv.

22. Endrei Ákos: Rendszeres német nyelvtan. Ára 2 kor. 40 fill. III—IV.

osztályos. 2910—1899. engedményi szám. 23. Endrei Ákos Német nyelvkönyv. I. köt. Ára 2 kor. 40 fill. III—IV. oszt. 3341—1897. eng. sz. 24. Endrei Ákos Német nyelvtan II. köt. Ára 3 kor. 20 fill. V—VI. 4584—1900. 25. Heinrich G. Herder Cid románcaizai. Ára 1 kor. 40 fill. V. osztályban. 27962—1893. sz. r. 26 Heinrich G. Deutsches Lehr u. Lesebnch. III. k. Ára 2 kor. 80 fill. VIII. oszt. III. 48946—1888. sz. r. 27. Wéber R. Goethe: Hermann u. Dorothen. Ára 60 fill. VII. oszt. 8716—1890. sz. r. 28. Schiller F.: Wilhelm Tell Ára 1 kor. 20 fill. VIII. oszt. 19283—1891. sz. r.

IV. Latin nyelv.

29. Szamosi J. Latin nyelvtan: I., II. köt. Ára 2 kor.—2 k. 40 fillér. I—IV. oszt. I. 17048—1885, II. 45733—1885. sz. r. 30. Szamosi J. Latin olvasókönyv. Ára 2 kor. I—II. oszt. 17098 1885. sz. r. 31. Elischer J.: Latin olvasókönyv. Ára 2 kor. III. oszt. 55126—1892. sz. r. 32. Pirchala I.: Latin gyakorlókönyv. Ára 1 kor. 60 fill. III—IV. oszt. 53170—1893. sz. r. 33. Hittrich Ödön dr.: Szemelvények Julius Caesar-ból Budapest. Franklin-Társulat 1900. Ára 2 kor. IV. oszt. 5105—1899. sz. r. 34. Cserép J. dr.: Szemelvények P. Ovidius Nasóból, Budapest, Lampel Ára 1 kor. 60 fill. IV—V. Engedélyezés végett betervezve. 35. Wagner-Horváth Római régiségek és római irodalom tört. vázlat, segédkönyv. Ára 3 kor. 20 fill. V—VIII. oszt. 5292—1899. sz. r. 36. Szt. Dávid, T. Livii ab urbe condita libri, Vol. I. liber XXI—XXV. Ára 1 kor. 60 fill. VI. oszt. 16508—1890. sz. r. 37. Sallustius ed. Scheinder, Budapest, Lampel R. Ára 1 kor. 32 fill. VII. oszt. 33886—1888. sz. r. 38. G. Némethy: Vergili Maronis Aen is. Ára 1 kor. 60 fill. VI—VII. osztályban. 51801—1889. sz. r. 39. Szt. Dávid M. T. Ciceronis orationes selectae. Ára 1 kor. 60 fill. VII. oszt. 56111—1890. sz. r. 40. C. Pozder: Horatii Carmina. Ára 1 kor. 60 fill. VIII. oszt. 53881—1891. sz. r. 41. Dávid-Pozder: Tacitus műv. szem. Ára 2 kor. VIII. oszt. 54804—1889. sz. r.

V. Görög nyelv.

42. Szamosi J.: Görög nyelvtan I., II. köt. Ára 2 kor. V—VI. I. 4625—1886. II. 5732 1883. sz. r. 43. Szamosi J. Görög olvasókönyv. Ára 2 kor. V. VI. 4625—1886. sz. r. 44. Schenkl-Horváth, Xenophon Chrest. Ára 3 kor. 20 fill. VI. oszt. 4625—1886. sz. r. 45. Csengeri J.: Homeros Odysseája. Ára 2 kor. 80 fill. VIII. oszt. 45829—1886. sz. r. 46. Csengeri J. Homeros Iliása 2 korona 80 fill. VII. oszt. 8909—1887. sz. r. 47. Szt. Dávid, Herodeti epitome. Ára 1 kor. 40 fill. VII. oszt. 3661—1887. sz. r. 48. Szamosi J. Szemelv. Platon műv. Ára 1 kor. 40 fill. VIII. osztályban. 10267—1886. sz. r. 49. Elischer-Fröhlich, Szótár, Homeros két eposz. Ára 2 kor. 40 fill. VII—VIII. oszt.

VI, Görög nyelvet helyettesítő tárgyak.

50. Csengeri J, dr. Homeros Iliása. Ára 2 kor. 80 fill, V. oszt. 55583—1891. 51. Gyomlay Gy., Homeros Odysseája. Ára 2 kor. 40 fill. V. oszt. 55583—1891. sz. r. 52. Geréb I., A görög vallás és művészet. Ára 2 kor. VIII. oszt. 55583—1891. sz. r. 53. Sophokles Antigone, ford. Csiky. VI. oszt. 22424—1883. eng. sz. 54. Jancsó B.: Magyar olvasm. a gör. p. III. köt. Ára 2 kor. 80 fill. VII. oszt. 55482—1892. eng. sz. 55. Szemelvények Thukididesből, ford. Szilasi Mór dr. 2. kiadás. Ára 2 kor. 80 fill. VII. oszt. 4578—1899. eng. sz. 56. Euripides Iphigenia Aulisban, ford. Radó Ára 1 kor. 20 fill. Jeles írók iskolai tárg. 72 sz. VII. oszt.

27945—1892. eng. sz. 57. Szemelvények Herodotusból, ford. Geréb József. V. oszt. segédkönyv. 58. Kincs Gyula: Szemelvények a görög lyra és vele kapcsolatos magy. klasszikus költészet termékeiből. Ára 1 kor 10 fill. VI. oszt. Engedélyezésére felterjesztve. 59. Adamovics I, Ábrázoló geometria az görög nyelv pótlásául. Ára 1 kor. 60 fill. VIII. oszt. A nmltgu miniszterium által ajánlva. 60 Jancsó B.: Magyar irod olvasm. a gör nyelv pótlásárá Ill. köt. Ára 2 kor. 80 fill. VII. oszt. 66771—1893. eng. sz. 61. Alexander B.: Platon és Aristoteles, Ára 3 korona, VIII. oszt. 9714—1894. eng. sz. 62. Schill S.: Görög irod. történet, Ára 2 korona 80 fill. VII—VIII. oszt. 4487—1896 eng. sz. 63. Szemlér M.: Rajzlapok a szab. kézzel való rajzoláshoz V—VI. oszt. 30820—1890. eng. sz. 64 Balló E Stilszerű rajz-minták gyűjteménye, V—VI. oszt. 30820—1890. eng. sz. 65. Várdai Sz.: Falitáblák sorozata, V—VI. oszt. 30820—1890. eng. sz. 66. Andel: Szines ékítmények nagyobb gyűjteménye, V—VI. oszt. 30820—1890. eng. sz.

VII. Történelem.

67. Ujházi: A magyar nemz. tört. I, II. köt. á 1 korona 80 fillér, III—IV. oszt. I. 1493—1900, II. 1431—1900. eng. sz. 68 Vaszary K.: Világtörténelem, II. III. kötet, Ára 3—3 korona, V—VI. oszt. 21606—1895. eng. sz. 69. Horváth: A magy. tört. rövid előadása, Ára 6 korona VIII. oszt. 19450—1890. eng. sz.

VIII. Földrajz.

70. Körösi Albin Földrajz, I. kötet, III. kiadás. Ára 1 kor, 80 fillér, I. oszt. 3453—1897. eng. sz. 71. Körösi Albin: Földrajz, II. kötet, III-ik, kiadás, II—III. oszt. 3223—1900. eng. sz. 72 Lauze-Cherven Uj iskolai atlasz, Ára 1 korona 60 fillér, I—VIII. oszt. 14418—1887. eng. sz. 73. Scholtz-Ráth: A math. és fiz. földrajz elemei, Ára 1 korona III. oszt. 66931 1894. eng. sz.

IX. Mennyiségtan.

74. Mocnik-Schmidt: Számítan, Ára 2 korona 40 fillér, I—III-ik oszt, 24798—1886. eng. sz. 75. Fodor-Wagner Rajzoló planimetria, Ára 1 k. 20 fillér, I. oszt. 48947—1888. eng. sz. 76. Fodor-Wagner: Constructiv planimetria. Ára 2 korona 40 fillér, III—IV. oszt. 5032—1888. eng. sz. 77. Fodor-Wagner, Rajzoló stereometria, Ára 1 korona 20 fillér, II, oszt, 8129—1886, eng. sz. 78. Borosay Dávid, Algebra, Ára 4 kor, 20 fill, IV, oszt, 3557—1901, eng. sz. 79. Mocnik-Klamarik-Wagner, Algebra Ára 4 kor, IV—VIII. oszt. 33231—1896. eng. sz. 80. Mocnik-Klamarik-Wagner; Geometria. Ára 4 korona 60 fillér, V—VIII. oszt.

X Természettudományok,

81. Ormándy Miklós; Term-rajz elemei. I. köt. Ára 2 kor. 40 fill, I. oszt. 3499—1899. '82. Ormándy Miklós. Term. rajz elemei II. köt. ára 2 kor. 80 fill. II. oszt. 2832—1900. eng. sz. 83. Pintér Pál; Növénytan. IV. oszt. 84. Kriesch; Allattan. ára 3 kor. 20 fill. V—VI. oszt. 51155—1886. eng. sz. 85. Kriesch Allattan. ára 3 kor. 20 fill. VI. oszt. 51155—1886. eng. sz. 86. Fehér Ipoly; Kísérleti természettan. ára 5 kor. 60 fill. VII—VIII. oszt. 53167—1897. eng. sz.

XI. Bölcsészet.

87. Sztinyay Elek: Lélektan és Logica, ára 2 kor. 40 fill. VIII. o. 3392—1899, eng. sz.

XII. Egészségtan,

88. Fodor József: Egészségtan, VII. oszt. 51910—1902. eng. sz.

XV. Meteorologiai észleletek.

Az 1901. évi észleletek hivatalos eredményét a következő táblázat mutatja:

A csik-somlyói állomás fldr. hossz.: 43°32'; fldr. szél.: 46°22'; tengerszin feletti magasság 707 m.

Hónap	Légnyomat			Hőmérséklet C. sz.			Párányomás			Nedvesség			Csapadék m. m.			Szélirány				Szél erősség köz. Felhőzet (közép)	Jegyzet	
	közép	legnagyobb	legkisebb	közép	legnagyobb	legkisebb	közép	legnagyobb	legkisebb	közép	legnagyobb	legkisebb	havi	24 órai	ennek napja	fő uralkodó	másod "	harmad "	negyed "			
Január	693·9	706·8	680·1	-11·0	6·9	-29·0	3·7	7·2	0·3	66	100	53	42·9	3·0	29	W	SE	S	SW	2	6	fagyos
Február	694·9	709·8	680·1	- 8·1	7·3	-23·5	4·0	7·5	0·6	89	99	79	24·5	1·6	22	SE	SW	W	S	3	6	hideg
Márczius	700·1	714·6	685·7	-2·4	15·9	-20·7	5·8	10·8	0·8	71	100	43	23·3	12·4	21	W	S	SE	NW	2	5	enyhe
Április	706·0	714·9	697·1	7·6	19·3	-4·1	5·0	8·4	1·6	66	100	13	91·6	1·8	17	SW	W	S	NW	2	6	nedves
Május	705·5	712·3	698·8	9·6	25·6	3·6	7·0	11·2	2·9	61	97	26	49·4	4·6	3	SW	SE	E	S	2	5	kellemes
Junius	700·6	705·3	695·9	20·9	29·5	12·3	12·1	15·8	8·5	70	100	41	277·4	57·7	12	S	E	W	SE	3	8	meleg, nedves
Julius	699·7	705·7	693·7	20·0	29·8	10·2	13·7	18·9	8·5	70	100	41	136·5	25·5	15	W	S	E	SE	3	6	nedves
Augusztus	700·0	706·3	693·8	17·8	27·6	8·1	10·6	15·4	5·8	63	98	29	65·0	22·0	8	W	S	E	SW	3	6	mérsékelt
Szept.	702·5	711·3	693·8	11·8	22·5	1·2	8·8	11·9	5·7	68	100	37	39·0	9·2	22	W	S	SW	NW	3	5	változó
Október	699·3	712·0	686·7	7·9	20·9	-5·0	6·3	9·7	3·0	68	100	37	31·4	4·8	20	S	SW	W	SE	2	5	enyhe
November	701·6	711·2	692·1	2·4	17·4	-11·5	4·7	8·1	1·3	71	100	42	9·2	1·0	27	W	S	SW	E	1	6	meleg
Deczember	698·3	709·0	687·6	-6·3	6·9	-13·2	4·0	6·6	1·5	74	98	51	26·2	1·8	12	S	W	SW	SE	1	7	közepes
Évi közép	700·2	709·9	690·4	5·8	19·1	-5·9	7·1	10·1	3·3	68	98	41	75·5	11·9	16	W	S	SW	SE	2	6	nedves

*) A használt angol jegyek ; N = észak. E = kelet. S = dél. W = nyugat.

Észlelő: Csató János, főgymn. tanár.

TARTALOM.

	Lap,
I. <i>Teleki Mihály</i> (1634—1690.) Irta: <i>Dr. Balló István.</i>	3
Az ifju évek. (1634—1657.)	5
II. <i>Bákóczy György és Kemény János zászlói alatt.</i> (1657—1663.)	22
Vetélytársak között. (1663—1678.)	60
II. Adatok a tanév történetéhez.	99
1. A tanév tartama.	
2. Vallás-erkölcsi állapot.	
3. Fegyelmi állapot.	
4. Egészségi állapot.	
5. Hivatalos látogatások.	
6. Iskolai ünnepélyek.	
7. Változások a tanári karban.	
8. Fontosabb rendeletek és átiratok.	
9. A gymnasium áthelyezése.	
IV. Tanári kar	124
V. A bevégzett tananyag	127
1. Rendes tantárgyak.	
2. Rendkívüli tárgyak.	
VI. Írásbeli dolgozatok	148
1. A magyar nyelvből a négy felső osztályban.	
2. Görögpótló irodalom.	
3. Az érettségi vizsgálat tételei.	
VII. Egyesületek	151
1. Önképzőkör.	
2. Kiránduló egyesület.	
VIII. Tanszerek gyarapodása	155
1. Könyvtárak.	
2. Szertárak gyarapodása.	
IX. Az ifjuság érdemsorozata	163
X. Statisztikai táblázatok	176
1. A tanulás eredményének tárgy- és osztályonként való áttekintése.	
2. Tanulmányi és erkölcsi tekintetben általában.	
3. Életkor és lakás szerinti áttekintés.	
4. A tanulók általános áttekintése.	
5. Származási hely szerint való áttekintés.	
6. Az érettségi vizsgázók statisztikája.	
XI. Jótékonyosság	181
1. Tandíjmentesség.	
2. Segélyezések.	
3. Jutalmazások.	
XII. Finevelő intézet	184
1. Seminarium.	
2. Internatus.	
XIII. Figyelmeztetés	187
XIV. A jövő tanévben használandó könyvek jegyzéke	192
XV. Meteorológiai észleletek	195

